

Ёшлар

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ ВА ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИ ОРГАНИ

Бош редактор:
Эркин ВОҲИДОВ

Редакцион коллегия:

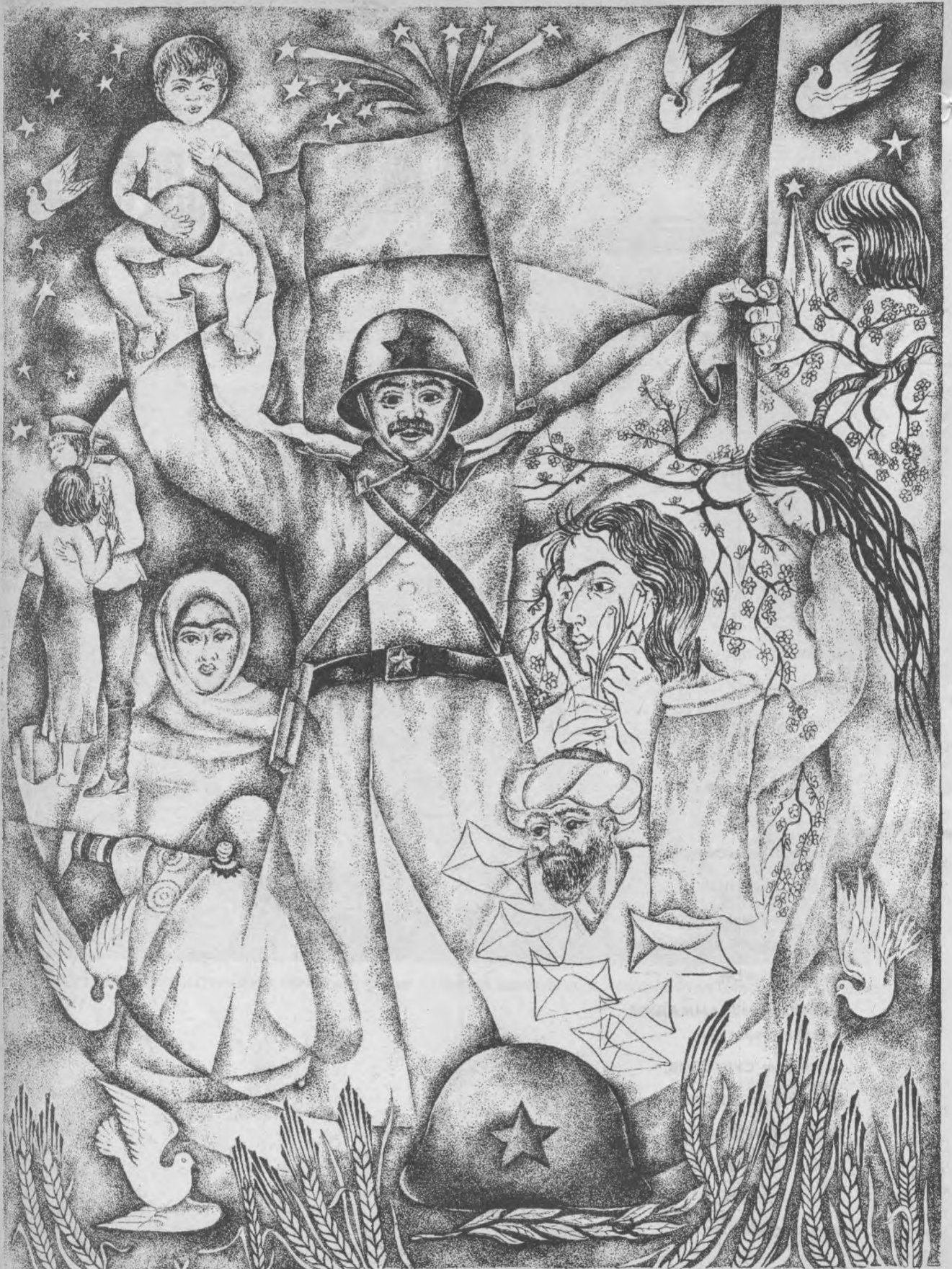
Саид АҲМАД,
Эркин АЪЗАМОВ,
Баҳодир ЖАЛОЛОВ,
Гулчеҳра ЖЎРАЕВА,
Андрей ДЕМЕНТЬЕВ,
Олимжон ИСМОИЛОВ,
Фёдор КАМОЛОВ,
Муроджон МАНСУРОВ
(бош редактор ўринбосари),
Омон МАТЖОН,
Насриддин МУҲАММАДИЕВ
(масъул секретарь),
Хайриддин СУЛТОНОВ,
Худойберди ТЎХТАБОЕВ,
Шароф УБАЙДУЛЛАЕВ,
Улмамбет ХЎЖАНАЗАРОВ,
Урие ЭДЕМОВА,
Ўткир ҲОШИМОВ

ОЙЛИК
АДАБИЙ-
БАДИИЙ,
ИЖТИМОИЙ-
СИЕСИИ
ЖУРНАЛ

(41)
1985
ЙИЛ,
МАЙ

ТОШКЕНТ
«Ёш гвардия» нашриёти

Уруш

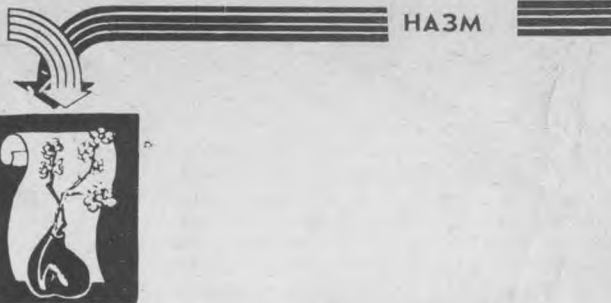
Эркак овдан қайтарди тонгда,
Қайтар эди уйига сархуи.
Энг дастлабки кўрган одами
Деди: — Уруш бошланди! Уруш!
Уйга чопди.
Уғли, хотини
Узоқларда — меҳмонда эди.
Истамасин қанча, бари бир
Қаршисидан ҳеч ким чиқмади.
Хонтахтада қолдирди мактуб:
«Кетялман. Хайр. Бўлингиз омон».
Яна бир оз ўтирди кутиб,
Сўнг жўнади жанггоҳга томон.
Роса тўрт йил хат ташувчилар
Ташидилар унинг хатини.
Хатлар ёзди кундуз-кечалар,
Кўз ўнгида — ўғли, хотини.
Аммо хатлар жавобсиз қайтди...
Аммо хатлар жавобсиз қайтди.
Оҳ чекканда, энг содиқ дўсти:
«Улар омон, кутгил», деб айтди.
... Тонгда тушди поезддан, қалби
Уйга кирди соғинчдан бўзлаб
Ва ўрмонда адашган каби
Хоналарни кечирди кўздан.
Чиқарганча бошини, қотиб
Турар эди соат каккуси,
Оғир йиллар чанги қоплаган
Деразадан қуёш ёғдуси
Ўтиб, жангчи нигоҳин бурди
Столдаги мактубга томон.
Сарғайганди қоғознинг бети:
«Кетялман. Хайр. Бўлингиз омон».

**Муҳаммад
Юсуф**

Марух довони

Черкас чўпони Мурудин Кўчқоров 1962 йил кузида Ғарбий Кавказ тизмаларидаги Марух довони музликлари орасидан совет жангчилари жасадини топиб олди. Муз устида, тошлар орасида қотиб қолган бир взвод жангчилари орасида 17 миллат вакили бўлган.

Жангчи ўлди,
Кўкрагида қўрғошин.
Кавказ тоғларида
Жасади қолди.
Йигирма йилдан сўнг
Суякларини
Черкас чўпон
Муз ичидан
Топиб олди...
Ўзбек эди.
Қорақўз эди.

Оти — Саттормиди,
Содиқмиди,
Сотволди...
Ҳеч ким билмас,
Билгани — уни тоғдан
Черкас чўпон
Муз ичидан
Топиб олди...
Балки ёлғиз
Болангиз эди сизнинг,
Отангиз ё
Оғангиз эди сизнинг.
Юз йил тинмас
Нолангиз эди сизнинг.
Ёри эди
Ё бир умидвор қизнинг,
Дунёда энг гўзал,
Вафодор қизнинг.
Ўта сакраб,
Чиқди
Ичидан музнинг...
Черкас чўпон
Муз ичидан
Топиб олди.

Қирқ йилки, ким
Тиёлмаса кўзёшин,
Йиғлаб сим-сим
Тиёлмаса кўзёшин,
Кўролмаса
Кўкка боқиб қуёшин,
Тоққа чиқсин
Тошларга қўйиб бошин,
Эгилмаган
Бошларга қўйиб бошин
Ётган экан
Кўкрагида
Қўрғошин...
Черкас чўпон
Муз ичидан
Топиб олди.

ГЕНЕРАЛ ШУНДАЙ ИНСОН ЭДИ

Ўзингиз тушган бўлса, бундан 40 йил муқаддам Галаба парадидан олинган бир сурат жуда кўп газеталарда босилиб чиқди. Унда ғолиб Совет солдатлари мағлуб душман байроқларини Қизил майдонга улоқтириб ташлаётган пайтлари акс эттирилган. Уша суратда биринчи

қатордаги қорачадан келган бўйдор солдат кейин маълум бўлишича, машҳур разведкачи, мард ўзбек ўғлини Хуррам Ашуров бўлиб чиқди.

Хуррам ака биринчи ўзбек генерали Собир Раҳимов кўл остида талай жанговар операцияларда қатнашиб, ўзининг жасурлиги билан донг таратди. Бугина эмас, жангчи Хуррам Ашуров генералнинг кўпдан-кўп жанговар топшириқларини аъло даражада дўндириб, унинг алоҳида меҳр-муҳаббатига сазовор бўлган разведкачидир. У Собир ака билан турли шароитларда — оғир мудофаа кезлари ва навбатдаги ҳужум олдидан ҳам, душман устидан эришилган галаба пайтларида ва аскарлар билан мулоқот вақтларида ҳам кўп бирга бўлган, кузатган. Инсон сифатидаги, мураббий сифатидаги жуда кўп хшиликларини кўрган.

Бугун биз Буюк Галабанинг 40 йиллиги кунинда Улуғ Ватан уруши қаҳрамонларининг табарруқ номларини ёдга олар эканмиз, халқимизнинг азиз фарзанди, биринчи ўзбек гвардиячи генерали, Совет Иттифоқи Қаҳрамони Собир Раҳимовнинг мардлиги ва фидокорлигини, энг инсоний фазилатлари ва одамлигини Хуррам Ашуров билан биргаликда яна бир қарра эслагимиз келди.

— Мен уруш бошланган кезде ёш эдим, лекин жуда жанг қилгим келарди. Термиздан отланган аскарлар қатори фронтга кетмоқчи бўлиб эргашсам, ёшсан, деб олишмади. Кейин ариза устига ариза бердим. Йўқ, барибир қайтаришди. Кейин нима қилдим дег! Ешимни икки-уч ёш катта кўрсатиб ҳужжат олдим у ниҳоят кўнгиллилар сафига қўшилдим. Термиздаги бир ойлик машқдан кейин сержант унвонида жангга отландик. Поездда роппа-роса бир ой юриб, Харьковнинг Болоклея темир йўл станциясида тушдик-да, тунда ўрмон ёқалаб яёв кетдик. Қисмга борганда бизни учга бўлиб юборишди. Мен ўқчи полкига тушдим. Бахтимни қарангки, полкка подполковник Собир Раҳимов командирлик қилар экан. Собир акани илк бор ўша ерда кўрдим.

— Кечирасиз, биринчи кўргандаги таассуротингизни... эслай олмайсизми!

— Бўлмаса-чи! Ушанда у киши кўзимга шундай иссиқ кўриндики, ё юртдош бўлгани учун бизга шундай таъсир қилдими, ишқилиб мен Собир акани бир кўришдаёқ ёқтириб қолганман. Ушанда Ельна, Бобьринск шаҳарларини эгаллаш учун жангга ҳозирлик кўрилаётган экан. Бир маҳал душман танклари бостириб келаётганини хабар қилиб қолишди. Лекин янги жангчилар — бизлар билан танишаётган Собир ака ҳовлиқиб қолмади. Сафдагиларга бир-бир синовчан нигоҳ ташлаб чиқа туриб, менга келганда тўхтади. Қўлини чўзиб гимнастёркам ёқасини тўғрилаб қўйган бўлди-да, қутилмаганда буйруқ берди: «Ўртоқ сержант, алоқачиларни олинг-да, пиёдалар жойлашган ерда мустаҳкам ўрнашиб, жанг тафсилотини аниқ билинг ва менга хабар қилиб туринг. Бирорта танк ўтказилмасин. Боринг.» Мен командирнинг илк топширигидан руҳланиб кетиб, «Есть! Айганингиздай бўлади, ўртоқ командир!» дея честь бериб, чолиб кетдим. Шу-шу мен Собир акани, у киши эса мени ёқтириб қолди. Командир мени доим «Хуррамжон, ўғлим» деб эркарларди. Мен эса унинг бу ишончини астойдил оқлашга интилардим.

— Сиз боя подполковник деб тилга олдингиз.

— Уша кезлари Собир ака подполковник эдилар. Кейин полковник бўлдилар. 1943 йил 19 мартда у кишига генерал-майор унвони берилди. Собир ака жуда ишчан, ҳаракатчан, тиниб-тинчимас, тадбиркор командир эди. Шунинг учун ҳам тез ўсди. Полкда темир интизом ўрнатган эди. Галабаларининг боиси ҳам шунда эди.

— Генерал гоҳ аскарлар билан паловхўрлик ҳам қиларди деган гаплар юради.

— Жуда тўғри. Дивизиямиз иккинчи эшелонда бўлган пайтларида кўпроқ шундай бўларди. Собир ака баъзан гимнастёркасининг энгини шимариб, ўзи паловга уннаб кетар, мининг қўлим тега ширин бўлади, деб ҳазиллашиб қўярди. Кейин қўл кўйиб палов емабсиз — таъмини билмабсиз, деб кулдиргучи эди.

— Давра катта бўлардим!

— У киши кўпчилик билан ўтиришни ёқтирарди. Ҳазил-хўзул билан жангчиларга араллашиб кетаверар, баъзан даврада ош ортадиган бўлаверса, қолмасин-а, худди ўзим ошатаман-а, деб ёлғондакам пўписа қилиб кулдирар эди. Кейин ўрмонда шинелни майсага ёзиб қўйиб, чой ичганча ором олардик. Худди ака-укалардек...

— Генерал кўпроқ қандай одамни ёқтирарди!

— У киши мард, бир сўзли одамни, ботир жангчиларни севар, ҳурмат қиларди. Генералнинг ҳурматини қозонган жангчи эса, ўзингиз биласиз шер бўлиб кетади. У ҳамма командирлар каби қўрқоқ, лапашанглари жинидан ёмон кўрарди.

— Яна у жангчиларнинг қайси фазилатларини қадрлар эди!

— Русларнинг камтарлиги ва мардлигини, ўзбек, тожик, қозоқ йигитларининг оға-инилардек яқинлигини ёқтирарди. Дали-ғули жангчиларга қўшилиб қўшиқ айтишни-ку жон-дили билан яхши кўрарди. У «Я люблю жизнь», «Синий платок» қўшиқларини айниқса жўшиб айтардики, беихтиёр ҳавасимиз келиб кетарди. Дам олиш пайтлари эса «Муножат»ни ундан кўра яхши айтадиган, «Андижон полькаси»га ундан серзавқ ўйнайдиган одам топилмасди.

— Генерал айниқса Фурқат ғазалларини ёқтирган, деб айтишади.

— Ҳа, у киши бўш вақт топди дегунча Алексей Толстойнинг асарларини ўқирди. Навоий, Фурқат ғазалларини эса ўзи билан бирга олиб юрарди. Москвада Ғафур Ғулом, Яшин билан учрашганини фахр билан айтиб берад эди.

— Жанг олдида ҳеч кузатганмисиз!

— Ҳа. Собир ака бунақа вақтларда анча хотиржам, ўйчан тортиб қоларди. Балки бизга шундай туюлган бўлса керак. Лекин аслида у кўпроқ харита устида, разведкачилар келтирган маълумотлар устида мушоҳада юритишни ёқтирар, душмanning суғ жойини ахтарарди. Ҳеч шошма-шошарликка йўл қўймасди. Бир сўз билан айтганда етти ўлчаб эмас, етмиш ўлчаб бир кесарди. Бу унга одат эди. Ҳар бир жанговар операциядан кейин эса яна бояги-боягидек ҳушчақчақ бўлиб кетар эди.

— Урушдан кейинги ниятлари ҳақида ҳеч гапирармидилар!!

— Собир ака академияда ўқиб юрганларида Тошкентга бориб келган эдилар ва у ерда кўрсатилган илтифотларни кўп гапириб берадилар. Тошкентдаги уйларида ер чолиб, бир оз деҳқончилик қилганлари, уруш тугаса боғ қилиш ниятлари борлигини айтиб бергандилар. Шу ўринда бир воқеа эсимга тушди. Куз кунларининг бирида Собир ака бетоб бўлиб қолдилар. Армия қўмондони у кишига икки ҳафта даволашни буюрди. Люблин чеккасидаги оқшоли сарой 1-Белоруссия фронти учун дам олиш уйига айлантирилган эди. Врачлар генерални синчиклаб текширишгач, босмачилар даврида орттирган ошқозон ярасини даволашга киришишди ва шу билан бирга унга шаҳар боғларида сайр қилишга рухсат этишди. Лекин генерал эртасигаёқ совет жангчилари томонидан озод этилган Майданек ўлим лагерига бориб, у ерда омон қолган одамлар билан суҳбатлашни лозим кўрди. Унинг адъютанти Асқар Юсуповнинг айтишича, айниқса поляк Стефан Заборскийнинг дахшати ҳикояси генералга қаттиқ таъсир қилади ва у адъютантга кўчат олиб келишни буюради. У шу кунни ўлим лагерига ҳалок бўлганлар хотирасига икки туп олма кўчати ўтқазиб дивизияга қайтади.

— Собир Раҳимовни қаттиққўл генерал бўлган дейишади...

— Албатта. Қаттиққўллиги билан бирга гоаят меҳрибон ҳам эди. Кунларнинг бирида блиндажга кирган Собир Раҳимов жинчиқорнинг хира нурида соқоли ўсган, гимнастёркасининг ёқаси кир, тугмалари тушиб кетган лейтенант Аҳмедовни кўриб қолдию пешанаси тиришиб кетди. Шунда генерал рота сиёсий раҳбари Аҳмедовга қаттиқ танбеҳ бериш билан қаноатланмай ўзи билан олиб кетди. Ҳамма уни трибуналга берса керак деб ўйлаганди. Йўқ, Собир ака уни медресабат ҳамшираси Чурейдага топшириб, яхшилаб ювинтиришни тайинлабди. Ҳайратда қолган Аҳмедов эса тилини тишлаб қолибди. Етти кундан сўнг генерал ҳузурига борса, Собир ака уни бошдан-оёқ кузатиб, жилмайиб кутиб олибди-да: «Мана энди сиёсий ходимга ўхшабсиз. Аввалги ҳолатингизда эса рота олдида бутунлай айбдор эдингиз. Энди эса командирликни ҳам эплай оласиз, шундайми!» дебди. «Худди шундай, ўртоқ генерал» жавоб берибди Аҳмедов. Генерал сўзида турадиган одам эди. Кўп ўтмай Аҳмедов рота командирлигига тайинланди.

— Демак, генерал ўз қўл остидаги офицерларни кадрлай билган.

— Жуда. Мен яхши эслайман генерал 37-ўқчи дивизияни қабул қилиб олган пайтларни. Ушанда штаб офицерлари дивизиянинг янги командирини илиқ кутиб олдилар. Собир ака орден ва медалларини фақат ахён-ахёндагина тақарди. Бу гал тўртта Қизил Байроқ, 11 даражали Суворов ва «Қизил Юлдуз» орденлари ва бир неча медаллари кўксини тўлдириб турарди. Шунда Собир ака янги жойда мард, билимдон дўстлар орттирганини алоҳида таъкидлаб гапирган эди. Ҳақиқатдан ҳам дивизия сиёсий бўлими бошлиғи полковник Смирнов командирдан ҳеч ажрамас, ундан ўз маслаҳатларини аямасди. У ҳаммаша дангал гапни айтадиган, ғамхўр одам эди. Дивизия алоқа бошлиғи подполковник Голован эса камгап бўлса-да, жуда билимдон ва ақлли киши эди. Генерал айниқса, артиллерия бошлиғи полковник Руденковнинг қаттиққўллиги, ҳамда ўзига ўхшаб кийимини тортиб кийиб юришини ёқтирарди. Дивизия командирининг ўринбосари полковник Афанасьев эса, Собир акага ўхшаб ҳаммаша жангчилар орасида, олдинги маррада бўлишга интиларди. Штаб бошлиғи подполковник Горелов дастлаб генералдан бир оз оғриниб қовоғини осиб

юрди. Чунки командир штаб ишларининг ипидан-иғнасиғача аралашар, ҳар бир ишни адолатли ҳал қилишга ўрганганди. Бундан Горелов ранжигандай туюлди-ю, кейинчалик генералнинг ўғитларини жон деб эшитадиган бўлиб кетди. Собир ака унинг мардлиги ва ростгўйлигини кадрлар эди.

— Солдатлар даврасида-чи!

— Командиримиз бўш пайтларини кўпроқ солдатлар даврасида ўтказарди. Фарғоналик жангчилар билан аския айтганини кўп кўрганман. У киши шундай самимий кулардики, беихтиёр қўшилиб қулишга тушардик. Ҳар бир гапи билан Ватанни ҳимоя қилишга қандай руҳлантириб юборганини ўзимиз сезмай қолардик. У кишида она-Ватанни ҳимоя қилиш туйғуси шунчалар кучли эдики, буни ҳар бир сўздан, ҳар бир ишдан сезиб олиш қийин эмасди. Шу ўринда бир воқеани сўзлаб берай. Навбатдаги ҳужумга тайёрланиб тургандик. Дивизиямизга Ўзбекистон республикасининг биринчи президенти Йўлдош ота Охунбоев бошқасининг делегация ташриф буюриб қолди. Улар орасида СССР халқ артисти Ҳалима Носирова, журналист Адҳам Ҳамдам ва бошқалар бор эди. Улар Ўзбекистонимиз ҳақида тўлиб-тошиб ҳикоя қилиб беришди. Сўхбатимиз кўшиқ ва рақсларга уланиб кетди. Кейин жангчиларга ўзбек халқининг совға-саломларини топширишди. Уша унутилмас учрашувда Собир Раҳимов жангчиларнинг қаҳрамонликлари ҳақида тўлқинланиб сўзларди, эртага биз ҳужумга ўтамиз ва ўзбек халқини албатта ишонтириб айтаманки, бу жангда ҳам жангчиларимиз муқаррар ғалаба қозонадилар, деган эди. Сўнг генерал ўзбек халқининг ўзбек жангчиларига мурожаатини қўлига олди-да, менга юзланиб, «Қани, гвардиячи старшина, ўқинг-чи» деди. Мен Мурожаатни дона-дона ўқирканман, биз Ўзбекистон далаларини кўргандай, завод ва фабрикаларда ишлагандай, қарилаш-уруғ, ота-она, фарзанд ва ёр-биродарларимизнинг ёнида тургандай ҳис қилар эдик. Кейин ҳамма бирдан жимиб қолдию Собир ака мендан ханжаримни сўраб олиб, кутилмаганда унинг тиғини билагига қадади. Тизинлаб қон чиқди. Генерал «Ёвни қириб ташлашга қасамёд қиламиз!» дея онт ичиб, ана шу қон билан Мурожаатга имзо чекди. Ҳаммамиз қасамёдни тақорладик

— Уша жанг ғалаба билан тугадими!

— Бўлмасам-чи! Ушанда мартнинг бошлари эди. Қўшинларимиз Грауденц шаҳрини эгаллаш учун интилар, ҳар бир кўча ва квартал учун аёвсиз жанг борарди. Генерал Фрике команда пунктидан қочишни мўлжаллаётганда асир олинди. У армия қўмондони ҳузурига олиб борилди. Собир Раҳимов бу билан янада тадбиркор командир, зунко саркарда эканлигини кўрсатди. Армия қўмондони бу муваффақият билан чин дилдан табриқлагани ва койганининг гувоҳи бўлганман.

— Шундай ғалабадан кейин қўмондон нима деб койиши мумкин!

— Собир ака доим жанг қизиб турган ерга интилар, қўрқув нималигини билмасди-да. Армия қўмондони Собир Раҳимовга дивизия командирини эканлигини унутмаслиги, полкларни ҳужумга кўтармай, жангни бошқариш зарурлигини ўқтирган, «Бундай қилиш даври ўтиб кетган» деб койганди ўшанда.

— Кейинчалик генерал буни инобатга олдим!

— Қаёқда. Олдинда Гданьск турарди. Биз душман қаршилигини енгиб, ўша шаҳар томон интилардик. Собир ака жангларга бевосита раҳбарлик қилар, гоҳ у полк, гоҳ бу полк олдида пайдо бўлиб қоларди. Лекин гитлерчилар ўлгудек қаттиқ қаршилиқ кўрсатишарди. Шундан кейин Собир Раҳимов кузатув пунктини шаҳар четигаги баландликка кўчирди. Бу ердан шаҳар қафтагидек кўриниб турарди. Генерал жангни ўша ердан кузатаркан, руҳланиб кетгандан рация орқали «Гвардиячилар, олға!» деб буйруқ бериб кўярди. Шу пайт оғир артиллерия снаряди тўғри дивизия командирини турган кузатув пунктда портладию дивизия сиёсий бўлими бошлиғи Смирнов ва алоқа бошлиғи Голован ҳалок бўлдилар. Снаряднинг бир парчаси эса Собир аканинг чап биқинини тешиб юборган эди. Ушанда оғриқ азобидан лабини қаттиқ тишлаб, «Олға!» дедию, ҳушидан кетди.

1945 йилнинг 28 марти биз учун жуда оғир мусибатли кун бўлди. Севмили командиримиз, биринчи ўзбек генерали Собир Раҳимовни сўнги йўлга кузатдик. Олдинда жанг борар, Берлин эса, жуда яқин қолганди. Биз сўнги томчи қонимиз қолгунча жанг қилишга қасамёд этдик ва ўша кунни Гданьск шаҳрини немис-фашистардан озод қилдик.

— Биринчи ўзбек генерали билан биргаликда жанг қилган офицер ва солдатлар ҳозир ҳам учрашиб турадиларми!

— Яқинда Москвада бўлиб, армия генерали Павел Иванович Батов билан учрашдим. Сўхбатимиз 65-армия, шунингдек, 37-гвардиячи дивизия ҳақида борди. Кейин ўнлаб собиқ жангчилар билан учрашиб, жанговар дўстларимизни эсладик. Мен биринчи ўзбек генерали Собир Раҳимов номида андиликда район, метро станцияси, қанчадан-қанча боғ ва кўчалар, колхоз ва совхозлар борлигини, ҳайкал ва бюстлари қад кўтарганлигини айтиб бердим. Генерал П. Батов эса Гданьск шаҳрига таклиф этилганини, у ерда Собир Раҳимов номини ҳурмат билан тилга олишларини сўзлаб берди. У Гданьскда қурилган Собир Раҳимов кемаси Польша байроғи остида океан в денгизлар оша сузаётганини айтганда, тўғриси жуда-жуда фахрланиб кетдим. Шу билан бирга афсусландим ҳам.

— Нега!

— Чунки биринчи ўзбек генерали, Совет Иттифоқи Қаҳрамони Собир Раҳимов хотирасини абадийлаштириш юзасидан қилинаётган ишлар билан фахрлансак арзийди. Лекин ўзбек халқининг ардоқли фарзанди Собир Раҳимов яшаган ўйни эслаганимда афсусланиб кетаман. Негаки, бу ўй ҳалигача қаровсиз ҳолда ётибди. Биз Собир Раҳимовнинг кўролдоши Санобар Султонова билан жуда кўп ҳужжат ва

суратлар тўплаганимиз. Ниятимиз биринчи ўзбек генерали Собир Раҳимовнинг уй-музейини ташкил этиш. Бу орзунинг амалга ошишида Тошкент шаҳрининг мутасадди ташкилотлари, комсомол-ёшлар ёрдам беришларини истардик.

Мен Собир ака ҳақида ўйлаганимда атоқли ёзувчимиз, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Комил Яшиннинг мана бу сўзларини қайта-қайта такрорлайман: «Собир Раҳимовнинг табиатида барча инсоний фазилатлар мавжуд эди. У машаққатли ўйларга толар, терисига сиғмай севинач, хушчақчақлик билан қаҳ-қаҳ уриб барчани қулдирар, баъзан ҳатто кўзига ёш ҳам оларди. У севишни ва ташвишлианишни ҳам, хаёл суришни ва қайғуришни ҳам биларди. У одамларни бахтиёр қилишга интиларди. Аёвсиз синов кунлари эса ўзини, ўз ҳаётини ўйламас ҳам эди. Гвардиячи генерал-майор шундай одам эди. Бутун ҳаётини Ватан ва халққа хизмат этиш учун бағишлаган бу одам хотирамизда ана шундайлигича қолади».

Биз совет халқи немис фашизми устидан қозонилган Ғалабанинг шонли 40 йиллигини нишонлар эканмиз, биринчи ўзбек генерали, Совет Иттифоқи Қаҳрамони Собир Раҳимов номини ҳам ҳурмат ва эҳтиром билан хотирлаймиз. Қаҳрамон ҳаммиша сафимизда, тинчлик учун курашувчиларнинг қалбидадир. Чунки у тинчликни энг қадрлагучи бир инсон эди.

Сўхбатни Мирза КАРИМ олиб борди

КАЛДИРҒОЧ

Умарали Қурбонов

Буюк ғалаба

Ғалаба,

Ғалаба — оддий сўз эмас,
Заминнинг тугёнли,
Ўтли каломи.

Матонат,

Дўстликка ўйилган ҳайкал,
Кўёшининг мардликка таъзим,
салом!

Ғалаба,

Ғалаба — оддий сўз эмас,
Халқимнинг монолит,
метин бардоши.

Иигирма миллионли шаҳидлар қони,
Оналар фарёди,
аччиқ кўз ёши!

Ғалаба,

Ғалаба — оддий сўз эмас,
Кентларни топтаган бомба наъраси.
Аланга қаърида ёнган бегуноҳ,
Масъум гўдакларнинг оҳи,
ноласи!

Ғалаба,

Ғалаба — оддий сўз эмас,
Нажоти, тақдири,
курранинг шони.

Кетган-у, қайтмаган жангу жадалдан
Кимларнинг тишланган кемтик, зор нони!
Ғалаба,

Ғалаба — оддий сўз эмас,
Қалблардан қўзғалган нафрат бўрони.
Малъун фашизмни маҳв этиб абад,
Титратган салютдир бутун дунёни!
Ғалаба,

Ғалаба — оддий сўз эмас,
Қасоскор мардларнинг «ура»си, саси.
Висолни омонат қолдирган жўмард,
Ошиқлар қалбида қотган бўяси!
Ғалаба,

Ғалаба — оддий сўз эмас,
Дилларни ҳижронда куйдирган олов.
Тинчликка ибтидо,

Дўстликка асос, —
Рейхстаг устида дўрлаган ялов!
Ғалаба,

Ғалаба — оддий сўз эмас,
Тарихнинг чиқарган Ҳақиқат ҳукми.
Лењинча ғояга,

Тинчликка содиқ —
Халқларнинг оламда янграган Гимни!
Ғалаба,

Ғалаба — оддий сўз эмас!...

Жангчи шоир ёди

Унинг тақдири ўзи бир шеърга ўхшайди. Ва бу шеърни ларзага тушмай ўқиш мумкин эмас.

У ниҳояти ўн тўққизга кирган эди. Шеър дафтарини энди очиб улгурган эди. Бундай самовий ҳислар қучоғида бир умр қолиб кетиши, шеъри билан минглаб кишиларнинг юрагига кириб бориши мумкин эди у.

У китобни, адабиётни жонидан ҳам яхши кўрар, волидасининг айтишича, бир уй китоб тўплаган эди. Тошкент педагогика институтининг тил ва адабиёт факультетида таҳсил кўрарди. Ниятлари жуда улғу эди.

Лекин Ватан тақдири қил устида қолган бир пайтда қараб тура олмади, шу Ватан ўғлони сифатида жангга кетди. Москва учун, улғу пойтахт учун аёвсиз жангга кирди ва мангу ўн тўққиз ёшлилар сафига қўшилди.

Ундан хотира бўлиб, аъло баҳоларга тўла аттестату институтдаги «заҷёт» дафтарчаси (дарвоқе, унда антик адабиёт бўйича Ҳамид Сулаймон қўйган «аъло» баҳо бор) ва бир уй китобу дафтар қолди.

Лекин ота — машҳур созчи уста Усмон Зуфаров ўғлининг ҳалок бўлганлиги ҳақидаги хабарни умрининг охирига қадар сир тутиб келди ва фақат 1981 йил август ойида — ўз вафотидан икки кун аввал уни ошкор этди, яқинларига. «Умаржонга ҳам мен билан кўшиб аза очинглар», деб васият қилди. Шундай қилиб, орадан қирқ йил ўтгач, уруш қурбони Умаржон Усмоновга аза очилди.

Яқинда жангчининг укаси Тўхтамурад Зуфаров унинг архивидан топилган шеърлар дафтарини редакцияга тақдим этди. Биз Буюк Ғалабанинг 40 йиллигида бу шеърларни эълон этиш билан қаламини қуролга алмаштирган мард жангчи Умаржон Усмонов хотирасини яна бир карра ёд этамиз.

**Умаржон
Усмонов**

Дўстларга

*Дўстлар, хайр энди. Кўз ёш ўринсиз
Юракда ёнаркан қасос орзуси...*

* * *

*Мағрур қуёш ботаркан аста,
Зар нурларин йиға бошлади.
Олам унга ўшал нафасда,
Хайирмақом нигоҳ ташлади.
Сайр этувчи оқ булутчалар,
Соғ бўлинг! — деб қизариб қолди.
Шод тераклар ёвга марг тилаб
Баргчаларин ўйинга солди...
Шунда мен ҳам ёримдан қизғинч
Хайрлашув бўясин олдим.
Бироқ, жонон қизарган, нотинч
— Нечун? — дедим ва ҳайрон қолдим...
О, дилбарим, сен шундаймисан?
Кўрчи булут на қадар тентак.
Қуёш ботса бўлар заъфарон*

*Яхши эмас ўшандай бўлмак.
Билки жоним, ботаркан қуёш,
Зулмат билан у жанг қилажак,
Гул баргида шудринг — шодлик, ёш
Тонгда мардин кутиб олажак...
Бизлардан ҳам қора тун каби
Енгилажак у ёвуз зулмат.
Аммо, кураш қурбонсиз бўлмас...
Йўқ!
Йўқ, дилбарим келаман албат.*

1941 йил, июнь ойи.

Mojar qiz batarman ortu
 Zot nurrahim jiza bo'ldi.
 Hkam unga ozal natibadi
 Xajr-mafam nigah tashadi.
 Sayz etma aq belat'calar
 Sayz bolu!.. deb qizari' qafar
 Zed tarantar janga mazg tibob
 Barga'catarin qizlarga tsakli...
 Sunda men ham jakimdan qizayim
 Xajr-lafu bozasin albim
 Beaq, ganan qizagan, natine
 - kechir, o'ldim va' hajran qaldim...
 A, dilbarim sen zunkajim'zan?
 Ofora bulut na qodab tentan'
 Qizaz, batsa bolar zo'fagan
 Ofaz, emas ofandaj bolman.
 Bizidamim, batarman qizaz
 Zulmat bilan gaz qifazaz u
 Ofal bargida zidatiz - jodliq jaz
 Jazda' maratin kutib o'lar-ka
 Bizlardan ham qara tun nabi
 Ofang'ofagan u jaxla zulmat
 Ofatma, nuroz qurbansiz bolmos...
 Ofaz!
 Joz, dilbatim nekaman albav
 1941-jil Yun of

Боғларга номозшом кўлка ташлади...

Боғларга намозшом кўлка ташлади
 Гулзорни тебратди майин шаббода.
 Барларга шудринг — нам қўна бошлади
 Булбул ҳам сайрашдан тўхтади боғда.
 Борлиққа ҳукмрон жимлик сипоҳи
 Гўёки маҳв этиб кундуз говғасин.
 Кўк узра бир юлдуз юлдузлар шоҳи,
 Порлади тарқатиб заррин совғасин...

Байт

Келгил ёнимга эй сарв нозим!
 Найлай чақирсам етмас овозим.
 Васлинг деб доим девонадурман,
 Маҳзингни куйлар қўлимда созим.
 Гар юрак дардин айласам баён,
 Қаламлар тугаб, етмас қоғозим.
 Хайёлинг бирла маст бўлиб Умар,
 Дерки: — фидойингдур кўпу озим.

* * *
 Мен сизга хат ёзмай не ҳам қилардим,
 Ва қандай сир ошкор эта билардим.
 Яхши ҳам хат борки ишониб шунга
 Энг пинҳон дил сирин топширдим бунга.
 Лекин биламанки, азиз дилбарим,
 Эҳтимол бу хатим сизни шод этмай
 Дилинғиз ғамларга чулғаб ташласа,
 Тилинғиз мени кўп қарғай бошласа,
 Маънуват ва шафқат этарсиз, аммо,
 Вужудим ғамларга этманг мубтало.

1941 йил, 29 август.

* * *
 Мен кетарман элдан, аммо меҳрибон жонон қолур,
 Йўқ дема жононки, гўё тандан айру жон қолур...

Суратда Умаржон УСМОНОВ (биринчи қатор, чапдан иккинчи) мактабдошлари орасида.

Алексей Дударев

Оддий аскарлар

ИККИ КЎРИНИШЛИ ДРАМА

Русчадан Ўктам УСМОНОВ таржимаси

Фашизмга қарши жангда ўлган ҳар бир совет кишининг хотираси учун бир минутдан сукут сақланса, унда 38 йил сукут сақлаш лозим бўлар эди.

Газетадан

ИШТИРОК ЭТУВЧИЛАР

ДУГИН
ДЕРВОЕД
БУШТЕЦ
СОЛЯНИК
ОДУВАНЧИК
МАРЬЯ

ЛИДА
ВЕРА
ЛЮСЬКА
АЕЛ
ЛЕЙТЕНАНТ
АЛОКАЧИ
СОКОВ

Германия. Улуғ Ватан урушининг сўнги ҳафталари.

Биринчи кўриниш

Уртамиёнагина католик черковининг девори оғир замбараклар ўқидан деярли бошдан-оёқ вайрон бўлган. Баҳайбат көп-көра тешик, четлари қизғиш синик ғиштлар билан ҳошияланган. Жигаранг шағал уюмлари. Унг ва сўлда жимжимадор нақшли узунчоқ туйнукчалар сақланиб қолган, холос. Бошқа нарсалар ерда.

Бинода одамларнинг югур-югури. Шу орада, яқингинада жанг борапти. Портлашлар, пулемётларнинг тариллаши, нақшларда қизғиш аланга ўйнайди. Хойнаҳой, бу команда пункти. Алоқачининг бўғиқ овози тинмайди:

— Ғалаба, Ғалаба, мен Елкинман... Ғалаба, Ғалаба, мен Елкинман... Ер ютдими сени? Ғалаба, азизим, мен Елкинман...

Бошқа овозлар ҳам эшитилади:

— Қаёкка?! Қаёкка деяпман... Нима қияпти у? Горбачевскийни ула... Орқага! Орқага деяпман! Уларни

кўйиб юборинглар... Пиёдаларни, пиёдаларни ўтказманглар!!!

— Биринчи мустақкам ўрнашиб олди...

— Бу томонга ўт оч!

— Чап канотга ур... Қаердандир танклари пайдо бўлди уларнинг!

— Сурнач! Қолганларни йиғ-да, Горбачевскийга чоп. Айт, буйрук бер, анови... Оёғингни кўлингга ол! Қолганини ўша ерда ҳал қиласан!

— Ғалаба, Ғалаба, мен Елкинман... Ғалаба, Ғалаба, мен...

Жанг қасир-қусурини оғир снаряднинг чийиллаши босиб кетади. Овоз кучайиб, яқинлашади...

— Ет!!!

Портлаш! Қаршидаги девор оғир силкиниб, одамларни босиб тушади. Иккинчи тешик пайдо бўлади. Чанг-тўзон ортидан бинога куёш нури қиради. Кўча аввал ғира-шира кўринган эди.

Аслида кўлам куёни порлаяпти. Тўсатдан тевакар-атрофни сукунат босади. Пулемёт тариллашлари ўрнини булбул хониши эгаллайди. Тешик орқали узокдан осойишта ўрмон, текис ўтлоқзор, бино яқинида ўсган аллақандай дарахтнинг шохи кўзга чалинади. Бир неча дақиқа ҳамма нарса харакатсиз туради. Кейин бир жойдан, тупроқ уюми ва гишт синиклари эстидан ярадор АЛОҚАЧИ бош кўтаради, у мажақланган телефон трубкисини ҳамон кулоғидан кўймаган.

Алоқачи (ола-кула, маънисиз кўзларини олдинга тикканча, девор томонга юради). Га-ла-ба-а... Га-ла-ба-а... Мен — Ёлжинман... Мен — Ёлжинман. (Девора урилиб, орқага қайтади, гишт синиклари устида қоқилиб-суқилиб, тешикка — қуёш нурига интилади.) Га-ла-ба-а... Кадрдоним... Га-ла-ба-а-а... (Тешикка ағанаб тушади.)

Булбул сайрашини кўймайди. Пауза. Узокдан аста-аста ДЕРВОЕД кела бошлайди. Хорғин, чанга беланган, каскаси. Ёшини ҳам билиш қийин. Эхтимол салкам кирк, эхтимол ўттиз бешларда. Соч-соқоли, ҳатто қошларигача ок. Изтиробли нигоҳини ердан узмайди. Вайрона хонадан ўтиб, деворга яқинлашади, унга суяниб, ерга чўкади. Тешикда БОЛА КУ-ТАРГАН АЕЛ пайдо бўлади; у ёшгина, оппоқкина. Устида қизил гулли узун ок кўйлак. Тик турганча боласини тебратади. Унсиз, охиста тебратади.

ДЕРВОЕД (азоб билан). Тирикман, мен тирикман. Марья... Нима десанг де, аммо тирикман... Мени кечир, кечир... Соб бўлдим обдан... (Аёл жим. Боласини тебратади.) Кўринишим одам, Марья... Ичим куйиб битган... Ялинаман, гуноҳимни кечир... Бир оз бўлса ҳам кечир, уруш айбдорлигини хисобга ол... Бир оз бўлса ҳам кечир...

АЕЛ жим. Боласини тебратаганча кўздан йўқолади.

Тешикдан БУШТЕЦ киради. Ўттиз ёшлардаги пахлавон йигит, бениҳоя чарчаган. Доим асабий гапиради. Дийдаси каттик, кўз қарашлари бежо.

БУШТЕЦ (деворга суяниб ўтиргач, бошидан каскасини олади, терини артади). Соғмисан, партизан?

ДЕРВОЕД. Соғман...

БУШТЕЦ. Бошимга кўндок билан туширди-я биттаси, итвачча... Қакшяптики... Гальчанскийни кўрдингми?

ДЕРВОЕД. Йўк...

БУШТЕЦ. Томоғим куриб кетди, бирон нарсанг борми...

ДЕРВОЕД (мажақланган флягани олади. Кулоғининг остида чайқаб-чайқаб кўради). Йўк... Тўкилибди... Осколка тегибди шекилли...

БУШТЕЦ. Омадинг бор-а...

ДЕРВОЕД. Бор...

БУШТЕЦ. Бизниқилардан кимни кўрдинг?

ДЕРВОЕД индамайди. Мум тишлаганча олдинга қарайди.

БУШТЕЦ (асабий). Нега бакрайиб колдинг? Нимага қараяпсан?

ДЕРВОЕД. Эзилиб кетдим...

БУШТЕЦ. Менга осон! Осонлигидан канот чикариб учгим келяпти.

ДЕРВОЕД. Ха, тузук...

Тешикда яна икки жангчи пайдо бўлади. Озгин, рангпар СОЛЯНИК боши бинт билан боғланган ОДУВАНЧИКни етаклаб киради. ОДУВАНЧИК дярлаи гўдак. Малла сочлари жингалак, аммо чап чаккасида сочи йўк. Йиғлайди. СОЛЯНИК ҳамроҳини ўтказгач, каскасини олади, елкасидан автоматини чикаргач, чўкинади.

БУШТЕЦ. Ҳа, Одуванчик, оладиганингни олибсан-ку? ОДУВАНЧИК. Оғриятти-и-и...

БУШТЕЦ. Медсанбатга бор... (Соляника) Матвей, етакла уни...

ОДУВАНЧИК (пиқ-пиқ йиғлаб). Ит эмган, кулоғимни узиб олди... Траншеяда тармашиб колдик... Ханжари бор экан, менда автомат... Бир-биримизга маҳкам ёпишиб олганимизу гир айланамиз... У мени чалиб йикитмоқчи, мен уни чалмоқчиман... Ўзи симёндай орик, кари, аммо ўлгудай чайир... Ундай қилсам бўлмайди, бундай қилсам бўлмайди... Қўлимни омбурдек қисиб турибди! Кейин бирдан жагини оеса-я, тишлари сап-сарик экан искирт итваччанинг! Гарчча тишлади... Мен бақирсам, у баттар тишлайди...

БУШТЕЦ. Сен унга бошка ерингни тишлатмабсан-да...

ОДУВАНЧИК. Кулоқсиз энди нима қиламан? Бир томоним ой кўрингандай яйдоқ, бир томоним бекулоқ!

БУШТЕЦ. Циркка кирасан... Одамларни кулдириб юрасан...

ОДУВАНЧИК. Мишка Гальчанскийга раҳмат, келиб колди... Бикинига боплаб сукмаганда мени чайнаб ташлар-ти у аблах...

БУШТЕЦ. Гальчанский кани ўзи?

ОДУВАНЧИК. Каердан билай? Чопганча кетди...

СОЛЯНИК. Мишка энди умрбод тинчиди... Остонада ётибди... Уч кадам етолмабди боёқиш...

БУШТЕЦ. Балки ярадордир?

СОЛЯНИК (бошини сарак-сарак қимирлатиб). Кўзини юмиб кўйдим...

БУШТЕЦ (хўрсинади). Демак, мохоркасини чекар жанмиз-да... (Чўнтағидан эзилган «Казбек» қутисини олади. Деворедга) Ма, ол, партизан... Бирон гап бўлса — эслаб чекарсизлар, деган эди. Агар Берлингача борсам — Гитлернинг олдида чекиб, папиросимнинг чўғини пешонаси-га босиб ўчираман, деган эди...

ДЕРВОЕД (папиросни олади). Ўчиролмади...

ОДУВАНЧИК. Менгаям бер...

БУШТЕЦ. Йўталасан...

ОДУВАНЧИК (жаҳлланиб). Бер менга!

БУШТЕЦ. Нега бақирасан? Кулоқларим соғ менинг. (Соляника) Матвей, дажжол нашасидан тортмайсанми бир? Ол, ол... Мишка Гальчанскийнинг руҳини эслаб чек...

СОЛЯНИК. Рухини эслайман. (Папиросни олмайди.)

БУШТЕЦ (тутунга йиған боқиб). Мишка, мана энди ишиларинг битди... Мўйсафид ота-онанг, норасида болаларинг Ленинград камалида очликдан ўлишган эди, хотининг фронтда ўлди, ўзинг беш бор яраланиб, икки марта контузия бўлдинг ва охири, уруш энди тугай деганда мусофир юрда кирчинингдан кийилдинг... (Асабий ҳолатда папиросни кафтига босиб ўчиради.) Икки йил бир шинелни ёпишиб, бир идишдан овқат едик, галма-галга оз-оздан ичдик ҳам! Ҳозир дод солиб, сочларимни олиб йиғлашим керак, мен бўлсам унинг папиросини чекиб ўтирибман — бемалол, гўё ҳеч нарса бўлмагандай... Аблахлики қарангки, ҳатто ўк менга эмас, унга текканига ичимда бир оз хурсандман ҳам...

СОЛЯНИК. Йиғлашним унутдинг шекилли...

БУШТЕЦ. Кўзёшим тугаган, нима билан йиғлайман? Ҳар бир ўлимга бир томчидан ёш тўқсам ҳам, кўрганларим шу қадарки, Ржевдан то Германиягача ёш дарёсида сузиб келишим керак эди...

СОЛЯНИК. Ўзингга оғир бўлади-да...

БУШТЕЦ. Э, бор, ишингни қил!

ОДУВАНЧИК (Деворедга яқинлашиб). Бобожон, менга орден беришармикин-а?

ДЕРВОЕД. Нима?

ОДУВАНЧИК. Кулоғим учун орден беришадими ёки йўқми, депман? Анови Гальчанскийда ҳам бор эди-ку... Ҳарқалай, энгил бўлса ҳам... жароҳат бу...

БУШТЕЦ. Орден касанг тишдан қонаган яра-чакага эмас, ўк теккан жароҳат учун берилади.

ОДУВАНЧИК. Ахир, кулоғимни сувараклар узгани йўқ-ку, фашист ғажиди! Ўқданми ёки тишданми, нима фарқи бор? (Пауза.) Эрта-индин уруш тугайди-ю, гимнастёркамда тугмадан бошка ҳеч нарса йўк... Бирон нарса беришса эди...

СОЛЯНИК (шивирлаб). Э парвардигор, ўзинг сабр-тоқату куч-қувват бағишла...

БУШТЕЦ. Каерда чўқиняпсан ўзи, мияси ачиган чол? Бу католиклар черкови-ку!

СОЛЯНИК. Худо битта...

БУШТЕЦ. Борди-ю, бу ерда Геббельсни никоҳдан ўтказган бўлишса-чи, айниинг чол эса чўқиниб ўтирибди-я! Одуванчик, яхшиси, илтимос қил ундан, сенга бирон бир орден беришин, деб дуо ўқисин...

ДЕРВОЕД. Одамни ерга урма... (Одуванчикка) Сен бола, орден кетидан бунақа чопма... Юрагингдаги жароҳатларинг камми ўзи... Энг муҳими, соғ қолишинг керак...

ОДУВАНЧИК. Мени ўлдиришолмайди... Гўдақлигимда оийм лўли хотинга фол очтирган... Кўк томирларимга қараб... Юзимда у пайта кўк томирларим бор эди... Сувдан кўрсин фақат, деган. Ўт балосигаям, ўк балосигаям, кўйўтал балосигаям жоду-сеҳри бор бунинг, деган... Фрицлар келиб, печкада кўларини иситишди-да, кейин сўрашди: «Партизант асал, тукум, сут, нан бергансан?»

Йўқ, дедик, йўқ, билмаймиз... «Шлехт, — деди, — яман, капут». Бизни печкага қаратиб қўйишди. Кичкина сингилчам ойимнинг қўлида. Ойим: «Хой, нонсофлар, болалар қийналмасин факат... Қийналадиган қилиб отманглар...». деб ялинади. Зоська бўлса қулоғимга пичирлаб: «Отганда китик келмайди?» деб сўрайди. Китиги ёмон эди. Китикни ҳам келтиришмади... Оғритишмади ҳам... Бошимизга қўндок билан уриб йикитишди... Қийналмаслигимиз учун... (Соляникка) Эшитяпсанми, Матвей, ўшанда мен алаҳсираб тушимда худони кўрганман. Гуноҳ эмасми бу?..

СОЛЯНИК. Яхшилик аломати...

БУШТЕЦ. Тфу!
ОДУВАНЧИК. Яхшилик аломати... Қорда турувдим шекилли... Атрофда ҳар асарин йўқ... Дарахтлар ҳам, уйлар ҳам йўқ... Худди ер қотиб қолгандай. Теп-текис қор. Худо яқинлашиб келди. Соколли, тепакал, одатдагидай... Салом. Лёня, деди... Ўзинг йўқ бўлсанг ҳам, майли, салом, кедим. Сенга медаль бераман, Лёня, деди... Осмондан қуёшни олди-да, бирдан бошимга қўндириб қўйди... Шунанг кайноқ экан! Бошим ёниб кетди... Бакириб-чакираман, партиз ташлапман уни, у бўлса худди телпак кийдиргандай, қуёшни бошимда ушлаб турибди...

СОЛЯНИК. Бахтинг чопибди, Леонид...

ОДУВАНЧИК. Бахт каёқда, бошим ёниб кетди... Хушимга келиб қарасам, мана бу ерим, чаккам жазиллаб турибди... Шу-шу, соч ўсамди шу еримдан...

ДЕРВОЕД. Нарёгидан бу ёкка тараб қўйсанг бўлади-ку...

ОДУВАНЧИК. Ўшандан бери ўтдан ҳам, ўқдан ҳам кўркмайман... Кимдир мени ёнғидан олиб чиққан, кейин партизанликда разведкаларда бўлдим, неча жанглари кўрдим, деярли бир йил урушдаман-у, бир жойим ҳам тилинмаган-а... Ўқ нуқул ёнимдан ўтади... Тив-в-в, тив-в-в... Аммо бугун қулоғим чаток бўлди-да... Шунгайм ўқ тегмади...

БУШТЕЦ. Амакимга дўли хотин фол очиб, арақдан ўласан, деган. Шунчалик кўрқитганки, йигирма йил ичмади... Ҳатто пивони ҳам озгига олмасди. Барибир ўлди.

СОЛЯНИК. Охири ичиб юборибди-да?

БУШТЕЦ. Тепамизда бир аёл яшарди. Эри каттик ичарди. Бир куни эрини уйдан хайдаб, очилмаган шишасини деразадан отиб юборган экан, пастда скамейкада амаким ўтирган экан, «Московская особая» пак этиб бошига теккану — тамом! Тайёр бўлган-кўйган. Барибир арақдан ўлди... (Қутилмаганда) Кардошлар мазорига кўмишарминики уни?

ДЕРВОЕД. Кимни?

БУШТЕЦ. Мишкани...

ДЕРВОЕД. Бор, кўриб кел...

БУШТЕЦ. Бормайман! Халигача ўлик кўрмаганман... Онамни, отамни, сингилларимни ҳам... Унияи кўрмайман! Сен чикакол, партизан? А? Мен учун ҳам видолаш... Ҳа, нега бакрайиб қолдинг? Чикасанми?

ДЕРВОЕД. Яхши... Негадир ёшлардан биронтасияи кайтмаяпти-я...

БУШТЕЦ. Ҳаммаси қўй подасига ўхшаб ўзини бир ерга уради. Ерга қапишдингми — ҳар томондан ўрмалаб келишаверади! Баччагарлар, нима қиласанлар гўж бўлиб? Гўж бўлдингми, тутдай тўқади. Йўқ, шундаям келишаверади. Одам бир ўзи кўркса керак-да. Мишка хужум пайтида мени ёнига йўлатмасди. Менга келган ажал сениям олиб кетиши мумкин, дер эди... Билган экан.

Тешикдан старшина ДУГИН қиради. Бўлима командири. Ночва, вазни, нигоҳи бамаъни ва бир оз жиддий. Қўлида термос, флага, қочик. Жангиларга яқинлашиб қўлидаги нарсаларни ерга ташлайди, термосга омонатгина ўтиради.

ДУГИН. Ким Соляники кўрди?

БУШТЕЦ. Ху ана, авлиёларни томоша қилипти... Матвей! СОЛЯНИК. Нима?

ДУГИН. Тфу! Мен уни трансёллардан кидириб юрибман... (Дервоедага) Партизан, нега касканг йўқ эди?

ДЕРВОЕД. Эсимдан чиқибди...

ДУГИН. Эсингни киритиб қўяйми! (Одуванчикка) Ҳа, ишгитча, сенга нима бўлди?

ОДУВАНЧИК. Қулоғим...

ДУГИН. Емонни жуда?

ОДУВАНЧИК. Оғрияпти...

БУШТЕЦ. Гальчанскийни ўлдиршибди.

ДУГИН. Кўрдим.

ДЕРВОЕД. Яна кимни?

ДУГИН. Факат ўзимиз қолибмиз... Кетганлар қайтиб келмайди эди. Яковенко хужумдан олдин, окопдаёқ минадан ўлди... Гуров билан Воронин санбатда ётибди. Гуров ҳали тирикдир... Мана бу еридан (кўрагини кўрсатади) тешиб ўтибди... Воронин оғир... Госпиталга ҳам етмайди — корнининг ярмини юлиб кетган... Бугун омадимиз келди жуда... Ҳар биримизга ярим литрдан арақ... Учинчи вэводан юборишибди... Уларда ичадиган одам қолмабди ўзи. Бугун саф тортмаймиз, ким ҳам саф тортади, ахир... Тепалик учун бутун ротага ташаккурнома эълон қилинди, уч кун дам энди... Қани, тушликни бошлаймизми, биродарлар... Партизан, плашпалаткани сол дарров... Ким истаса, асраб юрганимизни ҳам очамиз. Бу ёкдаям етарли ўзи... Буштец!

БУШТЕЦ. Нима?

ДУГИН. Нима эмас, мен, де! Бери кел...

БУШТЕЦ (келди). Ҳа, ана, мен...

ДУГИН (шиврилаб). Даҳмага кирдингми?

БУШТЕЦ. Қанақа даҳма?

ДУГИН. Ўзингни гўлликка солма... Қани ханжарингни кўрсат-чи!

БУШТЕЦ заҳарханда жилмайиб, белидан эсэсчининг ханжарини чиқаради-да, Дугинга узатади. У айлангириб кўра бошлайди.

БУШТЕЦ. Қизиксан, старшина... Буни артиб ёки ховузда ювиб олишим мумкин эди... Ховли ўртасидаги ховузни кўрдингми? Қора ўрдақлар сузиб юрибди... Бунчалик қора рангни яхши кўришмасан-я, аблақлар... Сир бўлмасан агар, лаҳмангда нима бор экан? (Бирдан ўрнидан туриб кетади.) Қони артилмасан, хўш, нима бўпти?! Нима бўпти?! Мен уни ўйнаб юриб эмас, хужум пайтида олдим!

ДУГИН. Бас қил! (Ханжарни қайтариб беради; хотиржам оҳангда) Бир сўз билан айтсам, Серёга, Бош кўмондоннинг буйруғини биласанми?.. Биласанми ё йўқми?

БУШТЕЦ. Билсам нима...

ДУГИН. Бу нима жавоб...

БУШТЕЦ. Эшитаман, ўрток старшина! Тинч аҳоли ва харбий асирларга шафқатсиз муносабатда бўлгани учун...

ДУГИН. Худди шундай... Билар экансан. Бошингга гурзи тушмасин тагин. Яқин одамимсан-а. Кадрон укам. Лекин кутуртириб қўймайман сени! Эшитяпсанми? Яна сезсам... трибуналсиз, ўз қўлим билан... Ўзим... Уқдингми?

БУШТЕЦ. Уқдим...

ДУГИН. Сен билан биз, Серёга, славянлармиз... Одамларнинг меҳрини қозониш учун келганмиз бу ерга...

БУШТЕЦ. Немис аёлига уйланмаёк кўяқолай! Меҳр қозонишим шарт эмас.

ДУГИН. Мен ҳам шу фикрданман... Эҳтимол, болаларинг учун керак бўлар — меҳр қозонишнинг.

БУШТЕЦ. Қаердан қикди ўзи шу гап...

ДУГИН (унинг сўзини бўлиб). Биз улардака эмасми! Мен шундай деб ўйлайман... Саволлар борми?

БУШТЕЦ. Дугин, сен ҳам туш кўрасанми сира?

ДУГИН. Беш йилдан бери тузук ухлолмайман...

БУШТЕЦ. Мен бўлсам ухлашга кўркаман! Буйруқни гапирасан... Бош кўмондон Москвада, мен бўлсам бу ерданман... Отам, онам, сингилчаларим — аллақачон ерга сингиб ётишибди... Хотинимни концлагерда ёндирибди... Мени тўй дастурхонидан, биринчи қадахни кўтаришим биланок Люськамдан ажратиб олиб кетишди... Ҳатто «горько» деб улгуришолмадиям! Биласанми, тушинга доим нима қиради?! Ўша Ржевдан то шу ергача туш кўраман!

Тўйимни. Ҳаммамиз стол атрофида оппоқ кийимда ўтирган бўламиз... Ҳар биримизнинг қаршимизда қадах... Қадахларга вино эмас, кон қуйилган... Меҳмонларнинг кўзи менда! Люська икковимиз уни ичишимиз керак... Шунда қолганлар ичмаса ҳам бўлади... Ўрнидан туриб, қадахни қўлимга оламан... Шунда уйғониб кетсам... муздай терга ботиб, оғзим тахир босиб ётган бўламан... (Ачитиб) Саволлар борми?

ДУГИН. Кетдик, ичамиз... Эрта-индин уруш тугайди... Барибир яшаш керак... Биласанми, яшаш керак...

БУШТЕЦ. Яшаш...

Ўрга тўшалган плашпалаткага яқинлашади. ДЕРВОЕД билан ОДУВАНЧИК дастурхон безаб, кружжаларни кўймоқдалар.

ДЕРВОЕД. Иккинчи фронтни очайликми?

ДУГИН. Нима?

ДЕРВОЕД. Американинг гўшт консервасини айтяпман...

ДУГИН. Оч.

БУШТЕЦ (*Соляника*). Матвей, макрух боладан кўтарасанми бир ёки гунохидан кўрқасанми?

СОЛЯНИК. Нега кўрқай... Мархумнинг руҳини шод этиш-ку бу... Бундай пайтда мумкин... Бундай пайтда гунох бўлмайди...

ДЕРВОЕД арак қуя бошлайди. Одуванчикка навбат келганда...

БУШТЕЦ. Мунча кўп куймасанг унга?

ОДУВАНЧИК. Етмайди, деб кўрқасанми? Кўрқма. Бобожон, қуявер...

БУШТЕЦ. Ўрнингдан туролмай коласан-ку, чинок жўжа-хўроз...

ОДУВАНЧИК. Кулоғимнинг чиноклиги сенга оғир тушмай кўя колсан! (*Шошииб*) Ичаман! Ўз хақимни тўла ичаман! Ичгим келмаса ҳам ичаман!

БУШТЕЦ. Старшина, гапирсанг-чи...

ДУГИН. Кўявер, ичаверсин...

ДЕРВОЕД (*арақ қуятуриб*). Гапни тўхтатамизми ё йўқми?

БУШТЕЦ. Шундоқ ҳам гунгансан-ку ўзи... Факат бақраясан... Нимага?

ДУГИН. Нима учун индамай ўтиришимиз керак? Қани, биродарлар... (*Содда, жўнгина гапиради*.) Дўстимиз Мишка Гальчанскийнинг хотираси учун, Яковенко, Ворониндай ўсмирлар учун ҳам...

СОЛЯНИК. Воронинни гапирма. Тирик-ку хали...

ДУГИН. Ўлган бўлса керак... Бор, старшина, зерикиб кетяпман, дейди-да, жилмаяди... Юзидан бамисоли нур ёғилляпти.

СОЛЯНИК. Гунох...

БУШТЕЦ. Оғзингни юм!

ДУГИН (*Буштецга*). Жим бўл! (*Пауза*) Уларнинг олдида виждонимиз пок... Ўқ тегади деб ҳеч биримиз ўзимизни панага олганимиз йўқ... Ўзга юрда жойи жаннатда бўлсин уларнинг, сизларнинг эса умрларингиз узок бўлсин... Қани, биродарлар...

Ҳамма ичади. Лекин ҳеч нима тотинишмайди. Бирдан бўшашиб, жимиб қолишади. Ташқарида эса ўзга юрт баҳори авжда. Булбул чахчахи худди осмон тубига етаётгандай, бутун оламни тугиб кетгандай янграйди. Шу майин овоз бу харобаларга, оғир жанг ҳолдан тойдирган бу аскарларга, бу харбий халатга мутлақо мутаносиб бўлмагани учун ҳам ҳозир юракни ёриб юборадигандек туюлади.

БУШТЕЦ (*ўзини туголмай*). Лаънатнинг овози ўчармикин-а ё йўқми?!

Шарт автоматини олиб, булбул сайраган тарафга қаратиб кетма-кет ўк узади.

ДУГИН (*автоматни тортиб олиб*). Нима, ақлдан оздингми?!

ДЕРВОЕД (*ўзича*). Кечир, Марья...

ДУГИН. Нима?

Яна булбул овози.

Саҳна қоронғилашади.

Тун. Осойишта, баҳор тун. Ўжар булбулнинг овози. Қора тешик олдида ок кўйлақда, елкасига шинел ташлаганча ДЕРВОЕД ўтирибди. Тешик ортида оқиш кийимга ўранган БОЛА КЎТАРГАН АЕЛ кўринади. Гўё у кўшиқ айтаётгандай:

Бу кимнинг чорбоғи,

Бу ким эккан дон,

Зулфини ёйиб юрган

У қайси жонон...

ДЕРВОЕД. Шумурт гуллабди, Марья... Картошка экадиган пайт ҳозир... Ер илик... Нафас оляпти... Балки улгурарман... Сал кечиксам... Ҳечкиси йўқ... Яхши етилади... Изимдан юрма менинг... Фалокатимни ўзингга тортма... Ўлимдан кўрқмайман... Яшаш дахшатли...

Зулфини ёйиб юрган

У қайси жонон...

ДУГИН келади. БОЛА КЎТАРГАН АЕЛ ғойиб бўлади.

ДУГИН. Ким билан гаплашяпсан?

ДЕРВОЕД. Шунчаки... Ўзим...

ДУГИН. Нега ухламаяпсан? (*Дервоеднинг жавобини кутмай*) Мен ҳам ухломмаяпман... Бугун юлдузлар жуда паст тушибди... Ўшанда ҳам жуда паст эди улар... Йирик-йирик, муздай, худди жаранглаб тургандай... Етибман-у, учиб юрганга ўхшайман... Нимадир тепага тортади мени, тортаверади, ҳар бир юлдуз ўпкондек ютмоқчи бўлади, худди жаханнамга кириб кетаётгандайман... Бомба остида қолсанг ҳам бунчалик кўрқинчли эмас, аммо бу... (*Тепага қарайди*.) Ха? Хаммаёқ юлдуз-а... Ҳозир осмон тортса керак... Емғир ёғадиганга ўхшайди... Нега индамайсан?

ДЕРВОЕД. Нима ҳам дердим?

ДУГИН. Партизанлигингни гапириб беракол...

ДЕРВОЕД. Отганман...

ДУГИН. Кимингдир борми уйингда?

ДЕРВОЕД. Ҳеч кимим йўқ...

ДУГИН. Аввал бормиди?

ДЕРВОЕД. Бўлганда кандоқ...

ДУГИН. Бу уруш учун улар одамлар олдидаги қарзларини асло узолмайдилар...

ДЕРВОЕД. Биз узамиз... Гитлерлар қутиради — аммо биз узамиз... Старшина, қайдан туғилади-я ўшалар? Гитлерлар?

ДУГИН. Гап туғилишида ҳам эмас, одамларнинг уларга ишона бошлагани дахшатли... (*Пауза*.) Ичасанми? Рота командири вино берган менга... Дахмадан топдик...

ДЕРВОЕД. Ичишимиз мумкин...

ДУГИН. Барибир кўзимни юмолмайман! Юлдузлар паст жуда...

ДЕРВОЕД. Старшина, рота командиридан сўрагин, тирранча Одуванчигимизни бошқа ёкка жўнатсин. Бу ерда кўп қолиб кетди ўзиям... Тентак, дайди ўкка дуч келади бир кунмас-бир кун... Яшаши керак у... Юрагига чўғ тушган ҳозир... Ўзи роса гўл... Балки шунда эсидан чиқар... Илтимос қил... Болалари хушрўй бўлиши керак унинг...

ДУГИН. Майли... Лекин, огохлантириб қўяй, каскасиз хужумга чикма, охири вой бўлади... Тушунарлими?

ДЕРВОЕД. Тушунарли...

Кўрқа-писа БУШТЕЦ қиради.

ДУГИН. Қаерларда санкиб юрибсан?

БУШТЕЦ (*кўрқиб кетади*). Тфу, жин ургур-а! Қоровулга дуч келдимми, деб ўйлабман!

ДУГИН. Қаерда эдинг?

БУШТЕЦ. Шаҳарчада... Мехр қозониб юрибман...

ДУГИН. Сергей!

БУШТЕЦ. Йўқ, йўқ, старшина, ҳаммаси жойида...

Оёғимнинг чигилини ёзиб, томоша қилдим у ёк-бу ёқни... Чорбоғларини ўйиб ётишибди... Кўрқимайдиам!

ДУГИН. Хўш, нега кўрқишлари керак?

БУШТЕЦ. Шунга айтмайсанми-я... Ўта мулойим одамлар бўлсак... Анови партизан-ку кеча ўз ризқини немис аёлига бериб юборди... Туфургим келди!

ДУГИН. Туфурмабсан-да, енгил тортардинг...

БУШТЕЦ. Туфлолмайман! Бир уйчага бош суксам... Озодаки, хаммаёқ саришта, йўлкаларга сарғиш қум сепилган, шам ёниб турибди, кимдир роял чаляпти... Қирдим. Ешгина немис кизи ўтирибди. Сочлари турмаклаган, қўллари момик, халатда... Тикка турганча унга тикилиб қолдим... Менга қараб, тишининг оқини кўрсатяпти, ярамас... Шуберт, дейди... Кўзимни қадаб, фикр этмай турибман... Мочағар, ўрнидан кўзғалиб, халатини еча бошлади! Бите, рус Иван, хақингни ол, эмиш... Бизнинг қизларимиз бетига қорақуя суртиб, биттаси юзини кислота билан қуйдирганини эшитганман-у, бу бўлса илжайганча халатини ечяпти-я!.

ДУГИН. Хўш, кейин-чи...

БУШТЕЦ. Кейин нима бўларди? Қўнглим озиб кетди... Тфу дедиму жўнавордим... Кўргани кўзим йўқ уларни! Дағдағ қалтирайман!

ДУГИН. Бор, ухла...

БУШТЕЦ. Чекишдан беринглар...

ДУГИН (*сигарета узатади*). Ма...

БУШТЕЦ. Йўқ... Партизан, мохорқандан ол... Нега гўлаясан?

Дервоеддан газета парчаси ва мохоркани олади-да, папирос ўраганча, қоронғиликка сингиб кетади.

ДЕРВОЕД (*кутилмаганда*). У, яхшиси, ўлиб кетгани тузук...

ДУГИН. Эсингни едингми?! Еш хали у, тентак, кичиккон... Кўп кулфатларни кўрган...

ДЕРВОЕД. Сен кўрмаганмисан кулфатни?

ДУГИН. Уруш ҳаммамизни музлатиб юборди... Хали бери исимаймиз...

ДЕРВОЕД. Балки музлигимизча ўлиб кетармиз...

ДУГИН. Бу гапни йиғиштир!

ДЕРВОЕД. Хотиним изимдан қолмайди сира, старшина... Бола билан... Ўзлари куйиб битишган-у... Икки йилдан бери оркамдан юришгани юришган.

ДУГИН. Гапир... Юрагинг бўшайди...

ДЕРВОЕД. Бўшмайди барибир...

ДУГИН. Гапир.

ДЕРВОЕД. Ниманиям гапираман? Хуллас, Марьягинам нон ёпарди... Бутун отрядга... Биз унга ун олиб борардик-да, у нон ёпарди... Кимдир уни сотди... Бир марта разведкадан кайтаётувдик, беш киши эдик... Ишимиз ўнгидан келиб, зўр маълумотларни кўлга киритдик... Кейин бутун бригадани сақлаб қолдик... Йўл-йўлакай бизниқига кирдик... Марья энди столга у-бу нарса кўйиб, мен ўғилчамни кўлимда ўйнатиб юрган эдим, хотиним бирдан ранги ўчиб югуриб кирди: «Биродарлар, Максюткада немислар!» Отилиб уйдан чикдиг-у, ўзимизни ўрмонга урай десак, у ёқдан турнақатор тизилиб бостириб келишяпти... Қаёққа қочайлик? Кани энди ер қаърига кириб кетишнинг иложи бўлса! Уй рўпарасида киттай бугдойзор бор эди... Ўшанга урдик ўзимизни... Бугдойлар баянд, хосил ўша йили роса битган эди. Немислар келиб, нималарнидир вайсашди-да, уйга кириб кетишди... Ерга қапишганча нафас олмай ётибмиз... Беш кишимиз, холос. Иккита алоқачида-ку қурол ҳам йўқ... Ётибмиз... Бошоқлар орасидан секин қарасам — оಂಬордаги унни ташиб чиқишяпти! Нимадир узилиб кетди ичимда! Бу мушкул қувларда бева хотиннинг уйда бунча ун нима қилади? Кимга мўлжалланган у? Кимгалиги аниқ...

Раҳмсизликка эса улар устаси фаранг... Командирга ўғрилиб қарадим — ранги докадек оқариб, лаблари титраб: «Разведка, разведка...» дейди нуқул. Сумкасини имлаб кўрсади. Кейин бир эсеччи ўғилчам Василькани кўтариб чиқди... Қўлида иргитиб ўйнаб, қуладиям... Ўғилчамнинг қулганини айтинг... Сал хотиржам бўлдим... Раҳмлари келар, деб ўйладим... Жуда бўлмаса ўғилчамни аяшар! Кулапти-ку, ахир...

Пауза.

ДУГИН. Кейин нима бўлди?

ДЕРВОЕД. Кейин уйга ўт қўйишди... Сочларимга бирдан оқ тушидиг, чамамда... Марьяни чиқаришмади... Ўқ овози ҳам эшитилмади... Нима қилишди уни — билмадим... Уйдан олиб чиқишмади...

Пауза.

ДУГИН. Гапир, гапирсанг-чи...

ДЕРВОЕД. Василькани... (*Нафаси қисилади*.) Тилим бормайди!!! Ун-ўн беш марта гапиришга уриниб кўрдим... гапиролмайман...

ДУГИН (*жаҳлланиб*). Гапир.

ДЕРВОЕД. Сал нафасини ростлай... Ховлида қадимги олма дарахти бор эди... Болани этагидан бутюкка осиб, ўзлари нари кетишди... Бола қуя бошлади... Уй ёняпти. Василек олма дарахтида питирлайди, мен эсам ериш тишлайман... Томирларим бирдан музлаб кетгандай бўлди... Тамом хушимни йўқотдим. Мени шерикларим отрядга олиб келишибди... Дарахтдаги олмалар бамисоли қокидек ковурилиб тушди... Василькани кўтариб олган Марья изимдан қолмайди сира... Айбдорман мен...

ДУГИН. Нимага сен айбдор бўласан? Қўлингдан нима келарди?

ДЕРВОЕД. Қўлимдан, сўзсиз, ҳеч нарса келмасди... Лекин бирга ўлишим керак эди-улар билан... Мен бўлса бугдойзорда ётибман... Сочим оқарса ҳам ётаверибман...

Шу-шу виждоним олдиди: ўшанда шарт отилиб чиқсам, шерикларимни билдириб қўярдим, қўлимизда муҳим маълумотлар бор эди, ахир, деб ўзимни ўзим овутиб юраман... Бригадани сақлаб қолдик... Бутун бир бригадани... Марья билан Василькани эса...

ДУГИН. Бунаканги ҳисоб-китоб бу ерда кетмайди...

ДЕРВОЕД. Нега?

ДУГИН. Билмайман... Эҳтимол, кимдир биров вақти келиб бунинг ҳам тагига етар...

ДЕРВОЕД. Фолчига бордим... Биласанми, нима деди у? Марья билан Василька учун гуноҳсиз қон тўкилиши керак, шунда уларнинг руҳи таскин топади, деди...

ДУГИН. Қандайдир ялмоғиз айтибди бу гапни сенга.

ДЕРВОЕД. Қўй, ҳақоратлама... Ўша ялмоғизни ҳам икки марта отишган... (*Пауза*.) Мен бугун консерваларини бердим уларга... Кўзлари гўлайган, холдан тойган болачалар, ҳатто йиғлашга ҳам қувватлари йўқ. Фақат инграшди... Қон тўкиш қаёқда?...

ДУГИН. Харкалай, ҳужум пайтида каска кий...

ДЕРВОЕД. Ўлдиролмайди мени... Чунки аллақачон ўлдиршган... Бугдойзорда... Тирик мурдага айланганман...

ДУГИН. Юр, кетдик, партизан! Қўлга тушган винодан бир сипкорайлик... Хотининг ва ўғлингни эслаб. (*Бир оз туришади. Булбул хонишини тинглашади.*) Эшитясанми? Сайрашини қара зангарнинг...

ДЕРВОЕД. Сайрагани яхши...

Кетишади. Булбул сайрайверади. Пауза. Кейин тез юриб санитруктор ЛИДА қиради. Унинг кетидан юзини ушлаганча БУШТЕЦ чопиб чиқади.

БУШТЕЦ. Нима, ақлдан оздингми?

ЛИДА. Сенга айтдим-ку, тихирлик қилма деб!

БУШТЕЦ. Ҳаммасиям аввалига «Тихирлик қилма», дейди. Тарсаки урганнинг нимаси?

ЛИДА. Мен эмас, сен бошладинг, Серёжа... Илтимос, менга тега...

БУШТЕЦ. Ха, майли...

ЛИДА (*жаҳлланиб*). Сергей!

БУШТЕЦ (*бу ҳам жаҳлланиб*). Бошида айтмайсанми шун! Нега қўй югуртирасан?

ЛИДА. Ха, оғридимми?

БУШТЕЦ. Оғриди... (*Паузадан сўнг*.) Нима, елкасида юлдузи борлардан топдингми?

ЛИДА. Юлдузи борлардан дейсанми... Кўзи юлдузлардан топдим.

БУШТЕЦ. Ў-ў, зўрсан-ку! Сенга баҳор билан немис булбули таъсир қилибди шекилли... (*Пауза*.) Юлдузим бўлмаса ҳам тузукмидим ишқилиб? Бағримда исиниб, энди қочиб қолмоқчимсан?

ЛИДА. Иситолмадинг... Сени мен иситмоқчи эдим...

БУШТЕЦ. Иссингнинг қамлик қилди. Кўпроқ йиғи билан овора бўлдинг...

ЛИДА. Сен ҳам йиғлайсанми деган эдим...

БУШТЕЦ. Хў-хў... Қанчасини иситгансан жуда? Қўйингга киритиб!

ЛИДА (*кутилмаган очиклик билан*). Кечир, Серёжа... Қўнглим илимади, сендан кўркаман...

БУШТЕЦ. Унда нега келдинг?

ЛИДА. Анови тирмизакни чакир...

БУШТЕЦ. Нима-а-а?! Одуванчикними?

ЛИДА. Ярасини боғлашим керак...

БУШТЕЦ. Ярим кечада-я?

ЛИДА. Чакир...

БУШТЕЦ. Ана холос, Лидэ! Иштаханг зўр! Еши нечадалигини биласанми?

ЛИДА. Мен-чи, мен нечадаман?! Биласанми? Қўлларининг бужмайганини айтясанми? Қанча-қанча сенга ўхшаганларнинг қони теккан шу қўлларимга, биласанми? Қўкрагим дурқун эмасми? Қанча йўлларини шу кўкрагимда сўдралиб ўтганман, биласанми?!

БУШТЕЦ. Тўғри ҳаммаси... Демак, баҳор келиб, қалдиргочлар уя сола бошлабди-да... Бошинга урасанини уни? Ўпингнинг сўраётганим йўқ... Ешингдан ўзиб кетгансан аллақачон. Бутун уруш давомида окопларда, блиндажларда тўкилиб қолган ёшлигинг...

ЛИДА. Йиғиб оламан...

БУШТЕЦ. Йиғолмайсан, тентак... Сенга Одуванчик эмас,

мендакеси керак... Сени мен тушунаман... Чунки уруш сен билан менинг елкамга тушган... Бўлишиб олганмиз. Тирмизагинг хали она сути оғзидан кетмаган бир бола, Лидка... Уни, жойи келиб... Ғалабадан кейинги кизлар одам қилади...

ЛИДА. Мен-чи?

БУШТЕЦ. Сен мана шу ерда... оқолларда... Умрбод коласан сен бу ерда! Сен билан мени уруш бир умрга этагимиздан тутган... Тушунасанми шуни?!

Момақалдирик гумбурлайди.

Кимки, ёнида снаряд портлаган экан — момақалдирик ҳам унга ўла-ўлгунча снаряд бўлиб туюлади... Сен билан биз, Лидка, бор-йўғимизни Ғалабага бахш этдик... Хаёти-мизни ҳам. Қалбимизни ҳам. Бола кўришни истайсанми сен?

ЛИДА. Аёлман...

БУШТЕЦ. Мен истамайман! Ўзимдан кейин кимимдир қолиб кетишни сира истамайман! Пуштикамаридан кимлар пайдо бўлади? Яшашларидан нима маъно бор?

ЛИДА. Охирги уруш бу...

БУШТЕЦ. Барибир менга... Сен билан биз ҳеч нарсадан кўркмайдиган бўлиб кетганмиз... Урушгача конни кўрсам, ўтакам ёриларди, энди жанг пайтида хато қилишдан, мўлжалда адашишдан кўркаман... Чап бикинига мана бундай — б-бир сол-лсан! Қон ўзи қанақа бўлади? Тушимда кирмизи ранга кўринади... Винога ўхшаш... Одуванчикни чақираман хозир...

ЛИДА (яқинлашиб, қутилмаганда унга суйканади). Серёжа...

БУШТЕЦ (сохта меҳрни тушуниб). Қўй, керак эмас!

ЛИДА. Ўзингни бос, Серёжа...

Момақалдирик гумбурлайди.

БУШТЕЦ. Лидка, ёмғир ёғармикин?

ЛИДА. Еғади...

БУШТЕЦ. Унда ёмғирни тўхтат, Лидка...

ЛИДА. Серёжа...

БУШТЕЦ. Қўйиб юбор мени!

Кетади. ЛИДА шағал устига омонатгина ўтиради. Момақалди-рок гумбурга кулок солади. СОЛЯНИК ўтади.

СОЛЯНИК. Лидка, нега ухламаясан?

ЛИДА. Матвей амаки, бир фол очинг-чи менга...

СОЛЯНИК. Фол очишни билмайман...

ЛИДА. Одам ишонмаса ҳам, сизинга бўладими?

СОЛЯНИК. Бўлади. Кимдир эшитади нолангни...

ЛИДА. Яна деб ўйлайсиз, амаки, умрим узокмикан?

СОЛЯНИК. Истасанг — узайтирасан... Бор, ухла.

Кетади. Ичкаридан Буштец Одуванчикни судраб кела бошлай-ди. У эса тихирлик қилади.

ОДУВАНЧИК. Сенга айтяпман, қўйиб юбор мени!

БУШТЕЦ. Юр, юр...

ОДУВАНЧИК. Нега ёпишиб олдинг, Азроил?!

БУШТЕЦ (уни Лиданинг ёнига олиб келади). Мана! Чўғдеккина... Исиниб олсанг бўлади — хозиргина ўрнидан турди...

Нимадир айтмоқчи бўлади-ю, айтмайди. Шарт бурилиб, тез-тез узоқлашади. Лидка Одуванчикка қарайди. У Лидага.

ОДУВАНЧИК. Нима ишинг бор?

ЛИДА. Ўтир, ярангни боғлайман...

ОДУВАНЧИК. Кундузи боғладинг-ку...

ЛИДА. Яна боғлайман, докасини алмаштираман... Агар ухлагинг келаётган бўлса — бор, ухла...

ОДУВАНЧИК. Уйкум келмаяпти... Алмаштир...

Ўтиради. ЛИДА ярани қайтадан боғлашга киришади.

ЛИДА. Кони қотибди... Огримаяптими?

ОДУВАНЧИК. Йўқ...

ЛИДА. Ленька, нега сени Одуванчик дейишади, а?

ОДУВАНЧИК. Мишка Гальчанский қўйган бу лакабни... Ротага янги келганимда мана бу томонимда мутлако сочили йўқ эди... У қулиб: «Ановни Қокигулнинг қаранглар», деди! Шу-шуб, Қокигулман... Мишка ўғлиб кетди, мени халиям Қокигул — Одуванчик деб юришибди...

ЛИДА. Шоколад ейсанми? Ол, ширилиқни яхши кўрасан-ку...

Одуванчик ея бошлайди. Лидка эҳтиёткорлик билан ярасини қайта боғлайди.

ОДУВАНЧИК. Шоколадни қаердан олдинг?

ЛИДА. Учувчилардан совға...

ОДУВАНЧИК (қайтариб беради). Емайман!

ЛИДА. Вой, нега емайсан, тентак?... Кўнглимда фақат сен... Ҳеч нарсани ўйлама...

ОДУВАНЧИК. Ишонмайман...

ЛИДА. Ҳеч кимнинг олдида айбим йўқ менинг. Лекин шундай кечир мени...

ОДУВАНЧИК. Қўй бу гапни, Лидка...

ЛИДА. Мен ҳақимда сенга бирон нарса дейишдим?

ОДУВАНЧИК. Кулок солиб нима зарил...

ЛИДА. Биласанми, фронтга кетаётиб отам онамга: «Ўлсам, мени кечир. Қутмасанг, сени кечираман...», деган эди. Сен ҳам, Ленька, кечир мени...

ОДУВАНЧИК. Нима гуноҳинг учун?

ЛИДА. Билмайман, лекин кечир... Мен қутолмадим сени... Тўрт йил... ҳар куни... Ўт, қон, ажал билан ёнма-ён олишдим. Кимнингдир паноҳига яширингим келарди...

Яширинганман ҳам... Кейин кўркмайдиган бўлдим... Ҳатто бир неча бор ўзим чорлаганман... Сизларнинг бўлинмангиз-да қоратўри, лўлига ўхшаш бир йигит бор эди-ку, қорнидан яраланган... Фамилияси ким?

ОДУВАНЧИК. Воронин.

ЛИДА. Исми нима эди?

ОДУВАНЧИК. Эсимда йўқ... Кўшимча мададга келганлардан эди... Гўдак...

ЛИДА. Гўдак. Қулиб турибди-ю, кўзлари жик-жик ёш...

Ҳамшира, йиғлаётганим йўқ, снаряд портлаганда кўзимга кум тушди, дейди-я... Додлашдан уялиб лабини тишлайди...

Палаткадан чикдиму тиз чўкиб, ажалга ялиндим: ол уни, ол ўз комингга тезроқ, деб... Қайтиб кирсам — тинчибди...

Жилмайганча қотиб қолибди... Кўзлари қуёшга тикилган. Қанчалар даҳшат бу! Ўлим билан гапласанг-а... Ваҳо-ланки, уни қарғаш керак! (Пауза.) Сен билан учрашдим-ю,

Ленька, нимадир бўлди менга... Тунлари тушимда кимдир йиғлаб чиқади... Эзиллиб, изтироб, чекиб йиғлайди... Юрагим билан сезаман буни... Биласанми, ким? Туғилмаган болаларим йиғлайди... Еруг дунёни кўрайлик, деб йиғлашгани бу...

Кўркаманки, шунча ишдан кейин энди мутлако туғолмасам керак... Тирик қолиш — бир гап-у, яшаб қолиш эса бошқа гап...

Қани энди яшаб қолсақ... (Самони оч-ҳаворанг ёрду тилиб ўтади. Кетидан момақалдирик бўқиради. Одуванчик тиз чўкиб, Лидага тикилганча юзини беркитади.) Нима бўлди сенга, тентак, нима бўлди... Снарядмас бу... Момақалдирик...

ОДУВАНЧИК. Снаряд нима менга... Момақалдирикдан кўркаман... Снаряд ёнингда портлайди — унча кўркинчли эмас, оғиз очсанг, қулоғингнинг санчиси ҳам тинади-қўяди, момақалдирикдан қаёққа қочсан... Болалигимдан шундайман...

ЛИДА. Ўтиб кетади... Бирон бир қариндош-париндошинг тирикми?

ОДУВАНЧИК. Балки дадам тирикдир, урушда у... Бошқа ҳеч кимим йўқ... Кишлогим ҳам йўқ. Қўни-қўшимиз ҳам йўқ. Ҳаммами ёндириб юборишган...

ЛИДА. Ҳадемай тугайди бу азоблар... Ер юзи осуда бўлиб қолади... Шунда мен сенга опалик қиламан... Онанг ўрнида онанг бўламан... Уруш ўргатди буни менга. Икковимиз олис-олисларга, ёнғин ва харобалар мутлако йўқ, теварак-атрофи осойишта жойларга жўнаймиз... Зилол сувли дарёлар шовиллайдиган, гиёҳлар устини шудринг қоплаган жойларга кетамиз... Фақат болалигимизни оналаримизни, пионерга, мактабга қабул қилинган оилари-миз, қаниқулда ўйнаб-қулган кунларимизнигина эслаймиз... Чакмоқ чакқудек бўлса — мен қўшиқ айтаман, шунда сен самонинг гумбур-гумбурини ҳам эшитмайсан... Қўнглинг жойига тушади ана шунда...

Уни қучоқлаб, йиғлайди.

ОДУВАНЧИК. Қўй, Лидка... Йиғлама.

ЛИДА. Қўзёшимас бу, Ленька... Кўксимдаги қувонч бу...

ОДУВАНЧИК. Тўхта, Лидка... Бизга кимдир қараяпти...

ЛИДА. Хамма ухляяпти...

ОДУВАНЧИК. Қараяпти!

Майин баҳор ёмғири ёғади.

Саҳна қоронгилашади.

Авваллига ўхшаш харобалар. Эҳтимол, музей ёки қандайдир сарой биноси бўлса керак. Ғира-шира ёруғ. Қирмизи ранг ёлқинлар ловуллади, портлашлар эшитилади. Момақалдиروقқа ўхшаб кетади-ю, аммо момақалдирик эмас. Бу — жанг. Миналар увиллайди, автоматлар тариллайди, ўқлар чийиллайди. Бинога жангчилар бостириб қиради. Дервоед ўртада ким биландир олишади, ерга кулайди. Буштец чопиб келади.

БУШТЕЦ. Бошингни торт! Бошингни торт, партизан!!! Қўйиб юбор итваччани! (Ханжар енгилгина силтанади, бўғиқ инграш эшитилади.) Тирикмисан?! Автоматни ол...

ДУГИН. Хой, мўсафид! Чап деразага кара! Тирмизак, уни химоя қилиб тур!

ОДУВАНЧИК. Кимдан химоя қиламан? (Тешикка отилади.)

ДУГИН. Онангни эмгур, ўзингни қаёққа уряпсан?!

ОДУВАНЧИК. Онамни нега сўқасан?!

ДУГИН. Тўхтамай отинглар бошларини кўтаришолмасин! Ҳозир чекинишади! Қолганлар, орқамдан олға!

Дугин, Буштец ва Соляник галма-галдан тешикка кириб ғойиб бўладилар. Дервоед деразада туриб автомат ота бошлайди. Одуванчик чопиб келади.

ДЕРВОЕД. Қаёққа?! Орқани қараб тур!

ОДУВАНЧИК. Ишингни қил-э! Орқада ҳеч ким йўк!

ДЕРВОЕД. Бошингни чикарма! (Отишма. Шундоқ яқингинада яшил ракета вишиллади. Уқ овозлари аста-секин пасаяди.) Мустаҳкамланиб олдик чоғи... (Автоматни дераза пештахтасига қўйиб, деворга ҳорғин суянади.) Бери кел, Лёнька, чекишамиз...

ОДУВАНЧИК. Ўзинг чекавер...

ДЕРВОЕД. Ие, нима бўлди сенга?

ОДУВАНЧИК. Сизга-чи? Нега олдимни тўсиб, мени панага олмоқчи бўласиз? Сенга орден беришади, менда ҳалигача чойгумнинг қопкоғи ҳам йўк...

ДЕРВОЕД. Орденин пишириб ейсанми, тентак?

ОДУВАНЧИК. Тақаман кўкрагимга!

ДЕРВОЕД. Менга беришса, сен олақол...

Тешикда ғазабни ошиб-тошган Буштец кўринади.

БУШТЕЦ. Соляник қани?

ДЕРВОЕД. Сизларга эргашиб чопиб кетган эди-ку...

БУШТЕЦ (ҳаяжонда). Рота командирини, энди ичкарига кирманглар, деди... Ҳозир «катюшалар» билан териб чиқамиз уларни. Хой, Одуванчик! Қўлоғинг бутми бугун? Сен, партизан, кўз-қулоқ бўлиб тур... Нима хаёлда юришибди улар, ким билади... Эҳ, жангмисан жанг бўлди-да!

ДЕРВОЕД. Нега уни сен...

БУШТЕЦ. Кимни?

ДЕРВОЕД. Асирни?

БУШТЕЦ. У сени тагига босиб ётган экан-ку, тўнка! Қанақанги асир у? Душман таслим бўлмаса — уни йўк қилиш керак! Ким айтган буни?

ДЕРВОЕД. Автоматини уриб туширган эдим қўлидан...

БУШТЕЦ. Вой-бў-ў! Факат канот етишмай қопи-да, фаришта бўларқансан-қўярқансан! (Ғазабланиб) Роса адабларингни беришгани... балки камлик қилгандир...

ДЕРВОЕД. Адабимизни бергани тўғрисида гапиришни сенга ким қўйибди, хой!

БУШТЕЦ. Раҳмдиллигингни қара-я! Унда сен Берлинда Гитлер билан ҳам ўпишиб қўяқол! Яна бир авлиёни кидираман энди... Ишкилиб, тирик бўлсин, ярамас... Тирик юрган бўлсин! (Тешикка кириб ғойиб бўлади.)

ДЕРВОЕД (автоматни олиб). Қизи тушмагур, ақлдан озганми! Қаёққа бурнини суқяпти-я? Қаёққа?! (Бақиради.)

Аҳмоқ, ўрмаласанг-чи! Ет! (Ойнадан кетма-кет ўқ узади. Бунга қарши немис автомага ҳам тариллайди. Деразада Лида кўринади. Дервоед автоматини ташлаб, қизга ёпишади, уни бинога тортиб қиради.) Жинни-пиннимисан, қалланг ишлайдими ўзи?!

ЛИДА. Ишлайди, бобожон... Ишлайди, Лёнька қани?

ДЕРВОЕД. Лёня!

ОДУВАНЧИК. Ха, нима?

ЛИДА. Тирикмисан?

ОДУВАНЧИК. Қўрмаяпсанми?

ЛИДА. Мен ҳам тирикман... (Санитар сумкасидан бир неча бўлак шоколад олади.) Мана, топган ўлжаларимдан олиб келдим сенга. Блиндаждан...

ДЕРВОЕД. Хе, эринмаган одам-а!

ЛИДА. Ма, е, Лёнька... Мен кетдим... У ёқда ярадорлар... Бугун, хайронман, ярадор кўп... (Дервоедга яқинлашади.)

Бобожон, бахтсизликни кўнгил аввалдан сезади, дейишади, шу гап тўғрими?

ДЕРВОЕД. Тўғри...

ЛИДА. Бир-икки кундан бери юрагим ховрикади... Жонга тегди... (Шивирлаб) Бобожон, азизим, уни эҳтиёт қилинг! У менинг ҳаётим, халоскорим...

ДЕРВОЕД. Бор, Лидка... Ҳаммаси жойида бўлади...

ЛИДА (Одуванчикка яқинлашиб). Лёнька...

ОДУВАНЧИК. Нима?

ЛИДА. Ҳеч нима... Мен кетдим...

ОДУВАНЧИК. Кетавер...

ЛИДА. Раҳмат ҳам демаринг-а...

ОДУВАНЧИК. Раҳмат...

ЛИДА (униг сочларини силаб). Боғлаганим бўшашиб кетмадимми?

ОДУВАНЧИК. Йўк. Яхши. (Лида шарт қайрилиб, ўзини тешикка уради.) Бобо, шоколад ейсанми?

ДЕРВОЕД. Онангни тушингда кўрганмисан сира, Лёнька?

ОДУВАНЧИК. Кўрганман, нима эди?

ДЕРВОЕД. Аёл ҳақида агар ёмон фикр ўйласанг — онангни сўққан бўласан...

ОДУВАНЧИК. Ҳеч нарса ўйлаётганим йўк!

ДЕРВОЕД. Унда яхши...

ОДУВАНЧИК. Нега бундай деяпсан?

ДЕРВОЕД. Шунчаки ўзим...

Тешикда Соляник пайдо бўлади.

СОЛЯНИК. Аҳвол қалай?

ДЕРВОЕД. Кутиб ётибмиз...

СОЛЯНИК. Худого шукр, хамма соғ экан... Аммо чап канотда иш чаток... У ерда ДОТИ бор экан уларнинг. (Дервоедга) Петрок, нега таслим бўлишмаяпти, а? Иш тугаган-ку... Барибир тугайди.

ДЕРВОЕД. Шайтон нима учун худого бўйсунмайди? Чунки — шайтон...

Буштец кўринади. Соляникка яқинлашади.

БУШТЕЦ. Автоматингни кўрсат...

СОЛЯНИК. Нега?

БУШТЕЦ. Кўрсат деяпман автоматни, аблах?!

ДЕРВОЕД. Нима бўлди сенга, хой?

БУШТЕЦ. Партизан, сен аралашма!

СОЛЯНИК (автоматни беради). Ма...

Буштец автоматни олиб, ўқдонини чикаради. Қутилмаганда Соляникнинг юзига туширади.

БУШТЕЦ. Ярамас!

ДЕРВОЕД. Нима қиляпсан сен?

БУШТЕЦ. Ма, кўр: бари ўки қандай бўлса шундай турибди, мойи билан! Хужум пайтида бир мартаям отмади-я, итвачча... Биз отишимиз керак бунинг учун! У — авлиё, топ-тоза, биз қон кечиб юрибмиз-у, у панани мўлжаллайди!

СОЛЯНИК. Қон кечишни ёқтирасан шекилли сен ўзи...

БУШТЕЦ. Сени деб, аблах, Мишка Гальчанский, Яковенко, Воронин ва бошқалар жон берди... (Ўқдонни силжитиб) Мана шу ўқлар балки уларни ўлимдан сақлаб қолиши мумкин эди...

СОЛЯНИК. Мен ҳамма вақт уларга ёнма-ён турганман... Ўзимни ё уларни ўйлаб панага беркинмаганман сира... Менинг нима айбим...

БУШТЕЦ. Бу айбиг эмасми? (Эпчил ҳаракат билан автоматга ўқдонни солади.) Қани, деворга тур-чи!

ОДУВАНЧИК. Эсингни йиғ! Штрафбатальонга тушмоқчимисан?!

БУШТЕЦ. Қирк биринчи йилдан бери штрафбатальондаман! Деворга тур!

СОЛЯНИК. Бу ишингдан қайт, Буштец... Илтимос сендан... Яна бир гунохни бўйнингга олма... Ўзингни ҳам етиб ортади...

БУШТЕЦ. Охиратимни ўйламай кўякол. Деворга тур!

СОЛЯНИК. Унда хоҳишинг... (Деворга ўйналади.)

ОДУВАНЧИК (талвасага тушиб). Божон!!!

СОЛЯНИК. Фақат деворга ўгирилиб олай... Хўпми?

БУШТЕЦ Йў-ўк! Мишка Гальчанскийни тикка юзидан отишган...

СОЛЯНИК. Хоҳишинг...

Буштец автоматни кўтаради.

ДЕРВОЕД (ҳансираб). Автоматни қўй!

БУШТЕЦ. Нима?

ДЕРВОЕД. Автоматни ерга қўй...

БУШТЕЦ. Раҳминг келяптими? Раҳминг-а? Бизникиларни қандай отганларини унутдингми... хотининг Марьяни не кўйларга солишди-я?! Жажжи ўғилчанг олма шохида куйиб ёнди! Бу аблах эса уларни отолмасмиш! Нега бакраясан?

ДЕРВОЕД. Автоматни ерга қўй...

ОДУВАНЧИК. Ташла, Сергей! Кел, қўй, жин урсин ўшани, қўй... Ўзингни бос... Бугун сенга арагимни бераман...

ДЕРВОЕД (Соляникка). Девордан коч... Ўзингни мард қилиб кўрсатмай кўякол... (Буштецга) Сен эса автоматни ташла...

Соляник девордан нари кетади. Буштец турган жойидан қимир этмайди. Дугин пайдо бўлади.

ДУГИН. Кармисан? Ташла автоматни! (Буштец оёқ остига автоматни улоқтириб, ҳансираганча шағал уюмига ўтиради.) Хужум хали тўхтагани йўқ, йигитлар... Нима гап? (Даргазоб.) Мен сендан сўраяпман, мўйсафид, ўзи нима гап?

ДЕРВОЕД. Ҳеч нарса. Гаплашиб олдик ўзаро...

ДУГИН (автоматни олади). Кимники?

СОЛЯНИК. Меники... (Секингина) Отмадим...

ДУГИН. Каттиқроқ гапир...

СОЛЯНИК (бақиради). Отмадим деяпман! Диндорман мен! Авваллариям отмаганман...

ДУГИН. Ана, энди эшитяпман... (Пауза.) Матвей, трибунал-ку бу...

СОЛЯНИК. Биламан...

ДУГИН. Ҳозир билдингми?

СОЛЯНИК. Старшина, қўй энди... Мен гунохкор, ношуд бандаман...

ДУГИН. Демак, қўлингга қурол олишга олгансан... Аммо жимгина, писмиклик қилиб урушнинг охиригача судралиб юраман, деб ўйлабмидинг?! Худо олдида ҳам фариштадасан, одамлар ҳам сендан хурсанд... Улар ҳам, биз ҳам бабаробар-а... Хунаринг ўтмадимми...

СОЛЯНИК. Хужумда мен сен билан ёнма-ён эдим, старшина... Яширинганим йўқ...

ДУГИН. Жангда яширинолмайсан, Матвей... Хой, мўйсафид, мохоркангдан бер... (Дервоеднинг олдига келиб, папироз ўрай бошлайди.) Биз бечоралар нима қилайлик унда? Бу киши трибуналга кетади-да, биз гунохкорлар охиригача Гитлердан ҳақимизни оламиз, деб юрсак-а... (Чекиб, Соляникка яқинлашади) Қани, айт-чи: яратганинг олдида Дервоед гунохкорми ёки йўқми?

СОЛЯНИК. Мен сизларга судья эмасман...

ДУГИН. Бизни суд қил деётганим йўқ мен. Фикрингни сўрадим, холос.

СОЛЯНИК. Худо: ўлдирма, деб узил-кесил буюрган... Ҳеч кимни! Ҳеч қачон! Одамзот дарвор бунинг ҳам йўлини топди: худосиз, дахрий бўлса-чи? Унда ўлдирши мумкин! Агар чўкиннишни билмаса-чи? Ўлдир! Бидъатчи бўлса-чи? Ўтда қуйдириш керак уни! Худо учун ғазот қилган ҳам худди ҳамён оламан деб одам ўлдирган кишидек бабаробар жиноятчи! Худо айтганки: ўғрилиқ қилма, деб! Борди-ю, ўғирланган нарсани ўғирласа-чи? Мумкин! Қайтага улуг иш бу! Яқин кишининг ожизасига кўз олайтирма! Хўш, уни севсам-чи? Мумкин! Нимаики мукаддас гап айтилган бўлса — шу даражада чалкаштириб, остин-устун қилиб ўзимизга мослаб оламизки... Бизни ҳаёт, мухит эмас, қалбимиз шахвати гуноҳ қилишга ундайди...

ДУГИН. Оминми?

СОЛЯНИК. Э, қўй-э...

ДУГИН. Матвей, уйда кимларинг қолган?

СОЛЯНИК. Онам, хотиним, болаларим...

ДУГИН. Ҳаммалари ҳаётми?

СОЛЯНИК. Худога шукр...

ДУГИН (гапини илиб кетади). ... бизни ҳар қандай гуноҳлардан холи сақла... Авлиё бўлиш осон, Матвей... Агар чўлу биёбонда танҳо ўзим яшасам! Очдан ўлсам ҳам бировнинг молига қўл узатмасликка, эҳтимол, қучим старди... Лекин, ёнимда турган болам очликдан ўлаётган бўлса-чи? Унда нима қилай? Унга қараб туриб, «ўғирлик қилма»ни ёд олаверайми?

СОЛЯНИК. Худодан сўра!

ДУГИН. Бермаса-чи?!

СОЛЯНИК. Унда ўғирла...

ДУГИН. А-ха...

СОЛЯНИК. Аммо ҳеч қачон «тўғри иш қилдим», деб ўйлама...

ДУГИН. Майли, гапларингга ишондим... Лекин бу ёнига нима дейсан: уйимга кириб, кўз ўнгимда отамни ўлдириса, онами калтаклашса, сингилларими тахқирлашса... Унда мен нима қилишим керак? Худодан илтижоми?! Одуванчик, онанг улардан нимани сўраган эди? «Қийналадиган қилиб отманглар болаларни». Хўш, нима бўлди?

Буштец туш кўраётгандай, автоматни маҳкам қисиб ўридан тура бошлайди.

ДУГИН (унга қарамай туриб). Сенга: автоматни ерга қўй, дейилди-ку! (Буштец ўтиради.) Мен гуноҳкор бандага худо нима насиҳат беради, айт, Матвей?

Соляник жим.

Тўғри... ўлдир-у, аммо яхши иш қилдим, деб ўйлама... Бунинг ёмонлигини, Матвей, худойингсиз ўзим ҳам биламан... Аммо, кирк биринчи йилдан бери ўлдирман! Ўша кирк биринчи йилдан бери, кўп немислар Гитлерга ўшамаслигини ҳам биламан! Кўпчилиги — бахтсиз, соддадил одамлар... Аммо мен қираверман! Мўлжал билан отаман! Охиригача отаман! Чунки, биламанки, иблисга қарши курашяпман! Тўғри, иблис Берлида, аммо бу ердагилар, оқолдагилар — унинг мардикорлари... Мукаддас китобларингга: «Иблис ва унинг малакларидан юз ўғирасаними? Юз ўғираман!» деган сура ҳам бор шекилли?..

СОЛЯНИК. Уларга ҳам худони рўқач қилиб, бизни шайтонваччалар, деб тушунтирганлар...

ДУГИН. О-о-озгина фарқи бор лекин. Бир томчиём бегуноҳ қон тўкмаганман мен...

СОЛЯНИК. Буйруқ берилса — тўкасан...

ДУГИН. Йўк!!! (Дервоедга) Партизан, хотининг Марьяни ўтга ташлаганларнинг болаларини учратсам, тегмайман уларга! Қўлимни елкамдан узиб ташлайман-у, аммо тегмайман! Ўлдирма эмиш... Ана, анови бошидан ўтказган буни... (Дервоедни кўрсатади.) Бошқаларни сақлаб қолиш учун хотинию боласини ўтга берган у... Ўйлайсанки, худонинг қахридан кўрқиб шундай қилганими у? Ахир, у жаҳаннамга кириб чиққан-ку. Шу ерда, ердаги жаҳаннамга...

ДЕРВОЕД. Старшина, қўйинг бу гапларни...

ДУГИН. Қўймайман! (Соляникка.) Гугуртингни бер. Ўчиб қолди... (Папиросини ўт олдиради. Ҳамма жим. Пауза.) Бўпти! Шунча гаплашдик, етар... Артиллерия хужуми бошланади ҳозир... Нарирокка ўтайлик... Олдин келган — олдин кетади... (Ҳеч нарса бўлмагандай) Матвей, автоматингни ол... (СОЛЯНИК қаққайиб қолади.) Ол... (СОЛЯНИК миқ этмайди. Пауза. ДУГИН автомат ўқдонини чиқаради.) Оғайнилар, кимнинг ўқи кам?

ДЕРВОЕД. Менда кам...

ДУГИН. Олакол, мўйсафид... (Ўқдонни Дервоедга, бйш автоматни Соляникка беради.) Рота командири билан замполит қўшни бинода... Бориб қуролнинг топшир-да, ҳаммасини гапириб бер... Менинг вақтим йўқ. Ҳозир хужум бошланади... Тирмизак, олиб бор уни...

БУШТЕЦ (хирллаб). Мен олиб борай...

ДУГИН. Балки ортиқчадир... Ўзинг бораверсан-ку, Матвей? Тўғрими?

СОЛЯНИК. Бораман... Аммо кўнглингдаги ёмонликни хайда...

ДУГИН. Соғ бўл (СОЛЯНИК тешикка қараб юради. Дугин Буштецга яқин келади.) Тур ўрнингдан!

БУШТЕЦ (эсанкираб). Нима?

ДУГИН. Сен кимсан ўзинг?! Олий Бош кўмондонмисан? Еки прокурормисан? Еки судьямисан бировни девор тагига кўядиган?

БУШТЕЦ. Мен — жангчиман! Ҳақким бор...

ДУГИН. Унда комендантлар взводига жўна! Менинг бўлинмамда бирон кишига қурол ўқталишга ҳақкинг йўк! Тўшундингми? (Снаряднинг чийиллаши эшитилади.) Ет!

Ҳамма ўзини ерга ташлайди. Тешик ялт этиб ёришади. Портлаш. Чанг-тўзон. Жимлик. Жангчилар бошларини кўтардилар.

ОДУВАНЧИК. Ҳаммаёкни зириллатиб юборди-я... (Ўрнидан туриб Дугинга яқинлашади.) Старшина, анови авлиё, мурдорни ҳам эҳтимол... Уруш туғагунча юратурсин эди, ахир трибунал... Чакириб келайми?..

Чакириб келишга ҳожат қолмайди. Каскасиз, чангга беланган СОЛЯНИК тешикдан букчайганча кириб келади.

ДУГИН. Кимда пакет бор? Пакет беринглар!

ДЕРВОЕД. Хозир!

СОЛЯНИК. Фойдаси йўк, оғайнилар... Керакмас ҳеч нарса... Кечиринглар мени... Кечиринглар...

ДУГИН (Одуванчикка). Лидкага чоп... У команда пунктида...

Одуванчик чопиб кетади.

СОЛЯНИК (Буштецга). Кечир, Сергей... Сен ҳақсан... Лекин кўлингдан келса... тўхтатиб ол ўзингни... Тўхтат... Бери кел, Петрок...

ДЕРВОЕД келади.

ДЕРВОЕД. Нима дейсан, Матвей? Нима?

СОЛЯНИК. Гуноҳимдан ўт, кечир...

ДЕРВОЕД. Нималар деяпсан? Е алҳазар... Ишонмайман.

СОЛЯНИК. Худога ишонмаслик мумкин, аммо унинг йўриғи билан яшаш керак... Хотининг Марьядан кўркма... Сени авайлаб юрибди унинг руҳи...

ДЕРВОЕД. Кўркма сен, Матвей, кўркма...

СОЛЯНИК. Мен кўркмайман... Бу оламда баримизнинг руҳимиз битта... Ким кимга азоб берса, ўлдирса — у ҳам ўша жабрдийдалар, хўрланганлар йўлини босиб ўтади... Оташхона бу... Бу замин... Одамзот покланиши... Гуноҳимни кеч... биламан, илтижо киламан...

ДЕРВОЕД. Тилим бормаёйди!

СОЛЯНИК. Старшина!

ДУГИН (яқинлашади). Тинчлан, Матвей...

СОЛЯНИК. Гуноҳимни кеч...

ДУГИН. Кечдим...

СОЛЯНИК. Кечир мени... кечир...

ДУГИН. Сен ҳам кечир... Бутун оламга...

СОЛЯНИК (жилмайд). Бўлди. Оғайнилар, менга қарамаңлар... Керакмас...

Одуванчик билан Лида чопиб киришади.

ЛИДА. Хозир, Матвей амаки, хозир... (Сумкасини титкилайди.) Сенга нима бўлди?

СОЛЯНИК. Ортикча уринма, кизим... Енимда ўтир... Гапирма... Бино тепасидан киска-киска вишиллаганча «катушалар» учиб ўтади.

ДУГИН. Бошланди! Тайёр бўлинглар, оғайнилар... Кизил ракетани кутамиз! Артиллерия хужуми киска... Одуванчик! Ердан бер...

ОДУВАНЧИК. Нима ёрдам?

ДУГИН, ДЕРВОЕД, БУШТЕЦ деразага чопиб бориб, кутиб турадилар.

ЛИДА. Истасанг агар, Матвей амаки... сен учун дуо ўқийман... Қандай ўқилишини айт фақат... Кимга қарата ўқийин?

СОЛЯНИК. Қўшиқ айт...

ЛИДА. Нима?

СОЛЯНИК. Нимани хоҳласанг...

Ҳамма ёк жимжит. Қизил рангли ракета порлайди.

ДУГИН. Кетдик, йигитлар! Чаккон бўлинглар! Ура-а-а!

Ҳамма деразадан сакраб ўтади. Дахшатли «ура» овозлари еру осмонни тутиб, «а-а-а» деган умумий садага айланади. Отишма, портлашлар, тилмаланган замин устида минглаб оёқларнинг дупири.

СОЛЯНИК. Қўшиқ айт, Лидка... Аёл зотининг хониши — дуо... Зулф ҳақидаги кўшикни биласанми? Мана бундай...

Бу кимнинг чорбоғи... (Жимиб қолади.)

ЛИДА. Билмайман...

СОЛЯНИК. Билмасанг ҳам айт...

ЛИДА. Билмайман!!!

Тешикда БОЛА КЎТАРГАН АЕЛ пайдо бўлади. Тиник майин кўшиқ янграйди:

Бу кимнинг чорбоғи,
Бу ким эккан дон,
Зулфини ёйиб юрган
У қайси жонон...

СОЛЯНИК. Парвардигор, ўзинг мушкулимни осон қил...

Бу кимнинг чорбоғи,
Бу ким эк...

Кўшиқ тинади.

Саҳна қоронғилашади.

Иккинчи кўриниш

Дарё вокзали харобалари. Каердадир олисда жанг кетяпти. Усти-боши жикка хўл ОДУВАНЧИК тош устида ўтирибди. Ивиган шоколадни еганча, аччиқ-аччиқ йиғлайди. ДЕРВОЕД девор олида кийимини қуртъяпти.

ОДУВАНЧИК. Бобожон, қандай чўкиб кетди-я у? Сузишни билмайдиган мен чиқибман... Қандай сузиб чикдим? Сувдан ўтакам ёриларди... Тўппа-тўғри солни мўлжалга олишди-я, фақат тиззаларини кўриб қолдим... Мен сузиб чиқибман-а... Эҳ, аблаҳлар! Эҳ, иблислар... Хой, нега индамайсан?

ДЕРВОЕД. Йиғлаб ол тўйиб... Қўнглинг ёзилади... Йиғла... Йиғлаб олишинг керак...

ОДУВАНЧИК. Лида чиройлимиди? Гапирсанг-чи, бобожон? Ҳамма унга ёпишарди-ку...

ДЕРВОЕД. Чиройли эди...

ОДУВАНЧИК. Мен ирқит ва қулоғи чинок... Нимам ёкибди-я унга. Лўли хотин ҳақида гапирсам унга... Қулиб, кўлини мана бундай қилди... Мен сени сув билан ҳам сеҳрлаб ташлайман, дейди.

ДЕРВОЕД. Хотин киши қудратли, истаган ишини қила олади... Агар чинакам севса... унга тенг келадигани йўк...

ОДУВАНЧИК. Балки, мени тирик қолсин деб, ўзини аямагандир у?

ДЕРВОЕД. Балки...

ОДУВАНЧИК. Туғмоқчи эди... Қанча туғишга кучим етса — сендан шунча туғаман, дерди-я... Қанча тирик жон кўлимда жон берди! Қанчасини ўзим ўлдирдим... Шулларнинг ҳаммасини туғаман... Шунда қўнглим тинчийди... Нега дили бунчалик нотинч эди-я унинг? Фрицларни ўлдирган эди-ку, ахир...

ДЕРВОЕД. Аёл зоти фрицларни ўлдириб эмас, бола боқиши керак...

ОДУВАНЧИК. Энди сувдан кўркмасам ҳам бўлар?

ДЕРВОЕД. Бўлади...

ОДУВАНЧИК. Шоколад ейсанми?

ДЕРВОЕД. Берақол...

Гимнастёркасиз, қўлида котелок кўтарган ДУГИН келади.

ДУГИН. Ошхонага боринглар.. Бўтка беряпти...

ДЕРВОЕД. Э, яхши-ку...

ДУГИН. Ўша ерда қуритасизлар... Нега калтирайсан, тирмизак? Шамолладингми?

ОДУВАНЧИК. Шамолладим...

ДЕРВОЕД. Кетдик, Лёнька... Нима бўлса бўлаверсин, аммо аскар бўтқасидан қўймасин...

ДУГИН. Мўйсафид, киттай ановинга қалайсан?..

ДЕРВОЕД. Э, қўй-э...

ОДУВАНЧИК. Мен ичаман! (Дугиндан флягани олиб,

бир неча қултум ютади, йўталади, шоколад тишлади.)
Кетдик, бобо...

Кетишади. ДУГИН ерга ўтириб, котелогини тиззалари билан кисганча бўтқа ея бошлайди. ЛЕЙТЕНАНТ киради. Янги гимнастёрка, янги телпак, янги этикда. Бир сўз билан айтганда — олифта. Юзида мамнуялик.

ЛЕЙТЕНАНТ. Жангчи, биринчи взвод шу ердами?

ДУГИН. Шу ерда...

ЛЕЙТЕНАНТ. Дивизия штабиданман мен... Командирни каердан топса бўлади?

ДУГИН. Мен командир...

ЛЕЙТЕНАНТ (*ёнига ўтириб*). Оғайни, сенда Дугин деган биттаси хизмат қилади... У қанака ўзи?

ДУГИН. Жанг қиляпти...

ЛЕЙТЕНАНТ. Бирор шубҳали томонини сезмадингизми?

ДУГИН. Кел, лейтенант, мушук-сичқон ўйнаб ўтирмайлик... Мен Дугинман. Қандай шубҳали томонини сезишим керак экан мен?

ЛЕЙТЕНАНТ (*хижолат чекиб*). Э, шундай де-енг... Унда иккитагина саволим бор сизга, старшина...

ДУГИН. Беравер... Фақат бўтқамни еб олай... Итдек ошқанман...

ЛЕЙТЕНАНТ. Е, еявер...

ДУГИН. Истасанг, сен ҳам бор ошхонага. Бугун бизда бўтқамисан бўтқа бўпти...

ЛЕЙТЕНАНТ. Йўк, раҳмат, нонушта қилганман.

ДУГИН. Ихтиёр ўзингда...

Бўтқа ея бошлайди. Лейтенант уни кузатади.

ЛЕЙТЕНАНТ. Қачондан бери урушдасиз?

ДУГИН. Қирк биринчи йилдан...

ЛЕЙТЕНАНТ. Бошида харбий увнонингиз қандай эди?

ДУГИН. Старший политрук...

ЛЕЙТЕНАНТ. Усиб кетибсиз-да... Ешгина одам старшина-я... Старший политрукдан старшинагача қандай қилиб бунча эпчиллик билан чиқиб олдингиз?

ДУГИН. Қирк биринчи йилда нималар юз берганини биласанми ўзи?

ЛЕЙТЕНАНТ. Чекинганмиз... вақтинча...

ДУГИН. Чекиншмас, қочганмиз...

ЛЕЙТЕНАНТ. Ҳамма ҳам қочмаган, албатта...

ДУГИН. Тўғри... Ким уларнинг танклари остида мажакланса, қочолмаган... Қўрпасига қараб оёқ узатган... Куршовда икки ой юрдим, қўлимда қурол билан қутулиб чиқдим, текшир-текширдан кейин оддий аскар бўлиб яна жангга кирдим... Москва остонасида взвод беришди, кейин рота, кейин яна оддий аскар...

ЛЕЙТЕНАНТ. Сабаб?

ДУГИН. Тепаликни ололмадим. Уни кейин иккита батальон олди, мен бўлсам рота билан олишим керак эди... Ярни қирилган рота билан... Сталинградда увнонимни қайтиб беришди, Курскда яна олиб қўйишди... Взводимдаги бир аблахни отиб ташловдим... Бир қишлоқда хотин кишини шу қадар калтақлабдики... У ким биландир... ё староста, ё немис биланми алоқа қиларкан... Анигини ким билади дейсан... Хуллас, ўзбошимчалик... Немиснинг пайтаваси бўлиб юрган бир кимсани деб яхши жангчини отиб ташладим. Лекин ачинмадим. Чекиншиг борми? Меники кечув пайтида ивиб копти... (*Лейтенант папирос қутисини чиқаради. Дугин ундан бир дона олади.*) «Қазбе-ек»... Хиди урушдан аввалги папиросларни эслатади...

ЛЕЙТЕНАНТ. Хўш, кейин-чи...

ДУГИН. Кейин ҳаммаси жойига тушди... Коним билан оқладим, бўлинма беришди, ҳозир взвод командири ўрнидаман...

ЛЕЙТЕНАНТ. Таржимаи ҳолинг қизик... Қаерга қарама — сени ранжитишибди-да...

ДУГИН. Уруш-да, лейтенант... Гинавозликни галабадан кейин қиламиз. Гапнинг пўсткаллеси: мўғамбирлигингни қўй! Нима керак ўзи — айт! Шерлок Холмсга таклид қилмай қўяқол...

ЛЕЙТЕНАНТ. Шошилманг, шошилманг, старшина... Харкалай, увноним баланд...

ДУГИН. Ўқини яқинда битиргандирсан?

ЛЕЙТЕНАНТ. Яқинда.

ДУГИН. Қўриниб турибди. Саволингни беравер...

ЛЕЙТЕНАНТ. Хотинингиз борми?

ДУГИН. Бор...

ЛЕЙТЕНАНТ. Хат ёзиб турадимми?

ДУГИН. Йўк... Қўй, бас қил...

Лейтенант сумкасида конверт чиқаради.

ЛЕЙТЕНАНТ. Айтинг-чи, старшина, дивизиянгиз қайга тузилаётган, сиз бўлсангиз госпиталда ётган вақтингизда, хотинингиз Вера Ивановна Дугина қандай қилиб шундай бир хатни оладики, унда, мана ўқийман: «Владимир Павлович Дугин Ватан учун бўлган жангларда қахрамонларча ҳалок бўлди ва Зельва қишлоғи яқинидаги қардошлик мазорига дафн этилди» деган хабар ёзилиши мумкин? Шунга қишлоқ борми?

ДУГИН. Бор. Қардошлик мазори ҳам бор.

ЛЕЙТЕНАНТ. Тўғри гапиришни маслаҳат бераман...

ДУГИН. Мен ҳамма вақт тўғри гапирганман... Хат менинг илтимосим билан жўнатишган... Ким юборганини эса айтмайман! Аслида, бланкини ўғирлаб, ўзим ёзганман... Нега? Бир кизни яхши қўриб қолдим, лейтенант, агар билсанг! Госпиталда ҳамширани кўрдиму иш зўрайиб кетди... Ўйладимки: болам йўк, хотиним ёш... Ҳечкиси йўк, бошқасини топиб олади... Орани узиш учун...

ЛЕЙТЕНАНТ. Тўхтанг, тўхтанг, старшина. Ёлғон гапирш учун ҳам истеъдод керак. Сиз уддасидан чиқолмайсиз... Кўзларингиз айтиб турибди. Тик қаролмайсиз... Ҳеч қандай ҳамшира-памшираси йўк... Қўйинг, алдаманг. Гап бошқа ёқдадир балки? Изни йўқотиб, нарёкка қочиб кетиш, а?

ДУГИН. «Нарёғ»инг нимаси?

ЛЕЙТЕНАНТ. Чегарадан нарёкни айтияман...

ДУГИН (*Паузадан сўнг*). Лейтенант, худога шукр қилки... папиросингни чекиб турибман... Акс холда, яп-янги гимнастёрканг билан ер тагига кириб кетардинг...

ЛЕЙТЕНАНТ. Яхши, бошқа саволим йўк. Лекин шуни айт-чи, қандай қилиб сен, фронтчи (*хатни силкитиб*) ўртада нима бўлишдан қатъий назар, Москвадан то Германиягача сочилган қардошлик мазорларида ётганларнинг номи билан яширинмоқчи бўлдинг-а? Уларнинг порлок хотираси соясига яширини... Юрагинг қандай бетлади? (*Пауза*). Аблахсан сен, старшина! Буни мен айтаётганим йўк... Бир нарсада сен ҳақсан — мен яқиндагина ўқини тугатганман, жангда чиникмадим ҳали... Сенга ақл ўргатолмайман... Отам номидан гапирялман сенга мен! У Минск остонасида ётибди. Дарвоқе, қардошлик мазорида... (*Вера пайдо бўлади. Иккинчи ранг ҳарбий врач қийимдаги чиройли аёл.*) Сенга мен буни хотининг номидан...

ВЕРА. Менинг номидан гапирма, лейтенант...

ЛЕЙТЕНАНТ. Кечирасизлар... (*Кета бошлайди.*)

ВЕРА. Хатни бер менга... (*Лейтенант хатни узатади.*)
Машинада кутиб тур мени, илтимос... Ҳозир чиқаман...

ЛЕЙТЕНАНТ. Яхши... (*Кетади.*)

ВЕРА. Салом, Володька... Буни (*хатни кўрсатади*) ҳеч ким билмайди... Лейтенант эса яқин дўстим... Ҳеч кимга айтмайди... Хавотирланма.

ДУГИН. Нега хавотирланар эканман...

ВЕРА. Хатто буни олиб қолишинг ҳам мумкин... Ол, ол... (*Дугин хатни олади.*) Виждонинг азобланмасин, очик айтай: сен учун йиғлаб ўтирмадим... Қўриб турибсанки, сочим ҳам оқармаган... Аёл киши, Володька, бахтсизликни олдиндан сезади... Худди ҳайвонлар зилзилани сезгандай... Айниқса, севган одам... Мен бўлсам сени севаман... Буни ўқидиму қандайдир бемаъни гап, ёлғон, дедим ичимда! Ётдим. То ухлагунимча: «Тушимга кир, Володька, тушимга кир», дея шивирлаб ётдим. Уйқуга кетибман. Сен тушимга кирибсан... Гуллаган оқ шумуртлар орасида юрибсан... Эсингдами, тўйимиздан кейин олимникига борган эдик? Ҳаммаёқда шумурт гуллаган эди...

ДУГИН. Эсимда...

ВЕРА. Сен ўша шумуртлар орасида кипяланғоч ўғил болани кўтариб турибсан... «Тирикмисан?» деб сўрайман. Сен ғамгин қиёфада бош силкидинг. Тирикман, дегандай... Мен яна негандир: «Қаерда ҳалок бўлдинг?» деб сўрадим. Сен шумурт бутасини кўрсатасан... Бута тагида стол

турибди. Қандайдир коғоз... Сен бунди столада ўтириб ёздингми?

ДУГИН. Тумбочкада.

ВЕРА. Эртаси ҳаммаёқни суриштирдим... Лекин, диванияларингни таркатиб юборишган экан... Изини тополмадим... Сен шуни ҳам ҳисобга олгансан шекилли... Барибир топдам сени...

ДУГИН (*қийналиб*). Бор, Вера... Мени кечир, борақол...

ВЕРА. Кечирим сўрашинга хожат йўқ... Ким севсам, ким севмай қўйсаям — икковиям айбсиз... Фақат кўзларинга тикилмоқчиман бир, Володька... Бошқа гапим йўқ.

ДУГИН. Тикил...

ВЕРА. Ким экан у?

ДУГИН. Бир аёл.

ВЕРА. Исми нима?

ДУГИН. Лидка.

ВЕРА. Елғон... Агар уни севганинда Лидка дер эдинг...

ДУГИН. У... хали жуда ёш-да... Борақол, Вера... Илтимос сендан.

ВЕРА. (*ҳаяжонда кўзига тикилганча*). Э, тавба, Володька... сен, ахир, мени севсан-ку...

ДУГИН... (*Хатни беради.*) Ма, ол... Унда ёзилган гаплар хақиқат...

ВЕРА. Балки сенга мен хақимда нимадир ёзиб юборишгандир?. Беш йил айрилиқ... Кейин фронт, госпитал-госпитал юриш... Ярадорлар, сондан чиққан ногиронлар, хўрланганлар... Э, нималар бўлмади... Лекин виждоним тоза менинг. Онт нчаман сенга! Эшитяпсанми?

ДУГИН. Хатни ол!!!

ВЕРА (*деярли қичқириб*). Тушунти-и-ирр!!!

Тешикда БОЛА ҚУТАРГАН АЕЛ пайдо бўлади.

ДУГИН. Қуршовдан қирк биринчи йилда чикдик биз... Холдан тойган, оч-яланғоч. Ким юролмай қолса ёки ярадор бўлса — секин ўрмонга кириб кетади. Чунки бировни кўтариб юриш у ёқда турсин, етаклашга ҳам ҳеч кимнинг мадори йўқ... Ердам бераман десанг — ўзинг йиқиласан... Холдан тойдингми — ўрмонга, деган пинҳоний қарор ана шунда пайдо бўлди! Оёгинг ярадорми — ўрмонга! Полк комиссари ибрат кўрсатди. У мени чақириб: «Қулоқ сол, политрук: агар менга бирон нарса бўлса — отрядни сен бошқариб борасан. Тўхтамайсизлар! Нима юз берса ҳам тўхтамайсизлар! Кайтар», деди. Мен қайтардим... Тунда у бадар кетди... Қирк олти киши чикдик қуршовдан. Қолганлар ўрмонда... Битта-биттадан. Мени ҳам ўрмонда қолди, дея ҳисоблайвер... Айтмоқчи бўлган гапим шу сенга... Ҳеч бир айбинг йўқ сенинг, меники ҳам йўқ... Уруш... Лаънати тугаса, эрга чик...

ВЕРА. Нималар деяпсан?

ДУГИН (*ўжарлик билан*). Эрга чик-да, иложи борича кўпроқ туғ... Тукканинча туғ! Бизни роса тутдай тўқишди, лаънатилар, аммо халқ қудратли бўлиши керак. Эҳтимол, яна бошқа офатни елкасига олишига тўғри келар... Бор, Вера...

ВЕРА (*кўзларида ёш*). Ақлим етмаяпти...

ДУГИН. Ўзингни бос, кейин тушунасан...

БУШТЕЦ чопиб киради.

БУШТЕЦ. Старшина, танклар!!!

ДУГИН. Қани?

БУШТЕЦ. Шудгордан, киргоқ бўйлаб бостириб келиш-япти!

ДУГИН. Балки ўзимизникилардир?

БУШТЕЦ. Каёқда! «Фердинанд»лар!

ДУГИН. Қаердан пайдо бўлишди-я?

БУШТЕЦ. Ким билади дейсан!

ДУГИН. Борақол, Вера, бор... (*Буштецга*) Пиёдалари йўқми?

БУШТЕЦ. Йўққа ўхшайди...

ВЕРА. Володька, азизим... Мени кечир! Кечир! Бутун умр рўпарангда тиз чўқишга тайёрман!!!

ДУГИН. Лейтенант, Верани олиб кет! (*Лейтенант югуриб киради.*) Жўна тез бу ердан! Хозир ола-тасир бошланади! Полк команда пунктига улгурасизлар! Айт, бизга артиллерия билан мадад беришсин...

ЛЕЙТЕНАНТ. Нима гап ўзи?

ДУГИН. Танклар ёриб ўтибди қаердандир!

ВЕРА. Володя!

ДУГИН (*тешикка отилади*). Взво-од! Кимда гранаталар бўлса — шода қилиб боғланглар, боғланглар! Қолганлар бино ичига... Бос, лейтенант!!!

ЛЕЙТЕНАНТ. Есть!

ВЕРА (*қичқиради*). Сени севаман, Володька! Севаман сени!

Танк гилдиракларининг товуши.

Саҳна қоронғилашади.

Яна қайсидир бино харобалари. Эски мебель, девор тагида патефон. Ерда Гитлер ҳайкали синиб ётибди. Жимлик. Уруш гулдуриси эшитилмайди. Бинода бўлима хордик чиқаряпти. БУШТЕЦ чекяпти. ДЕРВОЕД гимнастёркасини ямаб ўтирибди, ОДУВАНЧИК хонада у ёқдан бу ёққа юради.

ДЕРВОЕД. Старшинани, хойнахой, биздан олишса керак... Штабга чақиршибди...

БУШТЕЦ. Старшина эмас-ку у?

ДЕРВОЕД. Старшина... Фирт старшина...

БУШТЕЦ. Уруш тугаяпти... Нима қиламиз?

ДЕРВОЕД. Яшаймиз-да, нима қилардик...

БУШТЕЦ. Яшаймиз... (*Ҳайкал синигига яқинлашиб, этиси билан тепиб кўради.*) Артист бўлган экан у, шу гап тўғрими?

ДЕРВОЕД. Ким?

БУШТЕЦ. Фюрер...

ДЕРВОЕД. Шундай гап бор...

БУШТЕЦ. Томоша кўрсатади-да роса... Менга қара, уни ҳам кимдир туккан-а?

ДЕРВОЕД. Осмондан тушмагандир...

БУШТЕЦ. Онаси тукканда нималарни ўйлаганикин-а?

ДЕРВОЕД. Суюнган...

БУШТЕЦ. Ўшангаям кўкрак бериб боккан-а?

ДЕРВОЕД. Бокса боккандир... Очдан ўлмабди-ку!

БУШТЕЦ. У аблах, она сутидан қалқиб ҳам ўлмабди... Тутканок олиб кетганда-ку... Қани, тирик бўлса, ўша дажжолни учратсаму... Нега бакраясан?

ДЕРВОЕД. Қичқирма...

Шу аснода бошқа хонадан ОДУВАНЧИК чиқиб келади. Балвироган генерал мундири ва тепаси баланд фуражка кийиб олган. Соябони остидан фақат бурни кўринади. Қўлида елим кўғирчок. Секин патефон олдига келиб, пластинка қўяди. Қуй янгради. Одий немис кўшиги.

ОДУВАНЧИК (*талмовсираб*). Ихб бин гойте хайль дранг осян!

БУШТЕЦ (*ўғирилади, хотиржам оҳангда*). Фирт гўдак... (*Бирдан сапчиб туради.*) Еч!!! Хозирок ечиб ташла, итвачча!!! Мен кимга гапиряпман?!

ОДУВАНЧИК (*қўрққанча фуражка ва мундирни ечиб ташлайди*). Нима?! Нега қалтирайсан, кутурган жинни?!

(*БУШТЕЦ шарт бурилиб чиқиб кетади. Йўл-йўлакай қўндоқ билан патефонни туртиб йтади. Қўшиқ тинади. Изидан*) Санбатга бор! Даволаниб ол... (*Пауза.*) Бу ерда генерал яшаган экан... Нариги дунёга жўнатишибди кеча... Болалариям бўлса керак балки... Қара, кўғирчокни... (*Хўрсинади.*) Агар Зоська куйиб ўлмаганда — совға қилиб олиб борардим бунин... (*Кўғирчокни қопчигига тиқади.*) Бобожон, урушдан кейин қаерга бормокчисан?

ДЕРВОЕД. Кайдам...

ОДУВАНЧИК. Мен ҳам билмайман... Бобожон, қайга бўлсам бирга кетмаймизми? А? Биз Лидка билан Сибирга бормокчи эдик... У ердаги ўрмонлар! Хайвонлар! Отинини ўрганиб олдик — овга чиқиб юрамиз... Балик тутамиз... А?

ДЕРВОЕД. Уйга қайтишим керак... Максюткага... Хали мозорини ҳам билмайман уйимдагиларининг...

ОДУВАНЧИК. Уйга ҳушим йўқ. Қуйган мўрили жойларга боргим келмайди. Тинч жойларга борсам дейман...

ДУГИН киради. Уша эски гимнастёркасида-ю, лекин яп-янги капитан погонини тақиб олган. Кўкрагида Қаҳрамонлик юдузи. Дервоед ва Одуванчик хайратга тушганга ўринларидан турадилар.

ДУГИН. Вольно, вольно... Оддий аскарман барибир, дам олаверинглар...

ОДУВАНЧИК (*хайратланиб*). Ана холос, пишиди гилос!
Нима учун беришди сенга буни?

ДУГИН (*жиддий*). Уруш учун...

ОДУВАНЧИК. Бер, такиб кўрай?

ДЕРВОЕД. Буни такиб кўрмайди, Лёнька... (*Дугинга
қиналашиб, қўлини қаттиқ қисади.*) Эх, табрикалайман, де-
мак... Жуда соз... Чин кўнгилдан хурсандман...

ДУГИН. Раҳмат, мўсафид...

ОДУВАНЧИК. Гапирсанг-чи, ахир!

ДУГИН. Дивизия командирининг олдига чакириб қо-
лишди... Бордим. Бутун штабда дув-дув гап. Штаб бошлиғи:
нега увада кийимда келдинг, деб ташланиб қолди менга!
Ювилган гимнастёрка эмиш... Кирдим. Комдивнинг олдида
маршал ўтирибди.

ОДУВАНЧИК. Э, кўйсанг-чи!

ДУГИН. Нега сен, старшина, мукофотдан қочиб юрибсан,
дейди. Уруш югуртиряпти, шундан қочиб юрибман... Кани,
танкларни ёндирганингни гапир-чи... Унга Москвани сўзлаб
кетдим. Унимас, бошқасини гапир, дейди... Сталинградни
гапирдим. Униямас! Манови дарё ёкасида «фердинанд»лар
билан ташлашганингни гапирдим. Бу ҳам эмас, дейди!
Унда адашибсиз, бошқасини қидиринг, дедим... Нега
Курскни гапирмаёсан, деб сўраб қолди. Курскада унво-
нимни олиб ташлашган, нимасини гапирай? Хечқиси йўқ.
дейди, энди капитан бўласан... Унвонимни ўша пайтдаёқ
кайтириб беришган экан... Госпиталь, кисларни қайта
тузиш, ҳар хил чоп-чоплар — бир чеккада қолиб кетаве-
рибди...

ОДУВАНЧИК. Буни кара-я! Қанча вақт оддий аскар
қилиб юрдинг-а!

ДУГИН. Хаммамиз оддий аскармиз биз... Маршалдан то
мани сенгача...

ДЕРВОЕД. Жуда соз...

ДУГИН. Кейин қарасам, Юлдузани қўлига оляпти... Кўз
ўнгим қоронғилашиб кетди... Орден-порден бўлар, деб
ўйлаган эдим... Капитан, бу сенга Москва учун, Сталинград
учун, Курск учун, бутун уруш учун мукофот... (*Ўйчан ва
ғамгин оҳангда.*) Бутун уруш учун...

ОДУВАНЧИК. Вой-вў-ў! Қахрамон... Менга қара, стар-
шина, энди сени хурмат қилишимиз керак...

ДУГИН. Хурмат қилавер, қилавер... Биратўла ашғол-
дашғолларингни ҳам йиғиштир, дивизия штабига жўнай-
сан... Машина кутиб турибди...

ОДУВАНЧИК. Нима учун?

ДЕРВОЕД. Бу саволинг нимаси? Балки сенгаям бирон
нарсга тегиб қолар...

ОДУВАНЧИК. Тўғриси айт, нимага?

ДУГИН. Уларга алоқачи керак... Буйруқ беришди
шундай деб...

ОДУВАНЧИК. Бормайман!

ДУГИН (*қатъий*). Борасан! Буни сенга мен айтяпман,
тирмизак... тушундингми?

ОДУВАНЧИК (*ийгламсираб*). Нима айбим учун, старши-
на? Нима ёмонлик қилдим сенга? Сизларсиз яшолмайман
мен...

ДУГИН (*уни ўзига тортиб*). Эй, сен, Одуванчик...
Тентаксан, тентак... Бошлиқларга яқин юрасан... Кўз
ўнгларида! Тезроқ медал ёки орден оласан...

ОДУВАНЧИК. Керак эмас...

ДУГИН. Агар бир нарсдан хафа қилишса — айт, Дугин
бўлинмасида жанг қилганман, деб... Бир йил жанг қилдим,
де...

ДЕРВОЕД ОДУВАНЧИКнинг буюмларини йиғиб, қўлига
берилади.

ОДУВАНЧИК. Бобожон, айтсанг-чи сен... Урушнинг
нимаси қолди энди? Яраланмайман...

ДЕРВОЕД. Жўнайқол, Лёнька... Хечқиси йўқ, борақол...

ДУГИН. Дадил бўл... Машина кутиб турибди... (*Чўнтаги-
дан уч-тўрт бўлик шоколад чиқаради.*) Ма, йўлда еб
кетасан...

ОДУВАНЧИК. Керакмас! Қахрамонлигингга китдай-
китдайдан қуйсанг ҳам бўларди...

ДУГИН. Берганинг бетига қарама... Саломат бўл,
гвардиячи тирмизак! (*Қучоқлайди.*)

ОДУВАНЧИК. Хўп, хайр унда... Агар қачондир би-
ронтангизнинг дилингни оғритган бўлсам — мени кечи-

ринглар... Мен сизларни... яхши кўраман... (*Йиглаб
юбормаслик учун югуриб чиқиб кетади.*)

ДУГИН. Қўзатиб қўй уни, мўсафид...

ДЕРВОЕД. Хўп бўлади...

ДУГИН (*тешикка қичқиради*). Лесенков, тўхта! Ха,
яна... Кўчада, симёғоч тагида иккита бизнинг аёллар
туришибди... Рус аёллари-да, лагердан... Олиб келиб,
овкатлантир... Битаси хомиладор кўринади...

ДЕРВОЕД. Нега?

ДУГИН (*деярли жазаваси тутиб*). Хотин киши нега
хомиладор бўлади, билмайсанми?

ДЕРВОЕД. Тушундим.

ДУГИН. Ейишга бирон нарсанг борми? Тфу! Энди рота
командириман-ку! Старшинага айтай, нима керак бўлса
хаммасини берсин...

ДЕРВОЕД. Топилади... У-бу нарсга бор. Консерва,
пиширилган гўшт... Тирмизак тўғри айтди: сен анови
зормандадан қўйишинг керак ўртага, старшина... Бир
стакан, бир стакандан...

ДУГИН (*сумкасидадан шиша чиқаради*). Ма, арақхўр...
«Московская» арағи! Дивизия командири берди!

ДЕРВОЕД. Э, зўр-ку... Кечкурун бир бош суқсанг... Учга
бўламан... Уч киши қолдик... Сергей, сен, мен...

ДУГИН. Эртага мададчиларни юборишади...

ДЕРВОЕД. Ха, яхши...

Машина дут-дутлайди.

ДУГИН. Шошмай турсанг-чи! Менга қара, мўсафид,
сени кўрсам кўнглим бузилади... Юрагим бир хил бўлавера-
ди...

ДЕРВОЕД. Нима учун?

ДУГИН. Марья ҳалиям изингдан юрибдимми?

ДЕРВОЕД. Юрибди...

ДУГИН. Кел, бошқа бирон ёққа ўтказиб юборай сени
хам...

ДЕРВОЕД қўл силтаб, чиқиб кетади.

(*Бир ўзи*) Хўш, хў-ўш... Яна қайтадан ротани қабул қилиб
оламиз-да...

Тешикка қараб юради. Кетаётган машинанинг гуруллаши
эшитилади.

ОДУВАНЧИК ОВОЗИ. Хайр, қадронлар! Мен сизларни
яхши кўраман-ан!

Бир неча дақиқадан сўнг бинога КЕКСАЙГАН АЁЛ ва
ЛЮСЬКА, уларнинг ортидан ДЕРВОЕД қиради.

АЁЛ. Аскаржон, мен сенга айтсам, кишлоғимиз шундай
топ-тоза, шундай чиройлики... Антонёвка дейишади уни...
Эшитгандирсан, эҳтимол?

ДЕРВОЕД. Йўқ... Мен хозир, ўтиринглар... (*Қопчиқидан
нон олиб, кесади, консерва очади. Люськага*) Мен сенга сут
бераман... Қаердадир қуюқ сут консервам бор эди...

АЁЛ. Чиройли кишлок... Неманга яқин... Қўқламда,
тошқин вақтида сув лопиллаб, нақ остонамизгача қўтари-
лади... Нариги кирғок эса шунақанги ке-е-енг, то қалин
ўрмонгача...

ДЕРВОЕД. Еяверинглар... Фақат шошмасдан енглар...
Барини сизларга бераман... Яна у-бу нарсаям топарман...

АЁЛ (*ейди*). Ширинки... Қолбасага ўхшайди... Чолим
билан биз хушхўр қолбасалар қилардик... Езгача осиб
қўйсак ҳам — кессанг, худди хозир қилингандай...

ДЕРВОЕД (*Люськага*). Бўлдими... Шошма хали...
Юқиламасанг-чи, мен сенга нима деяпман... Бирон тортиб
оляптими қўлингдан... Исминг нима?

ЛЮСЬКА. Люська...

ДЕРВОЕД. Бир гаплашиб олайлик-чи... Қаердансан?
ЛЮСЬКА. Қриничанск... Шунақа шахарча бор...

ДЕРВОЕД. Эшитганман, эшитганман... Лагердан чиқ-
дингларми хозир?

ЛЮСЬКА. Лагерда ҳам бўлганмиз... Ярим йил аввал бир
мулкдор олиб кетди бизни... Чўққасини боқдик... (*Пиқиллаб
ийглайди.*) Амаки, хомиладорман...

ДЕРВОЕД. Нима қипти... Анови, хуллас... Одамлар
қайтайиб кетди жуда... Туғиш керак... Анови, хуллас...

ЛЮСЬКА. Туғаман!

ДЕРВОЕД. Туғасан-да... Ма, қуюқ сут... Ширин. Сенга
фойдали...

АЕЛ. Эй, аскаржон. Антонёвкамизга келганингдами... Кизим буй этган, кайликка берардим... Кишлоғимиз шунаканги тоза, чиройли...

ДЕРВОЕД. Нималар деяпсан ўзи?

ЛЮСЬКА. Индама, амаки, гапираверсин...

АЕЛ. Э-э, сен хали Гэлькамни кўрмагансан! Хаммомдан чиксак — юзлари бўртиб, оппоқ, сутга ўхшаб кетади... Чўмилдими — суддай товланади... Сочларини айт! Антонёв-када уни Сув париси дейишади... Уни тошга чикариб кўйсам... Остонамиз тагида тош бор... Кизинамнинг сочи такимига тушади-я... Силасанг, ипакдай майин... Тарасанг, сўжиллайди... Ялтиллайди. Аскаржон, кишлоғимизга кел...

ДЕРВОЕД. Овкатингни е сен, е...

ЛЮСЬКА. Хеч кими йўк унинг. Антонёвкеси ҳам, уйи ҳам, кизи ҳам... Йигирманчи блокка олиб боришган уни... Шунака блок бор эди лагерда... Операция қилишни ўрганишаркан у ерда... Қасал тузатишни... Бўйдор-бўйдор кизларни танлаб олиб кетишарди... Мени блокда ярамайдига чикаришди: оёқларим чўпдай, кўкрагим деярли йўк эмиш... Уларга ҳамма нарсаи бут бўлиши керак... Гэлькани олишди... Сукурдай эди у... Мана энди кимни кўрса — кизимни бераман, деб жаврайди...

ДЕРВОЕД (аёлга). Исминг нима?

АЕЛ. Наста... Антонёвкаданман... Кизимнинг исми эса — Гэлька... Бизникига кел, аскаржон...

ДЕРВОЕД. Бораман. Сен энди фақат Гэлькангни бошка хеч кимга гапирма. Мен бораман... Гитлерни яқсон қиламизу бораман...

АЕЛ. Кишлоғимиз бирам тоза, чиройли... Ҳамма хонадонда битадан кудук...

ДЕРВОЕД. Бу яхши... Олинглар... (Люськага) Сен нонни ботир, нонни ботириб е сутга... Қорнинг оғримаяптими, энди еяверсанг бўлади... (Яна бошка егуликларни олади.) Бу сизларга... Хафа бўлманглар, кизлар! Йўлдан оздиришолмайди бизни... Бу кўргиликлар ҳам ўтар... Биз урса — турадиганларданмиз... (Люськага) Бирор кишинг бордир?

ЛЮСЬКА. Ҳаммасини отиб ташлашди... Урмондаги партизанларга дори-дармон олиб кетаётган эдик... Қандай билишди экан-а?..

Шу дақиқада бинога БУШТЕЦ киради. Қувнок, оғзи қулоғида. Дугин билан кўришганга ўхшайди. Киради-ю, дахшатдан қотиб қолади. Тисарилиб, деворга суянади.

ДЕРВОЕД. Бундан чикди, хеч киминг йўкми?

ЛЮСЬКА. Хеч кимин йўк. Эримни тўйдан армияга олиб кетишди. Улдиришгандир, хойнахой... Улар, амаки, шунаканги уришадик... Шунаканги уришадик...

ДЕРВОЕД. Бўлди энди... Унутиш керак барини... Қанча тез унутсанг хаётинг шунча тез изга тушиб кетади... Яшаш керак, ахир... Яшаш...

ЛЮСЬКА (кафтини қорнига қўйиб). Бу ўзимники... Бошка гапим йўк... У гуноҳсиз! Гуноҳи йўк...

АЕЛ. Кишлоғимиз бирам тоза, чиройли... (Овқат ея бошлайди.)

БУШТЕЦ девор ёнида тахтадай қотганча турибди.

ЛЮСЬКА. Худони, урушни, Гитлерни, ёруғ дунёни қарғаш мумкин, аммо бу билан менда нима гуноҳ? Шундоқ ҳам эзилиб тугадик... Нималар қилмадим-а мен! Шамоллаб қолай деб совук сувга ўтирдим, зинашоядан йикилдим... Нималар қилмадим-а... Бу бўлса, бир кун тунда доп этиб юрагимни силади... Ичимдан... Гўё шу билан: ундай қилма, менда гуноҳ йўк, ёруғ дунёни кўрсат менга, дегандай бўлди... Шунда бир оз бўшашдим... Кўз очиб кўрганам билан қониб ўпишолмаган ҳам эдим... Улгуролмадик, тўйдан олиб кетишди... Туну кун ўйладим уни, тушларимда кўрдим... Кўксимда олиб юрдим... Бу ўшанинг боласи бўлади... Қалбим мени кечирар. У ҳам, мен ҳам... Одамлар нима деса дер... Қалбим кечиради мени.

БУШТЕЦ деворга суянганча қилт этмайди.

ДЕРВОЕД. Хечкиси йўк... У ўз боланг... Уни хеч кимга берма...

ЛЮСЬКА. Бермайман...

ДЕРВОЕД. Сен уни дунёдаги ҳамма ёмонликлардан авайлаб асра...

ЛЮСЬКА. Асрайман...

ДЕРВОЕД. Мехр ва муҳаббатга ўргат...

ЛЮСЬКА. Ўргатаман... (Пауза.) Амакижон, раҳмат сенга... Бизнинг Криничанска кел...

ДЕРВОЕД. Боришим мумкин...

АЕЛ. Бизда кудуклар кўп... Неман кўкламда шунаканги тўлиб-тошади-ки-и...

ЛЮСЬКА. Кетдик, Наста хола... (Дервоедга) Бизни пунктда кутишяпти...

ДЕРВОЕД. Ма, яна ол, қуюқ суддан... Оз-оздан е... Сенга фойдали.

ЛЮСЬКА. Раҳмат, амаки... Дайди ўқдан асрасин сени... Кетдик, хола.

Ергача эгилиб Дервоедга таъзим қилади. Кампир ҳам. Чикиб кетишади. Буштец девор олдида кимир этмай турганча бўшликка маъносиз тикилиб қолади. Дервоед егуликларни қопчигига йиғиштириб солади. Тўсатдан Буштецни кўради.

ДЕРВОЕД. Сергей, кричансклик ким эди ротамиздагилардан? Гуровинди ёки Воронин?

БУШТЕЦ (хириллаб). Мен...

Дервоед сапчиб тушади. Аста-секин ўрнидан туради. Уртоғига яқинлашади. Пауза.

ДЕРВОЕД (овози бўшашиб). Шундайми, а... Уларни топиш керак... Бу уруш сен билан бизга эмас... мана шу аёлларимизнинг гарданига тушди... Улар кўтаришди шу оғир юкни... Лаънати Гитлер шулар оқизган кўзёшлар ва шулар тўккан қонлардан бўғилиб ўлди... Мангу адолат шуларнинг қалбига... Муҳаббат ҳам. Қани, энди менга Марьямин қайтариб беришса эди... Қани, энди қайтариш мумкин бўлса... (Тешиқда Бола Кўтарган Аёл кўринади.) Ула-ўлгунча қаршисда таъзим қилиб ўтардим... Биз уларни эмас, улар бизни кечирилари керак... Бошларидан ўтказган шунча азоб-укубатлари... Дахшат ва беғуноҳ тўкилган кўзёшлари: ўлим ва мислсиз қулфатлари учун бизни кечирилари керак... Уларга биз қалқон бўлолмадик, ахир... Улар хаёт ато қилгани, бизлар эса ўлдириганимиз учун улар бизни кечирилиши керак...

БУШТЕЦ. Яна нима?

ДЕРВОЕД. Уларни топайлик тез... Болада нима гуноҳ... Қудукларимизнинг сувини ичар, офтобимизда исинар, кўшиқларимизни тинглар... Карабанки, ўзимизники бўлади... Аёлларимиз қанчалар майин қуйлашадики... Уларни топайлик... Юпатайлик... (Буштец қимир этмайди. Бақиради.) Топ уни!!!

Буштец жилмоқчи бўлади-ю, чалиб йикитилгандай ерга гуп этиб тушади.

БУШТЕЦ. Йўк... ундай қилолмайман... (У ҳам бақиради.) Ундай қилолмайман!!!

Бола Кўтарган Аёл ғойиб бўлади.

Саҳна қоронғилашади.

Яна қайсидир бино харобалари. Снаряддан бўшаган яшиқ устида жинчирок, бир буханка нон, учта кружка. Яшиқ атрофида ДУГИН, ДЕРВОЕД, БУШТЕЦлар. Жим ўтиришибди. Уйга ботишган. Бутун оламни ҳам осудалик қамраган. Худди ҳамма нарса абадий қотиб қолгандек.

Бу кимнинг қорбоғи,
Бу ким эккан доп,
Зулфини ёйиб қорган
У қайси жонон...

ДУГИН. Қани, ичиб кўямизми?

ДЕРВОЕД. Ичайлик...

ДУГИН. Оғайнилар, Ф а л а б а у ч у н... Энди ичишимиз мумкин. Бугун ё эрта имзо чекишади таслим бўлганликлари хақида... (Жаҳл билан тиззасига муштлайди.) Сўзсиз таслим бўлганликлари хақида!!! Омон бўлайлик... (Ичадилар. Дервоед ҳам ичади. Буштец қимир этмайди.) Сергей, сен-чи?

БУШТЕЦ. А?

ДУГИН. Ич, деяпман...

БУШТЕЦ (кружкани олади). Жимжит... Худди мазордагидек... Юрак ёрилиб кетай деяпти... (Ичади, кружкани

яшикка ура бошлайди. Бир марта! Икки марта! Уч марта! Борган сари қаттиқроқ, қаттиқроқ, қаттиқроқ ура бошлайди.)

ДУГИН. Асабингни бос!

БУШТЕЦ (кружкани отиб юборади. Дугинга). Сен армияда коласанми?

ДУГИН. Йў-ўк... Соғлигим ярамайдн...

БУШТЕЦ. Бекор киласан... Бу Юлдузинг билан узокка кетишинг мумкин эди... Каерга борамиз-а? Отишни — биламан... (Белидан ханжар олади.) Кок юрагига уришни — биламан! (Эгчил ҳаракат билан ханжарни яшикка санчади.) Йигирма метрдан гранатани тўппа-тўғри челакка тушира оламан... Умр бўйи урушни унутолмайман энди... Унутолмайман!

ДЕРВОЕД. Ўтиб кетади ҳаммаси... Танинг соғ бўлсин...

БУШТЕЦ. Хеч нарса ўтиб кетмайди... (Масхаралайди.) Танинг соғ бўлсин... Капитан, истайсанми, ханжарини совға қилай сенга? Ленинградда қўлга туширган эдим... У менга қараб отилганда, «Ханжари зап чиройли экан-а», деб ўйладим! Қўлини махкам ушладим! Сапёр кураги билан бўйни аралаш солдим! Истасанг, совға қилай?

ДУГИН. Майли, бер... (Ханжарни олади.)

ДЕРВОЕД. Тирмизак ҳат ёзибди...

БУШТЕЦ. Нима депти?

ДЕРВОЕД. Медаль беришибди... Ҳаммага салом айтибди...

БУШТЕЦ. Кейингиси қачон бўларкин?

ДЕРВОЕД. Ниманинг кейингиси?

БУШТЕЦ. Кейинги уруш... Янги Гитлер қачон туғиларкан? Нега шундай-а, бошим котади? Нима учун уларга ишонишади? Қанча калтабин бўлса — шунча кўпрок ишонишади-я?

ДУГИН. Аблах, ҳаммани ўзи истаганча яшатмоқчи бўлди... Таъби тусаганича... Истамадими — мажбурлаш керак! Кўрkitиб, ўт кўйиб, отиб, концлагерлар билан... Қарабсанки, халқ кетидан юрди... Одамлар бир хил кулиб, бир хил йиғлашади, бир хил туғилиб, бир хил ўлишади... Бир хил севиб, бир хилда фарзанд кўришади... Қачон ташлашар экан-а улар бир-бирларига ақл ўргатишни?

БУШТЕЦ. Хеч қачон...

ДЕРВОЕД. Ташлашади... Бир кун исканжага тушганлариди бировнинг ҳақи тешиб чиқишини сўзсиз тушуниб олишади... Зўрлик килдингни — жазонингни кўрасан... Сен кўрмасанг, болаларинг кўради, болаларинг кўрмаса — невараларинг... Гитлер ҳам мана, кўрди! Ҳаром ўлди! Фашистлигингча яшамокчимидинг — падарингга лаънат, яшайвер! Йўк! Модомики мен фашистманми — ер юзидаги одамзот ҳам бари фашист бўлиши керак! Ким истамаса бунни — ёндираман, куйдираман!

БУШТЕЦ. Е тавба, жимжитликдан юрак орқага тортади-я! Арақдан борми яна?

ДУГИН. Йўк. Етар энди.

ДЕРВОЕД. Айни экин экадиган пайт хозир...

БУШТЕЦ. Нима?

ДЕРВОЕД. Хеч нима...

БУШТЕЦ кутилмаганда кулиб юборади.

ДУГИН. Нима бўлди сенга?

БУШТЕЦ. Қанча нарса куйиб ётганини кўряпсанми? Қанча харобалар?

ДУГИН. Хўш, нима бўпти?

БУШТЕЦ. Дилчимиз ҳам харобага айланган бўлса-чи... А?

ДЕРВОЕД. Тиклаб оламиз. Кучимиз етади. Фақат тинч кўйишса бўлгани бир муддат... Яхши одамга хеч нарса керак эмас... Тинч-тотувликнинг ўзи бас... Уруш бўлмасин. Инсон ҳаммани нон билан ҳам боқади, болалариниям тарбиялайди, кўшиқлар яратади, гулга буркаб юборади ер юзини... Тинчликни беринглар унга! Тегманглар унга! Шу заминдаги барча одамзотнинг жони бир-ку ўзи, халқ одамлар шунни тушуниб етмадилар... Урушдингни — ўзингга қарши урушасан, бировни ўлдирдингни — ўзингни ўлдирасан... Жонимиз битта-ку, ахир...

БУШТЕЦ. Сенинг, Гитлернинг, хотининг Марьянинг ҳам жони биттами?

ДЕРВОЕД. Гитлерга бало борми бу ерда?

БУШТЕЦ. Унда хасратингни йиғштир! Сафсатасини қара... Бошқа билан ишим йўк, аммо мен ёмонликни сира

кечирмайман! Хеч қачон. Коним ва бутун вужудимга сингиб кетган бу... Жонимиз бир... Уларни таг-томири билан юлиб ташлаш керак! Емон ярани куйдиргандек куйдириш керак! ДУГИН. Бўлди, етар! Чўзиб юбординглар жуда...

Пауза.

ДЕРВОЕД. Ухласакмикин энди?

ДУГИН. Мен ухламайман... Юлдузлар паст.

ДЕРВОЕД. Сени сўраб келишган эди, старшина... Хотиримдан кўтарилибди... Командир хузурда бўлган пайтингда...

ДУГИН. Ким?

ДЕРВОЕД. Армия госпиталидан бир аёл, ҳарбий врач. Эртага келаман, деди...

БУШТЕЦ. Арақдан топ яна, капитан...

ДУГИН. Эртага барвақт туришимиз керак... Иттифоқчилар билан учрашамиз... Ҳар жиҳатдан қиличдек бўлиб туришимиз керак... (Тепага қарайди.) Булут ҳам йўғ-а!

БУШТЕЦ. Бу нима деганин?

ДУГИН. Ухлолмайман... Юлдузлар тортади... Титраб кетаман ҳатто...

ДЕРВОЕД. Чекишайлик... (Жим қолишади. Чекишади. Ўйга богишади. Бутун ер узра осийшталик ҳукм суради. Дала телефони дут-дутлайди.) Старшина, телефон жинглигаётганга ўхшайди...

Дугин трубкани кўтаради.

ДУГИН. Нима дейсан, Лисенков? Нега ухламаяпсан?... А-а-а... Ухламадик... Ҳаммаёқ тинч-ку бу ерда, нега ваҳима қилишади улар? Ана, эртага келишинг-да, кидираверишинг ким керак бўлса! Майли, кўркишса, бомбардимон қилишаверсин, биз нарироққа ўтиб тураемиз... Қимматбаҳо нима? Архитектура ёдгорликлари? Иван Данилович, нима, бизнинг кимматимиз йўкми? Уруш тугаяпти... Майли, яна бир текшириб чиқамиз... Ертўлаларни ҳам қарайемиз... Келаверишинг... Яхши... Биринчи взводни кўтараман... Ҳаммаси зўр... Ҳаммаси жойида. Хайрли тун... (Трубкани қўяди.) Полк командири телефон қилипти! Кимдир америкаликларни кўрkitиб кўйибди... Биз келгунимизча бу ерда снайпер бор экан, тинчлик бермабди роса, шунга айтишибди... Самолётларини юборишмоқчи эмиш, бомбардимон қилишга...

БУШТЕЦ. Қилишаверсин!

ДУГИН. Йўғ-э... Архитектура ёдгорликлари... Ун иккинчи аср.

БУШТЕЦ. О-о-ой!

ДУГИН. Ростини айтсам, кулгили гап! Ер юзида нима чаток иш бўлса — дарров бизга ёпиштиришади! Ҳаммани: Чингизхонни! Рицарларни! Наполеонни! Туркларни! Кайзерни! Гитлерни — ҳаммасини биз ўзига келтиришимиз керак! Бир ҳафтадан бери шу ердამиз-у, ана энди уни кидириб топ!

БУШТЕЦ. Эртага телефон қил-да, ҳаммекни титкилаб чикдик, хеч ким йўк, де-қўй-да...

ДУГИН. Йўк... Виджонимиз тоза бўлиши учун, келинлар, бир қараб чиқайлик... Ротани безовта қилмайман... Ўзимиз текшириб чиқамиз... Ким билади тагин, шайтон ургурни... Балки бирон кунжақда биқиниб ётгандир... мўйсафид, қўл чирокни ол, ертўлаларга тушиб, ёритиб кўр... Бирон нарсани сезсанг, яқинлашма, ўша захоти орқангга қайт...

ДЕРВОЕД. Тушунарли... (Теишкка бориб, дарров қайтади.)

ДУГИН. Нима гап, мўйсафид?

ДЕРВОЕД. Анови... Сўрамоқчи эдим...

ДУГИН. Нимани?

ДЕРВОЕД. Ниманидир сўрамоқчи эдим, миямга келмаяпти... Ҳах, жин ургур-эй!

ДУГИН. Келса, қайт — сўрарсан... Бор. (Дервоед қўл чирогини ёқиб ертўлага тушиб кетади. Тепага қарайди.) Нима экан бу... Черковми дейман?

БУШТЕЦ. Э, ким билади! Балки бирон бир махкамандир... ДУГИН. Тепага чиқ... Кўряпсанми, юмронқозик уясига ўхшайди...

БУШТЕЦ. Жин урсин, ҳаммаёқ босилиб ётибди...

ДУГИН. Кўчада дарахт бор... Балки ўшандан тармашиб чикарсан?

сени яхши ном билан хотирлайди... Сен тинч ёт... Мен кетдим... Хабар берай... хабар бериш керак...

Буштеци оҳиста ерга қўйиб, ўрнидан тура бошлайди. Тўсатдан у ҳам, худди Дугин ўқдан букчайгандек, ҳаво етишмайди! Уша захоти тешикда ранг-баранг алангалар ёлқинланади.

Автомат, милтик, тўппончалар қарсиллайди. Дервоед урушда адо бўлган юрагини ушлаганча зўр-базўр деворга яқинлашади. Юлдузлар томон учаётган ўқ излари ялтиллади. Отишмаю аланга зўраяди. Шу сурондан: «ҒА-ЛА-БА-А-А-А!!!» деган кувончли ҳайкирик-нидо тугилади. Узок кутилган бу шодибнани бизнинг аскар эшитмайди. Эшитишга мадори йўқ. Соков немис боласи нонни топиб, ўла-тирила ямлаб ютаётганини ҳам

кўрмайди. Бола рус аскарининг нонини емоқда. ДЕРВОЕД эса йиғлайди. Тасалли тополмай, эзилиб-эзилиб йиғлайди.

ДЕРВОЕД. Кечир... Кечир мени, Марья... Энди бошқа учрашмаймиз... Энди ҳеч қачон учрашмаймиз...

Шу аснода БОЛА КЎТАРГАН АЁЛ пайдо бўлади, эри, аскар эрини юпатмоқ ниятида унга яқинлашиб боради. Салют янграйди. Бутун ер узра голиб «ура» овозлари парвоз қилади. Вайрон бўлган уйи, куйиб кетган она заминидан олисларда юрган оддий аскар ерда ўтирганча йиғлайди.

ГОЛИБ АСКАР.
ОДДИЙ АСКАР.

Саҳна қоронғилашади.

Ғайрат Асранов

Она

Кўрганлар ўйлайди
она ташвиш учун
дард, алам учун
дунёга келган дея.
Яшайсан
кичкина жуссанга
улкан ташвишларимизни орқалаб.
кечирасан кечириб бўлмас
гуноҳимизни.
Куюшсан.
Куюшсиз яшаб бўлмаслигин
унутиб қўямиз баъзан.

* * *

Баъзан
икки қатор шеър ўқиб,
таъсирланиб титраб кетасан,
кетасан ёниб.
Воз кечасан шоирлигиндан.
Қаламингни бурчакка отиб,
юқори савияли
шеърхонман дея
ўзинга таскин берасан.
Кунлардан бир кун
қўлингга тушиб қолар
маддоҳ қофиябознинг
зарҳалланган
семиз китоби.
Титкилайсан,
варақлайсан,
ҳатто ўқийсан.
Сўнг

КАЛДИРҒОЧ

танангда қон,
юрагингда ишонч
жўша бошлайди
қаламинг излаб топиб
ўйга толасан.
Шоир эканингни
сезиб қоласан.

Турналар

Осмонларни тўлдириб
Учиб борар турналар,
Ўз тўпига етолмай
Битта турна зорланар.

Шафқат қилинг ғарибга
Қутинг уни турналар.
Ёлғизлик кўп ёмондир
Жигар-бағри тирналар.

Сиз манзилга шошасиз
У манзилни ўйламас,
Унинг ёлғиз тилаги —
Сизга етиб олса бас.

Туроб Ниёзов

Матвей Путилов

Сталинград, 1943 йил

Командир буйруғи — Ватан буйруғи,
Уни бажармоқлик мен учун шараф.
Аммо поёнига етмоқда умрим,
Симларни улашга бўлмам мушарраф.

Ахир қайда қолар ичган қасамим,
Наҳотки панд берса дайдиган ўқлар.
Йўқ, йўқ, бажараман — менинг жасадим
Орқали ўтади алоқа — тоқлар...

Ўзбекистон ССР халқ шоири,
 Ҳамза номидаги республика
 Давлат мукофотининг лауреати Уйғун 80 ёшда

Уйғун

Ўзбекистон ССР
 халқ шоири

**Шеърий
 жавоҳирлар...**

Тинчимни юракдан, уйқумни кўздан
 Яна олиб қочди безовта ўйлар.
 Майлига тинчимни йўқотсам, фақат
 Шеърият боғида бошлансин тўйлар.

Ахир, ҳар бир ғазал, ҳар бир шеърнинг
 Туғилиши бахтли шоирга тўй-да!
 Халққа хизмат қилиш кечаю кундуз,—
 Асл шоир яшар шу эзгу ўйда...

Шеърий жавоҳирлар юракдан чиққан
 Тўкилсин қогознинг оқ сийнасига!
 Неки ёзган бўлсам, неки яратсам
 Қўшилсин шеърият хазинасига...

Яшаш истаги

Неки тирик зот бор ёруғ жаҳонда
 Яшашни истайди, яшаш пайида.
 Яшаш иштиёқи яққол намоён
 Богда булбулларнинг чалган «найи»ди.

Кичкина ариқда чуддираб оққан
 Сув шилдирашида ҳаёт садоси.
 Парранда, чарранда ҳавода, ерда
 Тинмай изғишади, — ҳаёт гадоси.

Ғунча очилади гул бўламан деб,
 Мева қиламан деб, гуллар оғочлар.
 Аллақайёқларга судралар, учар,
 Ҳаёт ғизосига ташналар, очлар,

Хавфу хатарларни писанд қилмасдан
 Яшаш учун йўлбарс чиқади овга.
 Ҳаётини қўрғаб баъзи бир жондор
 Ташланар ўзидан кучлироқ ёвга.

Яшаш қудратини намоёниш қилур
 Тошни ёриб чиққан юмшоқ гиёҳлар.
 Яшаш учун кураш, — азалий қонун,
 Табиатда мавжуд сонсиз гувоҳлар.

Яшаш ниятида ҳаракат қилур
 Филгача энг кичик микробдан тортиб,
 Чумоли тинимсиз изғир, устига
 Ўзидан ўн ҳисса оғир юк ортиб.

Инсонларда эса яшаш истаги
 Ўн ҳисса, юз ҳисса, минг ҳисса ортиқ!
 Ҳаёт, яшаш ҳаққи мавжудот учун
 Табиат баҳи эган бебаҳо тортиқ...

Бў муқаддас қонун доим бор бўлсин,
 Гўзал дунёемизнинг беағи бўлиб.
 Авлодлар бехатар яшасин абад,
 Ҳаётнинг завқига, шавқига тўлиб.

Носир Фозилов

ШОИРНИНГ БАХТИ

1947 йилнинг сентябрь ойи. Колхозчиларнинг қўли чопиқдан бўшаб, терим бошлангунча сал нафас ростлаб рўзғоридаги унча-мунча юмушларига қарайдиган пайт. Уқиш энди бошланган кез. Бир куни адабиёт муаллимимиз ҳаммамизни чақириб:

— Бир ҳафтадан сўнг пахта терими бошланади,— деди салмоқлаб.— Терим олдидан қишлоғимизга шаҳардан вакиллар келишади. Мажлис қилишади. Мажлисдан сўнг мактабимиз концерт кўрсатиши керак. Тайёрланишлар. Ҳа, ундан кейин, газета ҳам чиқиши керак.

Бу гапни ўқитувчимиз бизларга қараб айтди. Чунки мактабимизда «Ёш куч» деган деворий газетамиз бор. Унга мен редакторман. Шукур деган найновгина бола ниҳоятда ҳуснихат бўлгани учун уни хаттот қилиб олганмиз. Қўчқор деган бола рассом. Учаламиз бир-биримизга зимдан қараб олдик. Газетани деярли шу учаламиз чиқарар эдик. Бизларга газета чиқариш чўт эмас. Шоирларнинг китобларидан олинган шеърлар билан бирпасда тўлдирамиз-ташлаймиз, турли-туман қирқилган суратлар билан безаймиз. Қарабсизки, газета тайёр! Бироқ концертга қандай таёрланамиз, буни билмаймиз. Нега деганингизда мактабимизда биронта ҳам қўшиқ айтадиган бола ёки қиз йўқ. Адабиёт муаллимимиз тузуккина дутор чалади, Розик деган бола чирманда чалишни билади. Бор чолғу асбобимиз шугина, холос. Ҳозирги тил билан айтганда, концертмейстеримиз ҳам, раҳбаримиз ҳам, режиссёримиз ҳам адабиёт муаллимимизнинг ўзлари.

— Носир, сен концертда ўқиладиган шеърларни топиб, тайёрлаб қўй, — деди муаллим гапининг сўнгиди,— ўзинг ўқийсан.

Буниси қизиқ бўлди. Топишга бир амаллаб топаман-у, аммо қандай қилиб ўқийман? Шу чоққача кўпчилик олдида шеър ўқимаган бўлсам?!

— Ма, мана буни ол,— деб у катта қора папкасидан юпка муқовали бир китобча олиб менга узатди. Қарасам, шоир Уйғуннинг «Ўзбекистон» деган яп-янги шеърлар тўплами.

Уша куни мижжа қоқмадим. Тўпламни бошидан охиригача қайта-қайта ўқиб чиқдим. Уруш суронлари орқада қолганига тўрт-беш йил бўлган-у, аммо уруш азоби, одамлар қалбидаги жароҳати ҳали битмаган, кўпчилик йигитлар майиб-мажруҳ бўлиб қайтишган, фронтдан фарзандлари қайтмаган она-ларнинг кўзларидаги ёш ҳали қуриб улгурмаган пайт эди. Шу руҳ менда ҳам бор бўлгани учунми, китобчадан шоирнинг «Хайрлашув» деган шеърини танлаб, эртасига муаллимга кўрсатдим. Шеърда фронтга отланаётган ўғил онаси билан хайрлашаётгани ҳақида гап борарди. Муаллим бир оз ўйланиб қолди. Сабабини ўзимча тахмин қилдим: биринчидан, бу шеърни бир эмас, икки одам ўқиши керак эди. Кейин, шеърни ўқийдиган иккинчи одам қиз бола бўлиши керак. Муаллимнинг қийналиб тургани мана шу сабабдан бўлса керак. Негаки, у пайтда қизлар тортинчоқми, ўлақолса саҳнага чиқишга рози бўлмасди.

— Хай, бир иложини қилармиз,— деди муаллим бошини қашиб.

... Орадан уч-тўрт кун ўтиб, колхознинг терим олди умумий мажлиси бўлди. Бу йигин мажлисдан ҳам кўра кўпроқ тўйни эслатарди. Ҳамма мактаб биноси олдида тўпланган. Эраклардан аёллар кўпроқ, ҳаммаёқни болалар қий-чуви босиб кетган. Қишлоқда клуб деган нарсанинг ўзи йўқ. Мактабнинг кунгай томонидаги айвонга мажлис ҳайъати учун жой қилинган: ўртада катта узун стол, устига қизил алвон ёпилган, беш-олтита курси... Одамлар шундоқ столнинг олдиғинасида айқаш-уйқаш ўтириб олишган, орқароқда ёш-яланглар тик туришибди. Столнинг икки томонидаги айвон устунларида иккита фонус оқшомги шабадада хира нур таратади. Бир маҳал колхоз раиси Марозиқ оқсоқол мажлис ҳайъати олдига чиқиб, «Ўртоқлар!» деганида йиғилиш аҳли жим бўлиб қолди.

Мажлис бошланиши билан муаллим бизларни имлаб мактабга олиб кириб кетди. Биз у ерда мажлисдан кейин берадиган концерт программамизни яна бир бор пухталашимиз, ким биринчи бўлиб чиқишини келишиб олишимиз керак эди. Мен билан бирга чиқиб шеър ўқийдиган қиз бўлмагани учун мактабимизга бу йил шаҳардан келган Мастура деган ёшгина ўқитувчини кўндиришган экан-у, тўпланган одамларни кўриб, у ҳам чиқмайман, деб туриб олди. Охири, концерт барбод бўлмасин, деб, Мастура опанинг таклифига кўнишга мажбур бўлдик...

Мажлис охирлаб қолганидан дарак бериб, патир-путур чапак чалинди. Тағин ола-ғовур бошланди. Марозиқ оқсоқол қўлини кўтариб:

— Ўртоқлар, ҳозир мактаб болалари ўйин кўрсатишади, — деди.

Ҳайъатдагилар ўринларидан туриб, ўн қадамча нарига бориб қордона қуришди. Болалар олдиндан тайёрлаб қўйилган пардани икки устун ўртасига тортишди-да, столи бир чеккага суриб қўйишди. Ўртада тўртта курси. Уларнинг бирига муаллим, иккинчисига Розик бориб ўтиришди. Дутор билан чилдирма жўрлигида концерт бошланди. Дуторнинг тинғир-тинғирио чилдирманинг пўк-пўк товушини атроф ютиб юбораётгандай эди. Айниқса, чилдирма гоҳ баланд бўлиб, гоҳ пастлашиб тез-тез усуддан чиқиб кетар, бироқ одамлар унга парво ҳам қилишмас, берилиб, бошларини чайқаб тинглашар эди.

Чилдирма деётганимиз — умри бино бўлиб оловда қиздирилмаган, гардишларининг у ер-бу ерида ҳали ҳам юнглари бор, териси қалин; у бечора кундузи Ризовн бунининг қўлида кепчигу кечқурунлари Розикнинг қўлида чилдирма вазифасини ўтарди. Ҳозир ўша чилдирма пўк-пўк қилган сари менинг юрагим ҳам пўкиллаб турарди. Чунки ҳозир саҳнага чиқиш менинг навбатим. Муаллимимиз ҳам қизиқ. Аслида қирқ олтинчи размерли кийим кийишим керак. У киши бўлса, яқинда армиядан қайтиб келган Эшмат акамнинг эллигинчи размерли шинелини, эллик тўққизинчи размерли пилоткасини кийдириб қўйди. Қаёқдандир ов милтиғининг жез гильзасини топиб келибди. Оғзини қисиб ичига пилик солиб ёндириб қўйилса, таъсирчанроқ чиқармиш.

Менинг галим келди. Парда ёпилиши билан тезгина саҳнадаги стол олдида бориб ўтириб олдим. Олдимда гильза чироқ лип-лип ёниб турибди. Шинелнинг бесўнақай ёқаси қулоғимга тақалиб, кенг пилотканинг бир томони ўнг

қулоғимни беркитиб турар эди. Гўё урушдаман, онамга хат ёзиб ўтирибман...

Парда очилиши билан одамлар бирдан гувранди, кимлардир пикир-пикир қулди. Мен ўзимни босиб олиб, шеърни ўқий бошладим:

**Мардона бўл, кўзингга ёш тўлмасин,
Умидсизлик, қайғу йўлдош бўлмасин,
Кўтаринки, жўшқин руҳинг сўлмасин,
Хайр, она, онажоним, яхши қол!
Оқ сут берган меҳрибоним, яхши қол!**

Шу пайт мактабнинг айвон томонга очиладиган деразаси ортидан Мастура опанинг товуши янгради:

**Хотиржам бўл, бир томчи ёш тўкилмас,
Мардлар қалби алам билан сўкилмас,
Тоғлар қадди алам билан бүкилмас,
Бор, лочиним, бор, шунқорим, яхши бор!
Бор, арслоним, ифтихорим, яхши бор!**

Мастура опанинг овози жуда ширали экан. Шеър ўқишни ҳам боллаб ташларкан. Ҳар ҳолда, шаҳарда ўсган, катта мактаб кўрган-да!

Биз шу тахлит шеърни охиригача ўқидик. Мен ичкарига кириб кетганимда ҳам одамлар шеър таъсирида миқ этмай ўтиришарди. Ичкарига кириб деразадан ташқарига қараганимда бирдан чапак янгради: фонус ёруғида кўзим тушиб қолди, деярли ҳамманинг кўзида ёш, лабларида табассум, зўр бериб чапак чалишарди. Чилдирма билан дуторга тагин гал келди...

Хуллас, мажлис кўнгилли тарқади. Шукур иккаламиз «саҳна»ни йиғиштириб, эски шинелни қўлтиқлаб йўлга тушдик. Ой эндигина кўтарилган; атроф сутдек ойдин. Ярим йўлга етганимизда олдинда икки одамнинг қораси кўринди. Негадир биттаси бошини эгиб жим турар, иккинчиси товушини баланд қўйиб уни койирди:

— Қанақа галварсан ўзинг! Шартта айтмайсанми!

— Э, қизиқмисан, қандай айтаман?

— Ким айтади сени фронтвик, немисларнинг додини берган деб!

— Немис бошқа-да, ўртоқ...

— Забон борми ўзи? Нима, еб қўядими?

— Уни кўрсам, гапимдан адашиб қоламан, ўртоқ...

— Ўртоқ, ўртоқ... Хе, ўртоқ бўлмай ўл!..

Яқинроқ борганда танидик. Ушқираётгани — тракторчи Мамажон ака, индамай тургани — Каримжон деган йигит. У фронтга бориб, чап оёғидан ўқ еб, оқсаб қайтган. Мамажон ака эса, тракторчи бўлгани учун брон билан колхозда қолган. Иккаласи қалин ўртоқ. Улар бир-бирлари билан сенсирлашиб, сўкишиб гаплашади. Мамажон ака алақачон уйланган, икки фарзанди бор. Бизлар яқинлашганимизда Мамажон ака:

— Мана, шоир ҳам келиб қолди,— деди сал овозини юмшатиб.— Айттайми, шеър ёзиб берсинми? Аммо-лекин, ука, ҳалиги шеърни қотириб ёзибсан-да!

— Қайси шеърни?— деб ҳайрон бўлиб қолдим.

— Қайси бўларди, ҳалиги-чи, Мастура билан бирга ўқиганинг... Аммо-лекин, у қиз ҳам бало экан!.. Одамларни йиғлатиб юборди-я!

Буни қарангки, Мамажон ака тушмагур бизлар ўқиган шеърни ўзлари ёзишган, деб ўйлабди. Унга ҳозир: «Йўқ, у шеърни мен ёзмаганман, шоир Уйғунники!», десам, бари бир ишонмасди. «Меники бўлса, меники бўлақолсин», дедим ичимда. Сирни очиб қўярмикан, деб Шукурдан хавфсираб турибман. У миқ этмай, кулимсираб турарди.

— Менга қара, Носир. Мана бу акангнинг бошига бир кулфат тушибди,— деди Мамажон ака жиддий.— Шунга бир қарашиб юбормайсанми, ука?

— Қанақа кулфат?

— Қисқаси, биттасини яхши кўриб қопти,— деди у дона-дона қилиб.

Шукур пиқ этиб кулиб юборди.

— Шу ҳам кулфат бўптимиз?— дедим мен.

— Бу кулфатнинг каттаси, агар билсанг, укам,— деди Мамажон ака сал жаҳли чиқиб.— Ҳали бошингга тушганида биласан.

— Ким экан у?

— Нима ким экан?

— Қизни айтпман-да...

— Э, ўзимизнинг Марзия-да.

Шукурнинг шайтонлиги тутиб, тагин қиқирлади. Бизлардан бир-икки қадамча нарида Каримжон ака оқсоқ оёғининг учи билан ер чизиб турарди.

— Хўш, нима дейсан, ёзиб берасанми?— деб қолди Мамажон ака жимлики бузиб.

— Майли, эртага ўқишдан кейин мактабга келақолсин, ёзиб кўяман.

Марзия опани яхши таниймиз. Умуман, бу дўппидаккина қишлоқда бир-бирини танимаган, билмаган одам йўқ. У Шукурларнинг қўшнисини. Узимизнинг мактабда еттинчиси битиргандан сўнг ҳеч қаёққа кетмади, оддий колхозчи бўлиб ишляпти. Қаёққа ҳам кетарди ёлғиз онасини ташлаб? Отаси фронтга кетган йилиёқ орқасидан қора хат келди. Битта оғаси бор — шу Каримжон, Мамажон акалар тенги. Улар билан бирга фронтга отланиб, у ҳам дом-дараксиз кетди. На хат бор, на хабар! Онаси шўрлик, эрининг, фарзандининг доғида қадди дол бўлиб, ишга ярамай қолди. Марзия опа камгап, аммо заҳматқаш, қишин-ёзин меҳнатдан бўшамайди. Урта бўйли, думалоқ юзини ёз офтоби ялаган, кўзлари тимқора... Хуллас, истараси иссиқ қиз. Бурнининг жиндек пучуқлиги ҳам ўзига ярашиб туради.

Шукур иккаламиз бизникига кирдик-да, тагин шоир Уйғуннинг китобчасини титқилай бошладик. Мақсадимиз, бирон тўғри келадиган шеър топиб, Каримжон аканинг қўлига тезроқ тутқазиб. Иккаламиз талаша-талаша ахийри бир шеърни танладик. Сўнг Шукур уни чиройли қилиб оқ қоғозга кўчирди:

**Давлатингиз камайиб қолмас,
Бир илтифот, бир боқиш билан.
Қачонгача қийнайсиз, ахир,
Қалбимизга ўт ёқиш билан!**

**Ҳижрон етар, висол навбати,
Тонги отмас кеча бўлмайди.
Ошиқ учун висол умиди
Ўзи ҳаёт экан, ўлмайди.**

**Шу сабадан висолингизга
Умидворман, қиламан тоқат.
Бир йўл боқинг... Умрим борича
Кўрсатайин сизга садоқат.**

Шу шеърни ёздигу тепасига «Марзияга!» деб қўйдик. Тагига эса: «Ўзингнинг Каримжонинг» деб гажакдор қилиб ёздик. Каримжон ака эртасига келиб шеърни олиб кетди...

Орадан уч-тўрт кун ўтди. Бу воқеа мутлақо эсимиздан чиқиб кетган, дарсдан сўнг Шукур, Қўчқор учовимиз деворий газета чиқариш билан банд бўлиб ўтирганимизда, эшик тарс этиб очилиб Каримжон ака кириб келди. Оғзи қулоғида, хурсанд, икки қўлтиғида икки катта-катта қовун. Кириб келдию қовунларни «Мана!» деб эндигина ёзилиб, ҳали бўёғи қурмаган газетанинг устига пўп этқазиб қўйди. Қўчқорнинг жон-пони чиқиб кетди. «Вой, газета!...» деб қовунларни шартта олиб пастга қўйди. Бири босволди, иккинчиси кўкча... Битта сарлавҳа сал чапланиб кетди. Каримжон ака Қўчқорга парво ҳам қилмади, мени қўлтиғимдан тутиб четга бошлаб чиқдию бесўнақай қўллари қовушмай чўнтагидан бир парча қоғоз олиб кўрсатди. Қўллари дир-дир титтарди. Қоғоз ҳам газетанинг бир бурчагидан йиртиб олинганми, қийшиқ йиртилган, бунинг устига, кўкиш ранг қаламда қийшиқ-қинғир қилиб қуйидаги сўзлар ёзилган эди: «Шоир бўлган тилларингиздан ўзим ўргилай».

Бу — тунов кунни мен кўчириб берган шеърга бўлажак янгамиз Марзиянинг жавоби эди. Ичимда ўйлаб турибман: «Икки томон ҳам аллақачон пишиб, бир оғиз ширин гапга интиқ бўлиб турган экан-да!» Нима дейишимни билмай Каримжон акага қарадим. У шу индамаганича, ҳалиги бир парча қоғозни авайлаб чўнтагига тикқию шарт бурилиб чиқди-кетди. Қовунлар эса, унинг бизга миннатдорчилиги экан. Қўчқорга бўлган воқеани айтиб берган эдик, у қотиб қулди, чаплашиб кетган сарлавҳасига ачинмади ҳам.

Шундан кейин ҳалиги қовунларни сўйиб, маза қилиб едик. Ушанда биринчи бор шеър сўхрига, шеър қудратига қойил қолган эдим.

* * *

Агар ўша йиллари биров менга, вақти келиб Тошкентга ўқишга борасан, Уйғун акани кўрасан, у билан юзма-юз

гаплашсан, деса, албатта ишонмаган бўлардим. Негаки, бу мен учун қўл етмас орзу эди, холос. Замона зайлини қарангки, Тошкентга ўқишга келдим ҳам, Уйғун ака билан юзма-юз гаплашиш бахтига ҳам муяссар бўлдим.

Университетга келган йилларимда Ҳамза театрида у кишининг «Алишер Навоий» спектакли муваффақият билан ўйналарди. Уни бориб кўрган ҳар бир студент ўзини қиз бўлса — Гули, йигит бўлса — Навоий ҳисоблар, тилидан драмадаги қанотли мисралар тушмас эди. Кейинчалик Муқимий номидаги театрда устознинг музикали комедиясини томоша қилганлар кўча-қўйда:

Олтин кўлнинг созиман,
Кўлдан учган ғозиман, —

деб айтиладиган ариясини хиргойи қилиб юрганнинг гувоҳи бўлингмиз.

1966 йили зилзила пайтида, тақдир буюриб, Уйғун ака билан қўшничилик ҳам қилдик. Хуллас, у киши билан ота-бола бўлиб

кетдик. Шу ерда устознинг «Қотил» драмаси билан «Парвона» комедияларининг қандай ёзилганига гувоҳ ҳам бўлдим. У киши кўпинча кечаси ёзардилар. Илҳом келиб қолганда эса, ҳафта-ўн кунлаб кўринмай қолардилар. Кейин чарчоғини одамлар билан суҳбат қилиб тарқатардилар. Қизиқ-қизиқ, латифанамо ҳангомалар айтишда, Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом, Элбек, Усмон Носир каби шоирлар билан боғлиқ тарихий ҳикоялар айтишда у кишига етадигани йўқ бўлса керак. Айниқса, йигирманчи йиллар, адабиётимиз ва ёзувчиларимиз ҳаёти билан боғлиқ, союзимиз ташкил бўлган даврдаги воқеаларни ҳикоя қилганида у кишини бамисоли жонли тарих дейсиз.

Ҳозир Каримжон ака — Каримбой бува, Марзия янга эса — Марзия буви, ували-жували бўлиб кетишган. Уйғун аканинг шеърлари сабаб бўлиб, бахт топганлар фақат шуларгина деб ўйлайсизми? Йўқ, халқимиз орасида улар кўплаб учрайди. Уйғун аканинг шеърлари ҳаммаша хизматда, ошиқларнинг тилида, шеър шайдоларининг дилида яшаб, яшаш учун ундаб, муҳаббатга, одабийликка чорлаб келяпти.

Шоирнинг бахти ҳам шунда бўлса ажаб эмас!

Йўлдош Абдуллаев

«Ким сенга бир ҳарф ўқитмиш...»

Устоз Уйғуннинг илк шеъри бундан 60 йил мукаддам — 1925 йили, ўша йилларда кенг тарқаладиган «Ер юзи» журналида босилган эди. Ана шундан бери шоир Уйғун адабиётимиз ривожини йўлида ҳормай-толмай ижод қилиб келмоқда. Отахон ижодкоримизнинг бундай юксак даражага етишувидан унга илм-фан асосларини ўргатган билим даргоҳларининг хизмати ҳам каттадир. Маълумки, Раҳматулла Отақўзиев Уйғун 1905 йил 14 майда собиқ Туркистон ўлкасининг Сирдарё областидаги Авлиёота (ҳозирги Жамбул шаҳри) уездининг Марки кишлоғида дунёга келган. Унинг отаси Отақўзи Қосимжонов хат-саводли бўлиб, узок-яқиндан чорвадорлар олиб келадиган тери ва жун маҳсулотларини савдогарнинг гумаштаси сифатида сотиб олар, савдогар эса бу молларни марказий шаҳарларга жўнатар эди. Онаси Каромат Исмоилова ўқиш-ёзишни билмаган. Оилада уч фарзанд бўлиб, Раҳматулланинг укаси Ҳабибулла, синглиси Матита эди. Уларнинг онаси барвақт вафот қилади. Болаларнинг тарбияси буви — Ойимқиз она зиммасига тушади. Матита ҳам ёшлигида вафот этади. Ҳабибулла Тошкент медицина институтини битириб врач бўлади. У Улуғ Ватан урушида ҳалок бўлган.

Раҳматулла саккиз ёшидан мактабхонага қатнай бошлайди. Унинг савод чиқаришида отаси ҳамда тоғаси Исоқжон Исмоиловнинг ёрдами катта бўлади.

Мактабда диний китоблардан ташқари Навоий, Фузүлий, Бедил девонлари ҳам ўқитилар эди. Уйғун ёшлигида Навоий девонини қандай ўқигани ҳақида қуйидагича эслайди: «Навоий девонини ўқий бошлаганимизда қалбимга тўлган шодлик ҳам эсимдан чиқмайди. Навоий ғазалларида мен тушунмайдиган сўзлар кўп учарди. Дадам ғазалларнинг мағзини чақиб берарди. Мени биринчи бор мафтун қилган, юрагимга ларза солган шеърининг илк намуналари Навоий ғазаллари бўлди».

Маркида китоб дўкони ҳам бор эди. Раҳматулла бу дўконга отаси ва тоғаси билан бирга бориб, турли китоблар харид қилишарди. «Бу китоб дўконига, — деб хотирлайди шоир, — Тошкентда, Қозонда, Уфада ва бошқа шаҳарларда нашр қилинган китоблар кўп бўларди. Мен ёшлигимда шу дўкондан олдинги «Эртормин», «Кизжибек», «Гўрўғли Султон» каби китобларни ҳам уйда ўқир эдим».

Улуғ Октябрь соцалистик революциясидан кейин Маркида ҳам бошланғич мактаб очилади. Бу мактабда Авлиёотадан келган Абдуллажон Бойхонбоев мудирлик қилади. Раҳматулла ўз тенгқурлари билан шу мактабга ўқишга қиради. Бу ерда Абдукаюм домладан арифметикани пухта ўрганиб олади. Ўзбек тили грамматикасидан дарсликлар бўлмагани учун Абдуллажон Бойхонбоев татарча китоб асосида болаларга тил қоидаларини ўргатарди. Раҳматулла мактабда яхши ўқир, айни вақтда отасига деҳқончилик ишларида ёрдам ҳам бериб турар эди. Бўлажак шоир мактабни битиргач, отаси билан тоғасининг ташаббусига кўра маркилик бир неча ўспирин билан 1923 йили Тошкентга ўқишга келади.

Октябрь инкилобидан сўнг Туркистон АССРда ерли халқ болалари учун педагогика техникумлари, билим юртлири, маориф институтлари — инпрослар кетма-кет очила бошлаган. Ана шундай ўқув юртлиридан бири 1920 йил, 15 январда Тошкентда, собиқ 8-рус-тузем мактаби биносидаги «Ватан» мактаби базасида ташкил этилган Сирдарё область ўғил болалар педагогика билим юрти эди.

Карл Маркс номи билан аталган бу билим юртида 1922 йилда олти беш ўқувчи ва тўққиз ўқитувчи бор эди. Унга Мухаммадjon Раҳимов мудирлик қилган.

Раҳматулла Отақўзиев кириш имтиҳонидан ўтиб, 1923 йил кuzидан Ўқчи маҳалласидаги билим юртининг ўқувчиси бўлади.

Расмий ҳужжатларда педагогика техникумларида, чунончи, Тошкентдаги Наримонов номидаги техникумда ўқиш муддати тўрт йил, билим юртлирида эса беш йил эканлиги кўрсатилган. Аммо ўша йиллари ёш мутахассисларга бўлган катта эҳтиёж тўғрисида мазкур ўқув юртлирида ўқиш муддати қисқартиб турилган. Техникум ва билим юрти терминларини ишлатишда ҳам катъийлик бўлмаган. Масалан, ёш шоир Уйғун «Келдик» шеърда «Тошкент музофот таълим-тарбия техникумини биринчи мартаба битирувчилар тилидан», деб изоҳ ёзган эди. Ўша йиллари билим юрти деб маориф институтлари — инпрослар юритилган.

Карл Маркс номидаги область таълим-тарбия билим юртида она тили ва адабиётдан Вали Бурхонов, рус тили ва адабиётдан Алабьев, Теплоков, математикадан Ротишенко дарс беришарди. Уйғун ана шу муаллимлардан сабоқ олган.

«Маориф ва ўқитғувчи» журналининг 1925 йил, 2-сонида босилган ушбу суратда Тошкент музофототехникумининг бир гуруҳ биринчи битирувчилари акс эттирилган. Отаҳон шоиримиз Уйғун ҳам [иккинчи қатор, чапдан учинчи] шу билим даргоҳида ўқиган эди.

Мазкур ўқитувчилар ўз давридаги пешкадам педагоглар эди: Вали Бурхонов 1926 йилда ўзи тузган «Кулай алифбо»ни Ўзбекистон ССР Халқ Маориф Комиссарлиги қошидаги программа, дарслик ва илмий-тадқиқот ишларини бошқарадиган Академик марказга тақдим қилган; бу кўлёзма Академик марказнинг 1926 йил 14 февралда ўтган мажлисида муҳокама қилинган, аммо айрим сабабларга кўра нашр қилинмай қолиб кетган. У Вали Бурхоний тахаллуси билан шеърлар ҳам ёзиб турган.

Уйғун билим юртида ўқиб юрганида А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, М. Горький каби адибларнинг асарларини кунт билан ўргана бошлайди, юрагида шеър дарди пайдо бўлади.

1925 йил май ойида тошкентлик, фарғоналик, ўшлик ўн тўрт ўспирин, жумладан, Раҳматулла Отақўзиев, Умаржон Исмоилов (драматург), Шербек Алиев (таниқли таржимон) билим юртини битиришади. Уйғун Тошкент яқинидаги Луначарск посёлкасидаги қишлоқ хўжалик техникумига ўқитувчи қилиб тайинланади. «Техникумда ўқитувчи бўлиб ишлай бошладим, бу ерда дарс бердим, айни вақтда шу дарсларни ўзим ҳам ўрганиб бордим», деб эслайди кекса адиб.

Еш шоирнинг ўқиш, билим олишга иштиёқи зўр эди. Бунини эътиборга олган халқ маорифи раҳбарлари уни 1926 йили Қозон шаҳридаги Олий педагогика институтига ўқишга юборишади. Орадан кўп ўтмай Уйғун Тошкентга қайтиб келади ва Қозок педагогика олий ўқув юртига кириб, бу ерда ярим йил ўқийди.

Республикамизда биринчи педагогика олий ўқув юрти пойтахт Самарқандда 1927 йили очилган (директори профессор Н. А. Меркулович). Шу йили I ва II курслар ташкил этилиб, 158 студент, шундан 34 нафари аёл; I курсдаги студентлар ва

эркин тингловчилар эса 100 нафар, шундан 23 таси аёл бўлган. (ЎзССР МДА, фонд 94, рўйхат 5, сакланиш бирлиги 165, 35—36-бетлар.) В. И. Попов рус тилидан, Отажон Хошимов сиёсий иқтисоддан, В. И. Арбузов педагогика ва психологиядан, Абдулла Алавий, Ғози Олим Юнусов ўзбек тили, адабиёт, фольклор, тарихдан, М. П. Репников математикадан дарс беришган. Орадан бир оз вақт ўтгач профессор Фитрат — Абдурауф Абдурахимов ҳам ишга олинган, институтда ўзбек адабиёти кафедраси ҳам ташкил қилинган.

Самарқанд олий педагогика институти очилган дастлабки даврда физика-техника, табиат-география ва ижтимоий-иқтисодий факультетлари бўлган. Уйғун Тошкентдаги қозок педагогика институтидан Самарқанд педагогика институтининг ижтимоий-иқтисодий факультетига ўқишга ўтган.

Бу институтга 1928 йил февралдан С. И. Фролов директорлик қила бошлаган. Институт студентлари орасида Тошкент Ўлка ўзбек ўғил болалар билим юртининг (инпрос) битирувчиларидан Яхё Ғуломов, Буюк Қаримов, Қарим Абдурашидов, хотин-қизлар билим юртининг битирувчиларидан Малика Содикова ва бошқалар бор эди. 1928 йилнинг ёзида Москва, Ленинград шаҳарларига институт студентларининг саёҳати уюштирилади. Еш шоир Уйғун бу сафарлардан катта таассурот олади, бу завқ-шавқ унинг шеърларида ўз ифодасини топади.

Ўзбекистон Халқ Маориф Комиссарлиги 1929 йил 1 июнда Самарқанд Олий педагогика институти қошида Маорифчилар малакасини ошириш институти очини хақида қарор қабул қилган. 1930 йилда Фарғона ва Бухоро педагогика институтлари ташкил этилган. Самарқанд Олий педагогика институтидаги илмий қушлар ҳисобга олиниб, Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Комитети Советининг қарори билан мазкур институт

Ўзбекистон ССР Давлат педагогика академиясига айлантирилди. Уйғун мазкур олий ўқув юртининг ижтимоий-иқтисодий факультетини 1930 йил июнь ойида битириб чиқади ва Ўзбекистон Давлат нашриётининг адабиёт бўлими мудирини килиб ишга тайинланади. Пойтахт Самарқанддан Тошкентга кўчирилгач, нашриёт ҳам кўчиб келади. Уйғун нашриётда ва айни вақтда Тошкент саноат педагогика институтида адабиётдан дарс беради. Шу йиллари у Ўзбекистон пролетар ёзувчилар уюшмасининг ташкилий бюросининг аъзоси бўлади.

Ўзкомпартия Марказий Комитетининг қарори билан 1931 йил ноябрь ойидан Ўзбекистон ССР Халқ Маориф Комиссарлиги қошида Ўзбекистон Маданий қурилиш илмий тадқиқот институти ташкил қилинади (ЎЗНИИКС). Бу институтда адабиёт ва тил, педагогика-педагогика, халқ маорифини ташкил қилиш ва планлаштириш, программа-методика секциялари бор эди. Институтда аспирантура ҳам бўлиб, унда 30 нафар аспирант ўқирди. Уйғун шу институтда доцент лавозимида Хамид Олимжон, Ҳомил Ёқубов, Солих Муталибов ва бошқалар билан адабиёт ва тил секциясида илмий ходим бўлиб ишлаган. Адабиётдан программа ва дарсликлар тузишда, уларнинг муҳокамасида Олим Шара-

фидинов, Абдурахмон Саъдий, Жуманиёз Шарипов сингари мутахассислар билан биргаликда фаол қатнашган.

Ўзбекистон Марказий Ижроия Комитети ва Халқ Комиссарлар Советининг қарори асосида 1934 йил 1 январдан Маданий қурилиш илмий тадқиқот институти икки институтга ажратилади: Ўзбекистон Фанлар комитети ҳузуридаги Адабиёт ва тил институти (ҳозирги Ўзбекистон Фанлар академияси А. С. Пушкин номидаги тил ва адабиёт институти), Халқ Маориф Комиссарлиги ҳузуридаги Программа-методика институти (ҳозирги Ўзбекистон ССР Маориф министрлиги ҳузуридаги Т. Н. Қори Ниёзий номидаги Педагогика фанлари илмий тадқиқот институти).

Уйғун Адабиёт ва тил институтига ишга ўтади, ўзбек адабиётига оид илмий тадқиқот ишлари олиб боради.

Кейинчалик, адабиётшунослик соҳасидаги улкан хизматлари учун у Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг мухбир аъзоси килиб сайланади.

Отахон шоир ўзига илк марта илм-маърифат асосларини ўргатган, таълим-тарбия берган мўътабар устозларини ҳаммаша эҳтиром билан хотирлайди. Улуғ Навоий: «Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўқитмиш ранж ила, айламак бўлмас адо анинг ҳаққин минг ганж ила», дея устозни бениҳоя шарафлаган. Мен ҳам барча устозларим олдида таъзимдаман», дейди шоир.

Тўра
Мирзо

АСКАР ОТАСИДИР МЕНИНГ ВАТАНИМ

«Солдат отаси» фильмининг давоми

Серго ЗАКАРИАДЗЕга

Уқлар шовқинидан додлар узумзор,
Танклар тазйиқидан ярадор тупроқ.
Токнинг кўзларида сўнги умид бор,
Унинг қўлларида илинж бор титроқ.

Мадад сурган қўлин синдиради ўқ,
Хорғин илтижонинг бўғилар саси,
Токнинг орзулари эгилмади йўқ,
Танкларни тўхтатди аскар отаси.

Ўрнидан турғизди майиб тоқларни,
Кўлтигидан тутиб сўянчиқ бўлди,
Тоқлар кўрсин токи майин тонгларни,
Чол токни фарзанддек суюб, ўргилди.

Узумзор кўксига уйғонди умид,
Қучоғига босди узумзорни чол.
Бир лаҳза урушни этиб-да унут
Бахтиёр кунларга юлқинди хаёл.

Бир сафга сафланиб соғайган тоқлар
Аскар отасининг ортидан юрди.
«Олға, Ватан учун жангга, ўртоқлар».
Чол янги қўшинга фармойиш берди.

Тоқлар қувиб борди ёвни изма-из,
Урушга отланди дарахту гиёҳ.
Қаламчасин суқди келса дала-туз,
Аскарлар кўпайсин — кўпаймасин ёв.

Тоқлар толеига тинди уруш ҳам,
Ток измига ўтди жанг майдонлари.
Аскар отасининг кафтида бардам
Туғилди ўлканинг оппоқ тонглари.

Мадад бўлиб майиб саҳарларга ток
Кенг очди меҳрга тўла бағрини.
Урушдан толиққан шаҳарларга ток
Тутди Галабанинг узумларини.

Тоқлар келажакка илдизин отган,
Фарқ пишган узумга чол термулар жим.
Йигирма миллион ўғлин йўқотган
Аскар отасидир менинг Ватаним.

* * *

Хатинь ... Одамларнинг нафиси уйғоқ,
Дуч келган панада мўдрамоқди тун.
Оромнинг қўйнига узанган қишлоқ,
Соат чиқиллайди, кезар ёлғиз ун.

Бирдан тун кўксига санчилди оғриқ,
Қишлоқ кўкрагига тушди қадамлар.
Совға тутқазилди гўдакларга — ўқ,
Мангулик уйқуга ётди одамлар.

Олов ўрлади-ю фарёд кўксидан,
Оғушига олди оловни қишлоқ.
Энди гуллар жойи кулларга ватан,
Тўхтаб қолди соат... сукунат паноҳ.

Вақт тўхтади...
Замон қадамлари зил,
Бош кўтарди кулга айланган тоқат.
Вақт уйғонди ўтиб орадан тўрт йил,
Умрини қайтадан бошлади соат.

* * *

Кўчанинг тошини теради кампир,
Қоқилиб кетмасин қайтганда ўғли.

Она остонага қайтмоғи ҳақдир,
Ҳар тонг ёришади кампирнинг кўнгли.

Тошлоқ йўл тошини у терар ҳар тонг,
Аммо қаримаиди кампир бардоши.
Қирқ йил ўғил қайтмас, қирқ йилдан буён
Сира тугамайди кўчанинг тоши.

Уйзоқ мактублар

Олманинг оқи билан,
Тагида яроғи билан.
Еримга хат ёзаман
Кичкина бармоғим билан.

(Халк кўшиғидан)

Тўрт йилки тинмади ўқлар товуши,
Нур эмас, фақат дўл ёғди тупроққа.
Тўрт йилки ер билан осмон қовушиб,
Шаҳарни, аскарни тутдилар ўққа.

Ишқ аҳли сақлади муҳаббат сўзин
Тўрт йилки юракнинг тўрида тутиб.
Уруш мизғиб олар, юммасдан кўзин
Туну кун висолга ошиқди мактуб.

Келинчак мактуби

Кўзларим тўрт бўлди, акам,
Тоқатим мўрт бўлди, акам.
Қаро бўлди тун билан кун,
Айрилиқ зўр бўлди, акам.

Тонгда чиқиб теракка
Кунботарга қарадим.
Кайда юрибсиз, айтинг?
Кўрмоқ учун борардим.

Қир бўлгандир кўйлагингиз,
Тўй оқшоми кийганингиз.
Кўйлак ювсам деб куюди
Кўйингизда куйганингиз.

Олма пишиди, олмадингиз.
Жангда чопсин омадингиз.
Кўзларимга суртмоқ учун
Борми бир энлик хатингиз?!

Аскар мактуби

Чимилдиқ оппоқ эди,
Кўлларинг юмшоқ эди,
Кўзларинг ҳам шўх эди,
Ҳеч армоним йўқ эди.

Окоплар қора бунда,
Офтоблар қора бунда,
Азоблар қора бунда,
Йўқ экан чора бунда.

Кетмоним енгил эди,
Топ-тоза энгил эди.
Кўшиқлар сингил эди,
Азобда кўнгил энди.

Чимилдиқни соғиндим,
Сен дўндиқни соғиндим.
Тонггача биз куйлаган
Оқ кўшиқни соғиндим.

* * *

Қатнайвериб тўрт йил бетиним,
Мактубларнинг қуриди тинкаси.
Мактубига эргашиб бир кун
Қайтиб келди юртнинг эгаси,

Кучоқ очди келинчак,
Кучоқ очди келажак.
Кучмоқ учун паноҳини
Сўзлар очди қучоғини:

«Чимилдиқ оппоқ эди,
Кўлларинг юмшоқ эди,
Тўрт йил кўзлари-тўртим
Чимилдиқни тик энди».

Кўзи ожиз аскар

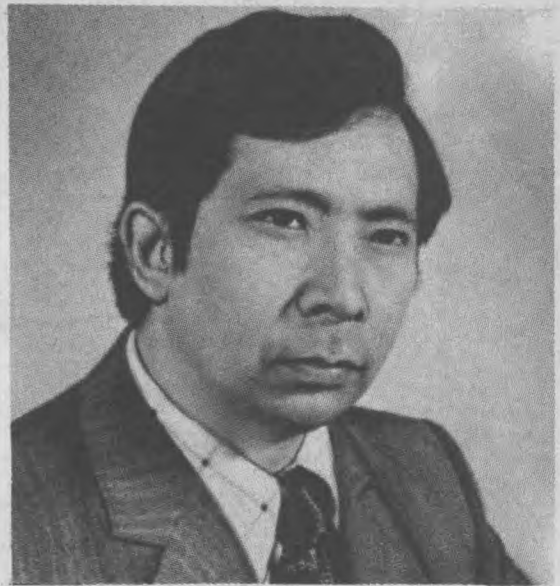
Аскарнинг кўзидан оқар лахта қон,
Кўздаги нурни ҳам яралади ўқ.
Кўзни дафн этмоқда шикаста имкон,
Ўзни дафн этмоқда...

Нурни эмас, йўқ.
Юракка беркинар кўкси мажруҳ нур,
Тун кўксин нишонга олар жасорат.
Қора кўйлагини ғижимлаб оғир,
Сафга тизилади қўшин — у зулмат.

Ҳандақнинг бошига келиб кун нури,
Ногирон имконга чўзар қўлини.
Кўлтиқтаёқ — нур-ла ёнма-ён юриб,
Аскар топиб борар фронт йўлини.

Олға борар аскар нурнинг изидан,
Ўзи қазган ҳандақ ортда қолади.
Севинч ёмғирлари ёғар кўзидан,
Қуролдоши — нурни қучиб боради.

Ўзи ерда борар, қуёш осмонда,
Аскар нурлар билан уни тутинган.
Нурларни пайпаслаб кўради тонгда,
Нурларни силайди қўллари билан.

Тоҳир
Малик

Фантастик ҳикоялар

Гулливернинг

хатоси

илипутияда ундан гўзалроқ қиз йўқ эди. Шоирлар хаёлидаги гўзал шу десак ҳам бўлади, йигитлар орзусидаги гул узор шу десак ҳам ҳаққимиз кетмайди. Жаҳоннинг тиниқлиги шу қизнинг кўзида, оламнинг бегуборлиги шу қизнинг юзида, дунёнинг чароғонлиги шу қизнинг кулгусида. Бу юртда битта покиза юрак бўлса — шу қизники. Иккита бўлса — бири йигитники. Йигит ҳам чакки эмас. Баҳодир дейилса, баҳодир дегулик, жасур дейилса, жасур дегулик, ўктам дейилса, ўктам дегулик у. Бағри дунё қадар кенг, қалби само каби бегубор.

Йигит ва қиз... Бири Лилипутиянинг ғарбида, бири шарқида туғилди. Уларнинг туғилиши мамлакат учун фавқуллодда ҳодиса эмас эди. Барча гўдаклар каби туғилдилар, барча болалар каби униб-ўсдилар, барча ўсмирлар каби чирой очдилар. Йигитнинг қалби, ўзи билмаган ҳолда, шарқ сари интиларди. Қизнинг қалби эса, беихтиёр ғарбга тортарди. Улар узоқ йиллар мобайнида қалблари истагини англай олмасдан яшадилар. Лилипутия ғарбидаги дилдорлар Йигит қалбини исита олмас эдилар. Шарқдаги ман-ман деган йигит Қизнинг бир нигоҳ ташлашига зор эди. Лилипутия бу икки беором дил сиридан воқиф эмас. Лилипутиядаги ҳаётнинг давом этиши ёки этмаслиги шу икки қалбга боғлиқ экани ҳам сир.

Беш вилоятга ажралган Лилипутия ўз дарди билан овора. Беш вилоят — беш олам каби. Беш вилоят — бир-бирига тиш қайраётган беш бўри каби. Гўё уларнинг қуёши бошқа, ҳавоси бошқа...

Йигит — биринчи вилоятдан.

Қиз — тўртинчидан.

Бир-бирини ҳали кўрмаган. Йигит Лилипутияда шундай гўзал ва оқила қиз

Расмларни Р. ЗУФАРОВ чизган

Ҳар оқшом телевизорда «Дунё воқеалари» билан танишаётганимда дераза ортида кимдир хўрсингандай бўлади. Назаримда, оламнинг алғов-далғов хабарларини Замин ҳам эшитиб, ҳасрат билан уф тортади... «Бағрим қийма-қийма қилиб ташланганда ҳам чидадим, энди биратўла маҳв қилишмоқчимми, сен нимага қараб турибсан!» дейди гўё. Агар Заминнинг тили бўлса, қуррада яшаётган тўрт ярим миллиарддан зиёд одамнинг ҳар бирига шундай дер эди. Биз икки гапнинг бирида «Она Замин» деймиз. Демак, одам — Замин фарзанди. Хўш, Онага азобни раво кўрган фарзандни нима дейишимиз керак!! Биз — буюк инқилобчилар авлоди — Она Заминни кўз қорачиғидан аъло билиб асраймиз. Шу қунларда Она Замин тақдирни қил устида турибди. Ҳозир чекланган уруш, космик урушлар ҳақида янги «ғоя»лар пайдо бўлди. Учинчи жаҳон урушининг гўё зарарсизлиги, ҳатто муқаррарлиги тўғрисида капитал дунёси қаламашлари бадий асарлар ёзиптилар, фильмлар ишлаб чиқаряптилар. Мен уларга бўлган нафратимни изҳор этиш, улар ўйлаб топган «ғоя»лар билан келиша олмаслигимни ифодалаш учун қўлга қалам олдим.

МУАЛЛИФ

борлигини билмайди. Қиз бу юртда шундай мард ва доно йигит борлигидан беҳабар. Ажаб, минг ажабки, беҳабар юраклар беихтиёр равишда бир-бирига интилади...

Улар сайру саёҳат баҳонасида йўлга чиқиб, бешинчи вилоятда тасодифан кўришдилар.

«Излаб юрганнинг, кўмсаганинг шу», — деди Йигитнинг юрага.

«Хаёлингни ўғирлаган, юрагингни беором қилган — шу», деди Қиз қалби.

Кўзлар кўзлар билан бир зум тўқнашди. Кўзлар тўқнашганда, диллар гаплашганда тиллар айланмай қолади. Вужуд вужудга талпинади. Аммо, ўртадаги кўринмас пардани ҳатлаб ўтолмайди.

Улар уч кун бирга бўлдилар.

Биринчи кун гап гапга қовушмади.

Иккинчи кун бир-бирларини кашф қилдилар.

Учинчи кун... дийдорларига тўёлмай қолдилар.

Биринчи оқшом тўлғоқда ўтди.

Иккинчиси асалдай кечди.

Учинчиси...

Учинчисининг ҳам бошланиши тотли эди. Сершоҳ дарахт панасидаги ўриндиқда энтикиб, яктан ўтиришди.

— Биз ҳамини бирга бўламиз, — деди Йигит.

— Бир умр... — деди Қиз.

— Мен болаларни яхши кўраман. Узун стол атрофида бағир-буғур қилиб, таллашиб-тортишиб ўтирганларини кўрсам, армоним қолмас эди.

— Болаларимиз кўп бўлади. Фақат... — Қиз нафас ютди.

— Сенга нима бўлди?

— Урушдан кўрқаман. Уруш бўлса, болаларимизнинг ҳаммаси...

— Йўқ! — Йигит Қизнинг елкасидан ушлади. — Пуч гап бу. Уруш бошлашга ҳеч ким журъат этолмайди. Уруш бошлаганинг ўзи ҳам қирилиб кетади. Бир-бирларига дағдага қила-қила тинчиб қолишади. Хавотир олма.

Қиз Йигитнинг елкасига бош қўйди.

— Қорнинг тўқми? — деб сўради астагина.

— Тўқ, нима эди? — деди ажабланиб Йигит.

— Қорнинг тўқ, устинг бут, сенга яна нима керак?

Йигит баттар ажабланди. Кейин Қизни бағрига олиб, шивирлади:

— Сен кераксан, фақат сен.

Қиз эрқаланмади. Бундан Йигитнинг таажжуби баттар ошди.

— Уларнинг ҳам қорни тўқ, усти бут. Уларга-чи, уларга нима керак?

Йигит Қизни қучоғидан бўшатиб, кўзларига тикилди.

— Кимларни айтяпсан?

— Уруш қилмоқчи бўлганларни. Мен нима учун яшаяпман, айт, она бўлиш учунми? Кўзим ёриган паллада қувонишим лозимми ё хавотир билан осмонга қарашим керакми? Урушга ем қилиш учун бола туғаманми?

— Бадбон бўлма, эсингни йиғ.

— Баъзан ўзимдан ўзим ҳайрон бўламан. Қилгим келмаган ишга қўл ураман, яхши деб ишонган ишимдан юз ўгирман. Менинг ихтиёримни илоҳий бир куч бошқараётганга ўхшайди.

— Мен ҳам шу ҳолга тушаман. Бу саёҳатга чиқмоқчи эмас эдим, чиқдим. Ихтиёримга қарши борганим дуруст бўлган экан — сени топдим.

— Улар ҳам шунанга бўлишса-чи? Уларни ҳам ҳалок бўлишларини билатуриб, истамаганлари ҳолда уруш бошлаб юборсалар-чи?

Йигит ўрнидан туриб кетди.

— Мен бунақа гапларни ҳазм қила олмайман.

Қиз ҳам ўрнидан турди.

— Кўрқаяпман, — деди Қиз.

— Кўрқма. Атрофга қара: ҳаммаёқ гўзал. Бу гўзаллик кўйнида яшаш керак, қувнаш керак. Осмонни қара: сурмарангга кирибди. Қанот чиқариб учсанг...

Чиндан ҳам осмон сурмаранг эди.

Чиндан ҳам борлиқ гўзал эди.

Чиндан ҳам атроф осуда эди.

Бирдан қиёмат чинқириғи осудаликни тўзитиб юборди. Замин титради. Яшин чақнагандай бўлди. Осмон бағрини тилиб думли оловлар учиб ўтди.

— Нима бу? — деб сўради Қиз саросима билан.

— Наҳот, бу... Наҳот... — Йигитнинг тили гапга айланмади.

— Урушми?!

— Наҳот, бу...

— Урушми! — деб алам билан чинқирди Қиз.

Атроф бирдан ёришиб кетди.

Шундагина Йигит ҳушини йиғди. Қизнинг билагидан маҳкам ушлаб, оломон чопаётган ертўла сари югурди.

II

Аллан Жаспер ҳолдан тойди. Гарданида оғриқ туриб, инграб юборай деди. Гўё бош чаноғига бир гала сичқон кириб олиб, миясини кемира бошлагандай бўлди. Тишини тишига қўйиб, ўрнидан турди. Экранга парда тортиди. Қўрқув билан бир-бирининг пинжиги тиқилган Йигит ва Қиз тасвири тўсилди. Аллан буткул даҳшатлар юзини парда билан тўсгандай бир оз хотиржам бўлди. Юмшоқ ўриндиққа ястанди. Оёқларини курси устига чиқариб, сигарет тутатди.

Ҳаммаси белгиланган режа бўйича амалга оширилди. Ҳеч қандай тасодиф рўй бермади. Лекин... фалокатнинг даҳшати бу қадар бўлар, деб ўйламаган эди. Лилипутлар ёнди... Тириклайин ёнди-я! Наҳотки, Ерда ҳам... Шу фикр миясига урилиши билан сесканди. Қўлидаги сигарет тушиб кетди. Юрагида санчиқ турди. Қўллари қалтираб, стол устидаги совуқ қолган қаҳвани олди-да, ҳўплади.

Аллан тарихда биринчи атом бомбаси ташлаган учувчининг оқибатда ақлдан озганини эшитиб, мийиғида кулиб қўйган эди. «Телбалик асли қонида бор экан, — деб ўйлаган эди у. — Бомба ташлабсан, одамлар ўлибди, хўш, нима бўпти? Сен ташламасанг, бошқалар ташларди. Бу одамларнинг қисматида ўлим бор экан, сенда нима гуноҳ?! Бир тўда одам ўлгани билан Ерда ҳаёт тугаб қолмайди-ку!»

Учувчининг қисмати ҳақида эшитганидан, хаёлига бу фикр келганидан бери кўп йиллар ўтиб кетди. Ҳатто бунинг ёдидан чиқариб юборган эди. Нимага энди бирдан эслаб қолди? Аллан ўша учувчининг на ўзини, на суратини кўрган эди. Нимага ҳарбий учувчи либосидаги телба бирдан кўзига кўринди? Мажнунқиёфани хаёлидан қувшига уринса ҳам, бўлмади. Сочлари тўзиб, лаби қийшайган, оғзидан сўлак оқизиб турган, кўзлари ола-кула телба унинг тепасига бостириб келаверди. Алланнинг елкасига миниб олиб, қаҳ-қаҳ уриб кулди.

«Нимага куляпсан?», деди Аллан жонҳолатда.
«Ҳамманнинг қисматинг шу,— деди телба яна қаҳ-қаҳ уриб,— ё қирилиб битасан, ё менинга ҳолимга тушасан...»
«Бекор айтибсан, иблис, бекор... бекор!..»

Алланинг нафаси қайтди. Кўзларини чирт юмиб очди. Телба нари кетгандай бўлди. Алланинг қулоқлари шанғиллаб, кўнгли ағдарилди. Шу пайтга қадар у атом урушининг бу қадар даҳшатли бўлишини тасаввур қилмаган экан. Тўғри, бундай уруш тасвирланган кўп фильмларни кўрган эди. Аммо кинонинг йўриғи бошқа, даҳшатга тирик гувоҳ бўлиш бошқа экан.

Аллан Лилипутияни яратишга жазм қилганда мақсади бутунлай ўзгача эди. Биоробот яратиш оламшумул воқеа бўлмай қолган замонда у ақл бовар қилмас янгилик кашф этишни истарди. Ниҳоят, Оливер Кенти биороботлар театрини ташкил этганини эшитиб, у биороботларнинг митти мамлакатини яратишни кўнглига тугиб қўйди. Аллан Гулливерни банди қилган лилипутлар оламини биороботлар ёрдамида яратиб, эртақ-шаҳарча барпо этмоқчи эди. Шаҳарчаси ҳар кунни тушига кирарди: дунёнинг ҳамма бурчакларидан болалар ёпирилиб келади. Андерсен ёки Киплинг оламда қанчалар машҳур бўлса, унинг шуҳрати ҳам чегара билмайди. Ҳамманнинг тилида Аллан Жаспер — эртақ-шаҳарчанинг буюк ихтирочисиси... Шу ширин хаёллар гирдобида дастлабки тўрт биороботни яратди-ю, қолганига қўли калталиқ қилди. Пулдорлардан қарз кўтаролмай гаранг бўлиб юрганида Жемс Уолтен фаришта каби пайдо бўлди.

Фаришта... Чиндан ҳам, дастлаб кўринганида фаришта каби эди. У Аллан истаганидан кўпроқ пулни тўкиб ташлади. Эвазига арзимаган нарсани талаб қилди: биороботларнинг генетик кодларига қисман ўзгартириш киритилди — биороботлар болаларга завқ берувчи эртақ қаҳрамонларига эмас, урушқоқ лилипутларга айлантирилди. Гарчи, Аллан мақсадидан чекинган бўлса-да, ўз ишидан мамнун эди. Ҳар ҳолда, у лилипутлар мамлакатини ярата олди! Яна, у «Локхид» фирмасининг паноҳида! Аллан қуроқ-яроғ қиролларига лилипутларнинг нима учун керак бўлиб қолганини дастлаб англаб етмади. Жемс «катта хўжайин»нинг фалсафага бениҳоя қизиқиши ва бир фалсафий фаразини лилипутлар ёрдамида исбот қилиб олмоқчи эканини айтиб, Алланга бошқа нарсалар билан қизиқмаслигини тайинлаган эди. Жемс билмай гуллаб қўйдими ё атайинми, ҳар ҳолда, Лилипутиядаги сўнгги уруш арафасида «хўжайин»нинг фаразини ошкор қилди: «Одамзот ҳеч маҳал эски хатоларидан хулоса чиқармайди, тинч-тотув яшай олмайди. Урушади, бир-бирини қиради. Сўнг яна кўпайиб, яна қирилишади. Жараён давом этаверади. Шунинг учун ҳам Европадаги чекланган урушдан хавотирланиш керак эмас. Урушдан кейин ҳам ҳаёт давом этаверади...» Бу гаплар фалсафадаги янги фаразми ёки фирманинг янада кўпроқ яроғ ишлаб чиқаришига берилган фатвоми — Аллан билмасди. У фақат лилипутлари билан банд эди. Улкан сунъий гўмбаз остидаги митти биороботларнинг худди тирик жондай урчиб кўпайиши, вилотларга ажралиши, бир-бирига уруш очиши, тошлардан найзаларга, найзалардан ўточарларга ўтиши... унга эртақ каби ҳузур бағишлар эди. Аммо, эртақнинг хотимаси... Лилипутларининг қирилиб кетишини билармиди? Биларди. Билатуриб, урушни тўхтатмади. Нимага? Ихтиёри ўзида эмасмиди? Гап ихтиёрда ҳам эмас! Истаса, биороботларнинг генетик кодларини кишибилмас қилиб ўзгартириб юборарди. Лекин у Жемс каби, умрида бирон марта бўлсин кўрмагани — «хўжайин» каби ўша фаразининг исботланишини кузатмоқчи эди. Шу истакка етмоқ учун биороботларини ёндирди. Худди тирик одамга ўхшаб ёнди улар. Худди тирик одамга ўхшаб жизғанаги чиқди...

Аллан эти куйгандай сесканди. Жавондан виски олиб, сода қўшмаёқ ичиб юборди. Танасига сал илиқлик югуриб, фикри бир оз равшанлашди. Яна икки қултум ичиб, вискини жойига қўйди. Шу пайт эшик очилиб, Жемс кириб келди.

— Хело, Гулливер!— деди у мамнун жилмайиб. Аллан унинг сузилиб турган кўзига қараб, ширакайф эканини сезди.

— Хело, Жемс,— деди Аллан ноҳуш бир алфозда.— Кайфиятинг жуда яхшими бугун?

— О, Аллан, ишимиз беш! Бугун дастлабки ҳисоб-

китоблар қилинди. Одамлар шефимизга кўпроқ овоз берадиганга ўхшайди. Бу нима дегани, биласанми? Оқ уйга олиб борувчи йўл очиқ дегани. Сен билан мен ҳам четда қолмаймиз. Лилипутия ҳукмдори Гулливер, яъни Аллан Жаспер президентнинг маслаҳатчиси бўлиб қолиши мумкин.

Аллан қўл силтади.

— Жемс, мен сиедатга аралашмайман, биласан-ку!

— О, демак, маслаҳатчи истеъфога чиқяптилар. Матбуот учун сенсация: «Айтинг-чи, мистер Жаспер, сиз бошқа олимларнинг ғояларини ёқлаб, президент билан чиқишолмай қолган эмишсиз, шу ростми?» «Мистер Жаспер, айтинг-чи...»

— Жемс, қўйсанг-чи, ҳазилнинг ўрни эмас ҳозир.

— Тинчликми, Аллан, нима бўлди?

— Лилипутия куйиб, кулга айланди.

Бу гапни эшитиб, Жемснинг юзидаги қувноқлик пардаси кўтарилди.

— Ҳали эрта эди-ку?

— Биз кутгандан тезлашиб кетди.

— Йигит билан Қиз тирикми?

— Тирик.

— Хайрият. Кайфимни бузай дединг-а!

— Мен лилипутларнинг ёнишини кўрдим.

— Шунга аза очяпанми?

— Жемс, мен шу пайтгача урушнинг оқибатини ўйламаган эдим. Уруш бўлса, биз ҳам...

— Аллан, тушкун хаёллардан қоч. Бизда бунақа уруш бўлмайди. Чекланган маълум бир жойда бўлиши мумкин. Тирик қолган одамлар мана шу лилипутларнинг каби яна урчиб кўпаяверади. Аммо уларнинг тараққиёти энди биз истаган йўсинда ривожланади. Сен хотиржам бўл. Уруш дахшатлари бизга етиб келмайди. Биз урушдан узоқ мамлакатда яшаяпмиз. Уқдингми: урушдан у-зоқ мамлакат-да! — Жемс сўнгги сўзларни Алланнинг миясига қуймоқчи бўлгандек чертиб-чертиб гапирди.

— Жемс, бу ёғини нима қиламиз?

— Энди тезлатиш керак.

Уч квадрат километр майдонни эгаллаган гумбазнинг бир томонидан кўтарилувчи қуёшсимон чироқ иккинчи томонга тушгунча бир ярим соат вақт ўтади. Мана шу бир ярим соат — катталиги гугурт қутичадек келадиган биороботлар учун бир кун демак. Чироқнинг ҳаракати тезлашса, Лилипутияда ҳаёт жараёнлари ҳам тезлашади. Ҳозир Жемснинг истаги билан шундай бўлди.

III

Йигит билан Қиз ертўлада жон сақлашди. Аввалига қутулиб қолишганига шукр қилишди. Нимқоронғи ертўлада қарашларида саросима, ташвиш зоҳир бўлган лилипутларни кўргач, шукроналари беҳуда эканига ишонилди. Ертўлада қўланса ҳид кўтарилди. Кимдир йўталди, кимдир ингради... Йигит билан Қизнинг ёнидаги қария эса ухларди! Узоқ ухлади. Қиз «Ўлиб қолмаганми бу?», деб хавотирланди. Ўлмаган экан, кўзини очди.

— Асабингиз тошдан экан,— деди Йигит.— Ҳамма ўламан, деяпти-ю, сиз ухляяпсиз.

Қария кулимсиради.

— Ухламадим. Ўйландим. Ўйлаб ўйимга етолмадим барибир. Мана, сиз ертўлага жон сақлаш учун тушгансиз. Сиз яшашингиз керак, ҳаётни давом эттиришингиз керак...

IV

— Баракалла, қария!— деди Жемс экрандан кўз узмай.— Аллан, шу қариянг бошидаёқ менга ёққан эди. Тахминимиз исботланди, кўрасан ҳали...

— Шошилмай тур, Жемс...

V

— Ҳа, ҳаётни давом эттиришинглар керак,— деб таъкидлади қария.— Аммо биз йўл қўйган хатони

такорламайдиган қилиб давом эттириш зарур. — Қария энди аянчли жилмайди.— Мен нимадан қочдим, ҳайронман. Улимданми? Ахир, барибир унинг чангалига тушаман-ку? Уруш бошланмаса ҳам, ё эрта, ё индин куним битарди-ку? Ҳаёт шунанга ширинми? Ширин... Жуда ширин. Сизлар буни ҳали билмайсизлар. Ҳаётнинг мазаси фақат ўпичда деб ўйлайсизлар. Ҳаёт ширин бўлмаса, ертўлага югурармидик? Қаранг, ертўлага нуқул кексалар кириб олибди. Бу қанақаси? — Чол шундай деб ўрнидан турди.— Ҳой, ошналар! — деди бақириб. Ҳамма унга қаради.— Биз нимадан қочдик? Улимданми? Хўш, ўлим бу ерга кирмайдими? Сал ўтмай ҳаво тугайди, сув тугайди. Бир нафас учун, бир қултум сув учун бир-биримизни ғажиймизми? Улимга шу аянч аҳволда таслим бўлаемизми?

— Нима демоқчисан?— деди кимдир.

— Бундай қарасам, барчамиз ёшимизни яшаб бўлган эканмиз. Орамизда фақат мана шу икки ёш бор. Биз тирик қолсак ҳам, ҳаётни давом эттира олмаймиз. Булар давом эттиришади. Ҳаво ҳам, сув ҳам, озик-овқат ҳам шуларга бўлсин.

— Бекор айтибсан!

— Ўйлаб кўрайлик...

Бу гапларни эшитиб, Йигитнинг қони қайнаб кетди.

— Керак эмас!— деди у қичқириб.— Марҳаматларингга зор эмасмиз!

— Сен жим ўтир,— деди қария уни четга суриб.— Улганимдан кейин қоронғиликда қоламан. Унганча бир нафас бўлса ҳам ёруғликда юрай. Мен кетдим.— У шундай деб эшик томон юрди. Ҳозир норозилик билдираётганлар Йигит билан Қизни ҳайратга солиб, унга эргашишди.

VI

— Аллан, биороботларни ҳали ҳеч ким бунчалик аниқ режалаштирмаган. Хўжайин бўйинг баравар олтин беради бу ишинг учун, ҳали кўрасан?

— Шошилма, Жемс...

VII

Йигит билан Қиз ертўлада ёлғиз қолдилар. Яқиндагина ёлғизликни кўмсардилар. Энди, ниётларига етгач, ёлғизлик исанжасида даҳшатга тушдилар. Қиз кўриб, Йигитнинг пинжигга кирди. Йигитнинг баданига илиқлик югурди. Қизни маҳкамроқ қучди. Қиз қаршилиқ кўрсатмади.

— Барибир ўлиб кетамиз, мен розиман,— деди Қиз. Унинг илиқ нафаси Йигитнинг томоғига урилиб, энтиктирди. Интилганига етишганидан маст бўлди.

— Ўлмаймиз, биз ўлмаймиз энди,— деди у шивирлаб.

VIII

— Кўрдингми, Аллан, ҳозир улар қўшилишади. Кейин Лилипутиянда яна ҳаёт давом этади. Қара, худди секс фильмининг ўзи-ку!— деди Жемс экрандан кўз узмай.— Чекланган урушнинг Ер учун мутлақо зарарсиз эканини исботлаш учун яна нима керак?

— Ҳовлиқмай тур, Жемс...

IX

Буткул майлини берган дамда Қиз онгини бир фикр қақмоқ янглиғ ёритиб ўтди. У Йигит бағридан юлқиниб чиқди.

— Нима бўлди, нима бўлди?— деди Йигит энтикиб. Қиз индамади. Бошини қуйи эгди. Йигит унинг тиззасига бош қўйди.

— Вужудимда йигитлик уйғонганидан бери мен шундай лаҳзани кутардим.

— Мен ҳам,— деб пичирлади Қиз. Аммо Йигит буни эшитмади.

— Мен шу лаҳза учун жонимни беришга тайёр эдим.

— Мен ҳам...

Йигит бошини кўтариб, «Нима гап ўзи?» дегандай ҳайратланиб боқди.

— Биз тирик қолдик. Фақат шу ертўлада эмас, балки бутун Лилипутияда ёлғиз биз қолгандирмиз. Тушуняпсанми? Агар шундай бўлса, Лилипутиядаги ҳаётни биз давом эттиришимиз мумкин.

— Давом эттирамиз.

— Йўқ! — Қиз ўрнидан туриб кетди. — Мен бунни истамайман! Мен фарзандларимнинг куйиб кул бўлишини хоҳламайман!

— Улар уришмайдилар.

— Кафиллик бера оласанми?

— ...

— Кетайлик бу ердан. Гуноҳга ботмайлик...

Йигит итоаткорлик билан ўрнидан турди. Қизга эргашди. Ташқарига чиқиди. Шамол куллари учириб, уларнинг юзига урди. Улар бир-бирларига узоқ термилдилар. Сўнг сўзсиз хайрлашдилар. Бирини шарқ томон, иккинчисини ғарб томон юрди.

X

— Бу қанақаси! — деди Жемс ҳайратдан бўғилиб. — Нима қилиб қўйдинг, Аллан!

— Айб менда эмас, Жемс. — Бу — Лилипутиядаги ҳаётнинг мантиқий яқуни.

— Сен генетик кодларга ўзгартиш киритгансан!

— Мени муттаҳам деб ўйлаяпсан шекилли?

— Аллан, нима учун улар қўшилишмади, нима учун?

— Билмайман, Жемс, билмайман. Генетик кодларни сен белгиладинг. Идрок бер, дединг — бердим. Туйғу бер, дединг — бердим. Бу ёғига ўзимнинг ақлим лол. Сунъий одамларки шу хулосага келган экан, томирларида қон оқаётган одамлар нима деркин?

— Энди нима қиламиз, Аллан?

— Нима қилардик... — Аллан шундай деб маъносиз жилмайди. Унинг бу жилмайиши замирида узоқ умри, ҳаётини бағишлаган меҳнати зое кетган одамнинг афсуси, аламли нидоси яширин эди. — Гулливер хато қилди. Президентнинг маслаҳатчиси чинакамга истеъфога чиқди. Умуман... президент ҳам сайланмай туриб, истеъфога чиқса ёмон бўлмасди!..

— Аллан, жинни бўлма!

— Жемс, лилипутларнинг ёнишини кўриб хаёлимга бир фикр келди: эртақлардаги урушнинг эртақда қолгани маъқул экан. Иббот талаб этмайдиган энг зарур фалсафа, назаримда, шу бўлса керак.

Жемс Алланга олайиб қаради, аммо жавоб бермади. Тиззасидан мадор кетаётганини сезиб, ҳолсизгина ўтириб қолди.

«Мутаассиб»

Дельфинлар ўлкамиздан узоқларда яшайди. Уларнинг макони биздан минг-минг қақирим нарида. Аммо бир воқеа сабаб бўлиб, улар ҳақида ҳикоя айтишга журъат этдим.

Рейтер агентлигининг хабарига қараганда, АҚШда навбатдаги сув ости ядро синови ўтказилди.

Дельфинлар тўдасининг бошлиғи Роа сув юзасига сапчиб чиқди. Бу сафар нафас олиш учун эмас, балки сув остининг беҳос силкиншидан чўчиб сапчиди. Заъфарон осмонни ва бостириб келаётган тўлқинни кўрдию қайта шўнғиди. Кейинги пайтда зилзилага ҳам ҳайрон. Баъзан сув остининг бўғиқ гулдираши, талвасага тушиши, баҳайбат тўлқинларни анчагача тинчимаслигини олдиндан сезади. Бунинг фақат у эмас, фақат тўдаси эмас, майда балиқлардан тортиб, ягона душмани бўлган акулага-ча, ҳатто бегамгина сузиб юривчи улкан китларгача сезади. Сув ости силкинмай туриб безовта бўлиб қолишади. Баъзан эса, сув ости кўкқисдан силкинади. Бир тўлқин кўтарилди-ю, тинчийди. Кейин уммоннинг қайси бир бўлақларида балиқлар ўла бошлади.

Роа нафас олгани ҳар сафар сув юзасига чиққанда Қуёшга топинади: «Сен сувнинг у бошидан кўтарилиб, бу бошига шўнғийсан. Сувда узоқ туролмайдиган, қуруқликда икки оёқда юрадиган жонзотларни кўп кўрасан. Айт-чи, нималар бўляпти ўзи?» Роанинг аждоди ҳам Қуёшга топинган. Дельфин бўлиб яралибдики, сувдан бош чиқариши билан Қуёшга қарайди. Сўроқларини сўрайди, илтижоларини айтади. Аммо ҳеч бир дельфин жавоб ололмаган шу пайтгача. Балки, Қуёш жавоб ўйлаунча қаноат қилмай сувга шўнғиб кетишар? Балки, икки оёқда юривчи, сувда яхши сузолмайдиган, акуладан кўрқадиган жонзотлар Қуёш билан гаплаша олишар? Роа уларни кўп кўрган: сувдан нари — қуруқликда Қуёшга қараб ётишади. Узоқ ётишади. Ушанда Қуёшнинг ҳамма гапларини эшитишса керак. Роа болалигида шундай ўйларди. Кейин-кейин ажабланадиган бўлиб қолди. Бу икки оёқли жонзотлар Қуёш билан гаплаша

олса, наҳот Қуёш уларни тергаб қўймайди? «Дельфинлар — оғаларинг, безовта қилманглар уларни», демайди?.. Роа бунга ҳам жавоб тополмас эди.

Унинг тўдаси сув туганган ергача бемалол сузиб бора оларди. Қуруқликда юривчи икки оёқли жонзотлар чўкадиган бўлса ёки акула ҳамласига учраса, улар қараб туришмас эди. Роа акула билан беомон олишарди. Тўдадагилар шунинг учун уни эъзозлашарди. Роа ҳатто ўз фарзандларини ҳам акуладан бу қадар фидойилик билан ҳимоя қилмаган. Тўданинг қонунини у эмас, аждодлари яратган: «Икки оёқда юривчи жонзотлар сувни тарк этиб, кучсизланиб қолдилар. Кучсизга мадад бер, дельфин. Икки оёқли жонзотлар сувда нафас ололмайди. Улар — сенинг иниларинг. Сувда нафас ололмай ўлиш сенинг қисматинг, уларники эмас, уларни асра, дельфин. Икки оёқли жонзотлар сувни тарк этгач, Қуёш лаънатига қолган. Қуёш уларни куйдиради, ёндиради, раҳм қилмайди. Инингга сен раҳм қил, дельфин...» Бу қонунларни Роа ёд этиб, миясига қуйиб олган.

Инилари сувдан ҳайдалганми ё ўзлари чиқиб кетганми — шуларни билолмай ҳайрон бўлади. Мураббийдан бунинг сўраган. У: «Қуёшдан сўра», деган. Қуёшдан ҳам кўп сўради. У жавоб бермади.

Роа аждодлари қолдириб кетган қонунларга сўзсиз итоат этарди. Тўдасидан ҳам шунини талаб қиларди. Аммо кейинги пайтда иниларига эътиборсизлигидан кўрқарди. Шу эътиборсизлиги оқибатида бирон бир инисининг сув остида ўлишидан ва аждодлар қонунини бузиб, гуноҳга ботишидан тўшига нафас ололмай бўғилаётган инилари киради. Улар сувда типирчилаб-типирчилаб, сўнг ҳаракатсиз бўлиб қоладилар. Баъзан уларнинг баданларини акула бурда-бурда қилиб юборади. Шунда Роа сесканиб кетади, Қуёш бир неча марта сувга шўнғиб чиқса ҳам бедор юраверади.

Бугун ҳам бедор эди. Сув ости силкиндию юзга беихтиёр сапчиди. Уммон тинчлангач, тўда томон сузди. Йўлда Риани кўрди.

— Яна бордингми? — деди Роа ўғлига яқин сузиб.

— Бордим, — деди Риан.

— Нима деди?

- Чиқолмаяпти. Тўсиқлари мустақкам.
- Уйнааптими?
- Уйнаапти.
- Умидингни уз, Риа.

Риа индамади. Аста чўка бошлади. Роа олдинга шашт билан интилди, сўнг пастга шўнғиди, тезлигини ошириб, кутилмаганда шартта бурилди-да, Риа сари сузди. Риа ғафлатда қолди: Роа гардани билан унинг қорнига урилди. Риа ўзини ўнглаб олишга улгурмай, Роа уни думи билан урди. Агар Роа шу тезликда тумшўғи билан келганда Рианинг қорини ёриб юборарди. Риа аввалига «Отам мўлжални тўғри ололмадим, ақулага ташланганда адашмас эди», деб ўйлади. Кейин сал ўзига келгач, янглиш фикр юритганини англади.

— Сен яшашинг керак, билдингми, сен насл қолдиришинг керак! Болангга менинг исмиمنى берасан. У ҳам Роа бўлади. У тўдани бошқаради. У Кўёш билан гаплашади. Унутма, бу аждодларимиз қонуни!

Иккови ҳам сув юзасига сапчиди. Нафас олди. Заъфарон осмондаги хира Кўёшга қараб топиндилар:

— Икки оёқли иниларимиз ҳукмидан чиқолмаётган Нуага мадад бер. Уни қутқаролмасанг, Рианинг ҳушини созла. Тўданинг тақдири шунинг қўлида,— деди Роа.

— Нуани менга қайтариб бер, қайтиб бермасанг, кечаман сендан, буткул кечаман!— деди Риа.

Риа яна қуруқлик томон сузди. Роа унга монелик қилмади.

Рианинг Нуасиз яшаши қийин. Буни бутун тўда билади. Риа билан Нуа кўшилгач, янги тўдабоши туғилиши керак эди. Бироқ, Нуани икки оёқда юрадиган инилар тутиб олиб кетишди. Энди сув тугайдиган ерда тўсиқлар қилиб, Нуани ва яна анча дельфинни тутиб туришибди. Дельфинларни яхши боқишади. Нуанинг гирдидан бегона тўдага мансуб бир дельфин сира нари кетмайди. Риа буни кўриб туради, аммо унга ҳамла қилолмайди. Роа ҳам уни кўрган, у ҳам иложсиз. Нуа бир дона балиқ учун сув юзасига сапчиб чиқишга, қоп-қора, силлиқ, баданини офтобда ялтилатиб икки оёқда юрадиган иниларга кўрсатишга мажбур. У тўсиқ ёнига келиб, Риани ёрдамга чақиради. Риа нима ҳам қила оларди...

Бугун у иложсизлигидан ўзини минг-минг лаънатлаб, ҳаётни тарк этмоқчи эди. Отаси йўл бермади.

Роа уни қандай бўлмасин, асраши керак. Риа — унинг тўнғичи. Демак, Рианинг тўнғичи тўдабоши бўлади. Тўданинг қонуни шундай. Рианинг боласи биратўла тўдабоши бўлиб туғилади. Онасини эма бошлаган кундан оқ унга аждодлар қонуни ўргатилади. У фақат қонунни билиши, унга итоат қилиши, бошқаларни ҳам итоат қилдириши керак.

Роа ҳам шундай эди.

Франс пресс агентлигининг хабарига кўра, Нагасаки соҳиллари яқинида дельфинлар кўринмай қолган. Атом бомбаси даҳшатида ўзига келолмаётган японлар бунга эътибор қилмаяптилар. Денгиз дельфинсиз ҳувиллаб ётибди. Дельфинларнинг қисмати қоронғи.

Роанинг тўдаси бу ерларга кейин кўчган. Ушанда у онасини эмишдан бошқа нарсани билмас эди. Отаси нафас олгани ва Кўёшдан бир гап сўрагани сувдан бош чиқарган экан, атрофни заъфарон тусда кўрибди; ҳаво ичини кўйдирибди. Сувга шўнғибди-ю, ўзини ўнглаб ололмабди. Сув тугайдиган ерга яқин борган ҳамма дельфинлар бирин-бирин қирилибди.

— Бу жойлардан кетишимиз керак. Бўлмаса, тўда қирилиб кетади. Кўёш чиқиб келадиган томон сузамиз.

Роа кекса дельфиннинг сўзини элас-элас эслайди. Узоқ сузишди. Йўлда яна дельфинлар ўлди. Ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, ўлиб қолаверишди. Тўда сийраклашди. Роа тўдабоши бўлиб туғилгани билан ҳали ҳеч нарсага тушунмас эди, ўша кекса дельфин сўзига қулоқ осарди. Роа аждодлар қонунини ўшандан ўрганди. Янги маконга келишгач, Роанинг онаси ҳам нафас олиш учун сув юзасига чиқишга мадори етмай, ўлди. У чўккан жой тўданинг илоҳий зийратгоҳига айланди. Аждодлар қонуни шундай: тўдабо-

шининг онаси ўлган макон муқаддас бўлиб қолади. Бу маконга тўдабошидан бошқа ҳеч бир жонзот кириши мумкин эмас.

Роа ўғли билан ажралгач, шу муқаддас макон сари сузди. У Куёшдан мадад сўради. Энди онасини ёрдамга чақириши керак.

«Сан-Франциско яқинида АҚШнинг янги атом сув ости кемаси синовдан ўтди. Кузатувчиларнинг гувоҳлик беришича, янги атом сув ости кемасини дўстларимиз — дельфинлар гоаят қувонч билан кўтиб олдилар. Дельфинларнинг катта бир тўдаси икки кун давомида кема атрофида шодон сузиб юрди».

«Вашингтон пост» мухбири хабаридан

Роа маконга яқинлашиб, ҳайрат билан қалқиб тушди: муқаддас маконда энг улкан китдан ҳам улканроқ қаттиқ бир «махлуқ» қотиб турарди. Роа бу бесўнақай «махлуқ»ни билди. Болалигида улар кам эди. Энди кўпайиб қолган. Роа ундан кўрқади. Баъзан унга яқинроқ сузиб борган дельфинлар тўппа-тўсатдан ўлиб қоларди. Роа нафас олгани сув юзасига чиққанда ҳам бу «махлуқ»ни кўрган. Унинг тепасида ғимирлаган икки оёқли иниларини ҳам кўрган. Шунинг учун иниларидан ҳам ҳайиқадиған бўлиб қолган.

Роа аниқ билмаса ҳам, бошларига тушаётган мусибатлар инилар туфайли эканини сезиб турарди. Бироқ, сезгига ишониб хулоса чиқаришга ҳаққи йўқ.

У бесўнақай «махлуқ»қа узоқ тикилди. «Махлуқ» худди уни босиб тургандай бадани эзилди. Қаттиқ инграб, шитоб билан юқорига интилди. Беҳад катта тезликда сапчиб, сув сатҳидан анча кўтарилди. Шу аснода Куёшга қараб нола қилди:

— Бу қандай кўргилик! Муқаддас маконни иниларим топтади. Онам руҳини булғашди, боламни қийнашди. Бу нима кўргилик?! Айт! Иниларимни нимага сувдан ҳайдаб чиқаргансан, айт! Қувирлаган икки оёқли иниларини нима? Уларни асра дединг, асрадик. Авайла дединг, авайладик. Ақулага ем қилма дединг, ем қилмадик. Айбимиз нима бизнинг, айт!!!

Роа сув юзасида бунчалик кўп турмаган эди. Куёшга бунча кўп сўз айтмаган эди. Куёш ҳам бунчалик бепарволик қилмаган эди...

У тўғри муқаддас макон сари шўнғиди. Бесўнақай қаттиқ «махлуқ» ўшандай турибди. Роа кўрқмай унга яқинлашди. «Махлуқ»нинг ялтиллаб турган «кўз»ларига қаради — «махлуқ» ичида икки оёқли иниларини кўрди. Ингради, сўнг фарёд солди. Дам ўтмай тўда дельфинлари йиғила бошлашди. Улар Роанинг атрофини ўраб, ҳукм кутишди.

— Риа қани?— деб сўради Роа хавотирланиб.

Тўдадан садо чиқмади.

— Риани ким кўрди?— деб такрор сўради Роа.

— Нуа томонда эди...

Роа бир буралиб олдию сув тугайдиган томон сузди. Тўда унга эргашди. Роа тўсиқ нарёғида, Нуа ёнида ўғлини кўриб титраб кетди. Муқаддас маконда қаттиқ «махлуқ»ни учратиш ҳам бунчалик хавотирга тушмаган эди.

Тўсиқ бўйлаб тизилган тўданинг кўзи Риада эди. Риа Нуа атрофида бир оз айланди-да, сўнг шитоб билан сузиб, бир четда турган дельфинга ташланди. Нуанинг атрофидан кетмайдиган дельфиннинг қорни биринчи ҳамладаёқ ёрилди. Риа шундан сўнг ўша тезликда изига қайтди. Тўғри келиб, суйгани — Нуанинг қорнига урилди. Сўнг жон талвасасидаги Нуа билан пастга шўнғиди. Нуа сув тубига оҳиста чўккач, Риа талвасага тушди. У асабий равишда тўлғона-тўлғона бор кучи билан юқорига сапчида-да, ўзини икки оёқли инилар турган қаттиқ ерга ташлади. Аъзойи баданида оғриқ турса ҳам қимирламади. Бунга кўриб турган Роа инграб юборди.

Икки оёқли иниларнинг бир нечтаси Риага яқинлашди.

— Бу ҳали тутиб олганимиз эмасми?

— Ўн кундан бери тўсиқ атрофидан кетмай юрарди.

Тўримишга ҳам осонгина тушувди. Бу нима қилгани бўлди?

— Ҳали ўргатилмаган-да, сакрашни эпполмади. Қани, кўтардик, жойига қайтариш керак.

Риа, кўтармоқчи бўлган инилардан бирини думи билан уриб юборди.

Роа яна ингради: Риа ажодлар қонунини бузди — иниларига азобни раво кўрди!

Икки оёқли инилар Риани қайтариб сувга ташлашди. Риа тўсиққа келиб урилди. Роани кўрди. Индамади. Пастга шўнғиди, сўнг яна юқорига сапчиди. Яна ўзини қаттиқ ерга ташлади. Бу сафар инилар яқинлашишмади.

Риа Куёшга қаради. Осмон ҳали ҳам заъфарон.

«Нуани қайтармасанг — кечаман, деган эдим, эсингдами? Ваъдамда тураман: сендан кечдим! Сен иниларимизни йўлдан урган экансан. Сен улардаги инсофни кўйдириб ташлабсан. Мен уларнинг болаларини сув юзасига чиқариб қўйганман, эсингдами, улар эса мени Нуадан жудо қилишди. Шунга чидашим мумкинми? Биз уларга ёмонлик истамаймиз, шуни билсинлар. Иниларимиз тушунилари керак...»

Заъфарон Куёш қорая бошлади. Осмон ҳам, сув ҳам қорайди. Сувнинг шовиллаши узоқлашди. Риа баданида илиқ бир роҳатни ҳис қилди. Бояги оғриқлар йўқолди. Қора Куёш бирдан Нуага айланди. Нуа! У Куёш ўрнида осмонда сузиб юрибди. «Нуа, пастга туш, тепада сув йўқ, куйиб ўласан, пастга туш!» Нуа эшитмайди. Риани ёнига чақиради. Риа ҳам итоаткорлик билан юқорига кўтарила бошлади. Бадани қизиш ўрнига совиб борди. Охири кўзига ҳеч нима кўринмай қолди...

Роа юқорига сапчиди. Қаттиқ ерда ётган боласига қараб қичқирди. Умрида биринчи марта Куёшга қарамади, Куёшга топинмади, Куёшга сўз айтмади. Бунга фақат сувга шўнғигач, англади. Англадию афсус чекди. Бундай қилишга ҳаққи йўқ эди. Яна юқорига интилди. Куёшни кўрди. Аммо, ҳаёлидан сўз қочди.

Бошқа дельфинлар ҳам тўдабошига қўшилиб юқорига сапчий бошлашди.

Роа сўнги бор Куёшга топиндию муқаддас макон сари сузиб кетди. Дельфинлар унга эргашди.

Муқаддас маконда ҳали ҳам ўша баҳайбат қаттиқ «махлуқ» қилт этмай турарди. Роа унга ҳамла қилиш, қорнини ёриб ташлаш мумкин эмаслигини биларди. Ана шу иложсизлик уни баттар қийнади.

Дельфинлар бу баҳайбат «махлуқ»қа яқин келиб, ўлиб қолишларини билишса ҳам, ҳайиқмай Роа атрофига тўпландилар.

— Нима қиламиз?— деди Роа дельфинларга қараб.

— Иниларимиздан юз ўгирамиз, жўнаймиз бу ерлардан!— дейишди дельфинлар.

— Сувга чўкаётган иниларимизни асрамаймиз!— дейишди дельфинлар.

— Иниларимизни авайламаймиз!— дейишди дельфинлар.

— Ақула ҳамласидан қутқармаймиз!— дейишди дельфинлар.

— Худди биз каби нафас ололмай бўғилиб ўлишин!— дейишди дельфинлар.

Дельфинлар тинимсиз гапирарди. Роа буларга тоқат қилолмади. Муқаддас макони топталган, тўдабошини яратиши лозим бўлган боласидан айрилган жабрдийда эди у. Сўнги ҳукм ундан лозим эди.

— Аждодлар қонуни-чи?!— деди у инграб.— Иниларимга ақула ҳамла қилса қандай қараб тураин?! Нафас ололмай бўғилса қандай чидайин?! Бу қанақаси, дельфинлар! Биз ақула эмас, дельфинларимиз, олижаноб, онгли жонзотларимиз!

— Унда нима қил дейсан?

— Айт, биз бошқа чидолмаймиз?

— Куёшдан сўрадингми? У нима деди?

— Сўрадим...— Роа шундай деб, жимиб қолди.— Сувнинг у бетидан чиққач жавоб айтади. Ҳозир ранги бошқа унинг, ўзларинг кўрдиларинг.

Дельфинлар тарқалишди.

Роа «махлуқ» атрофидан кетмади. У Куёшдан жавоб келмаслигини биларди. Ўзининг бирдан бир имкони борлигини ҳам биларди. Аммо, яна бир бошқа йўл бордир,

деган илинж уни Куёшнинг чиқишини кутишга мажбур этарди.

Куёш кўринди.

Роа сув юзасига бошини чиқариб, кечаги саволларга жавоб кутди. Эшитмади. Атрофда ҳам дельфинларнинг бошлари кўринди.

Яна «махлуқ» атрофида тўпландилар.

— Куёш жавоб бердимми?— деб сўрадилар дельфинлар.

— Жавоб берди!— деди Роа қатъий.— Орқамдан сузинглар!

У шундай деб, сув тугайдиган қаттиқ ер томон катта тезликда сузиб кетди. Дельфинлар унинг мақсадини англаган бўлсалар ҳам, қўшни тўда каби, қисматлари ҳал этилганини билсалар ҳам, чекинишмади.

Аввал Роа ўзини қирғоққа ташлади.

Кейин бошқа дельфинлар...

Соҳил ҳали кимсасиз эди. Ҳеч ким уларни сувга қайтармади.

Қирқ йил аввал Нагасаки соҳилидан бу ерларга келиб қолган дельфинлар тўдасининг қисмати шу бўлди...

Франциско соҳилида учинчи марта содир бўлган ғалати воқеа дельфинларнинг икки оёқли инилари — одамларни яна ҳайратга солди. Телевидение ўша кеча мутахассислар иштирокида баҳс уюштирди.

— Бундай воқеа фақат бизда эмас, Япония соҳилларида ҳам бўлган. Аҳамиятлиси шундаки, бундай ҳодиса фақат дельфинлар мансуб бўлган китлар оиласидагина учрапти. Маълумки, дельфинлар сувда ҳайратомуз йўсинда йўл топиб юрадилар. Шу сезилари туфайли дельфинарийда улар ҳатто нўхат донасини ҳам осонгина топадилар. Назаримда, бу дельфинларнинг ўша сезги аъзолари ишдан чиққан,— деди биринчи мутахассис.

— Дельфинлар руҳий касалга учраган бўлиши мумкин,— деди иккинчиси.

— Аввал ўзини қирғоққа ташлаган дельфинлардан бир қанчасини дельфинарийга жойлаган эдик. Ўзларини яхши ҳис қилишяпти. Бу жиҳатдан жанобларнинг фикрига қўшилмайман. Назаримда, дельфинларнинг терисига кимёвий заҳар тегиб, ачиштирган. Еки, қийналиб ўлишларини сезиб, бу қийноқдан кўра, осонроқ ўлимни танлашган,— деди учинчиси.

Уша куни Сан-Францисконинг кечки газеталарида қирғоқда ўлиб ётган дельфинлар сурати босилди. Сан-

Дельфинлар ҳалокати тўғрисида яна бир тахминим бор эди. Бунини мен баён қилдим.

НАЗМ

Жаҳонгир Исмоилов

Уруш жароҳатлари

Инсон ногоҳ хасталанди...

«Тез ёрдам» тайёр

Касаллиги аниқланди, дорилар тайин.

Ҳозир ҳатто сунъий нафас, сунъий қон ҳам бор.

Бемор қайта кучга тўлар вақт ўтган сайин.

Кай мижжада ногоҳонда милтиллади нам,
Кўз ёши бу — омадсизлик, қайғунинг кори.
Лекин йиллар ўтиб секин унутилди ғам,
Ҳар қандай дил ярасига вақт эрур дори.

Машғум уруш хотирага тушганда аммо,
Дилга қайғу санчилади бамисоли тиг.
Бу қайғуни юва олмас йиллар ҳам ҳатто.
Табобат ҳам унга шифо бермоққа ожиз.

Умид — кемтик, нурдай тоза муҳаббат — сағир,
Алам, дардга қоршиганча қолди бахтлари...
Оҳ, кимларни буткул адо этмади ахир,
Юракдаги урушнинг бу жароҳатлари.

Мен-ку ўсдим айрилиқни, урушни кўрмай,
Бахтим тўқис, истиқболим қуёшдай ёниқ.
Лекин мен ҳам баъзан шаҳид жигарим ўйлаб,
Унсиз йиглаб, юрагимда сезаман оғриқ.

Унга шифо бера олур на дори-дармон,
Унутмоққа етади на вақтнинг қудрати.
Ўзга дардга чора бордир!
Лекин ҳеч қачон
Бошга қайта тушмаса бас, уруш кулфати.

**Тўлқин
Илҳомов**

БОЛАЛИГИМ ОСМОНИ

(ДОСТОН)

Бошлар баҳор базмини
Лайлак чалиб ноғора.
Боларилар боғларда
Шарбат ташиб овора.
Ёмғир ювган япроқлар
Узатар тиниқ биллур.
Найкамалак — хонатлас,
Кудёшдан тўёна у.
Баҳорларнинг қуёши
Сузгандек қонларимда.
Учган каби турналар
Қалбим осмонларида.

Шуълалар тошқинида
Сузиб келишар эди.
Ҳаётнинг мангулигин
Таъкид қилишар эди.

Ўтганда бошим узра
Турналарнинг карвони,
Хотирамда ёришар
Болалигим осмони.

* * *

Уруш эди ўшанда...
Учиб ўтса турналар
Уйғонарди бувимнинг
Юрагида орзулар:
«Турналар пастлаб учса
Яхшилик аломати.
Кундек кулсин, илоҳим,
Элу юртнинг омади.

Кўпларнинг қаторидан
Ўғлим хато бўлмасин.

Ҳеч ким фарзанд доғида
Куйиб адо бўлмасин».

* * *

Уруш эди ўшанда...
Тўхтарди ўйинимиз
Чиқиб қолса эшикдан
Қора кийган қўшимиз.

Дердик: «Ёғаётган қор
Бўлиб қолсайди оқ ун.
Қулчалар ёпишсайди
Бувижонлар биз учун».

Олов эдим, шўх эдим,
Деворлардан ошардим.
Уйга кирдим дегунча
Нон қутини очардим.

Ундан топмай ҳеч вақо,
Осилганда лаб-лунжим
Туршак ё жийда тутиб
Юпатар эди бувим.

* * *

Уруш эди ўшанда...
Жажжи қушга ўхшардик.
Назаримизда уруш
Ёмон тушга ўхшарди.

Ёмон тушининг ичидан
Чиқди ким, чиқмади ким.
Жаҳаннам ёқасидан
Кайтди Аҳрор амаким.

Остонада турарди
Қатор орден кўксиди.

Қора кўзойнак эди
Лекин унинг кўзида.

Қучаётиб бизларни
Тушди қўлдан ҳассаси.
Бувим унсиз йиғларкан
Силкинарди елкаси.

* * *

Ташвишли дунё экан,
Умидли дунё экан,
Бу дунёда ҳар кимга
Яхши ният ёр экан.

Амаким бир туйғуни
Кўнглида ардоғларди.
Уни кўринмас иплар
Кўшни қизга боғларди.

Сезардим қўшни қизнинг
Унда кўнгли бор эди.
Лекин амаким ожиз
Ҳолидан абгор эди.

Бир кун ярим кечада
Уйғондим баногоҳ
Эшитдим, амакимнинг
Кўксидан учди бир оҳ:

«Оппоқ тонгларга боқиб
Тўймаганларим ҳаққи,
Сувда чўкмай, ўтларда
Куймаганларим ҳаққи,

Қани бир бор бўлса ҳам
Кўрсам эди мен уни.
Майин табассумини,
Сочларин тўлқинини...»

* * *

Бу кўҳна дунё экан.
Кўп савдолар бор экан.
Ишқдан чертилган юрак
Жаранглаган тор экан.

Севги — бу бардош экан.
Ҳижрону кутиш экан.
Ҳаёт сўқмоқларидан
Мардона ўтиш экан.

* * *

Келин каби боғларга
Сепин ёзганди кўклам.
Япроқ ёзди бувимнинг
Умид ғунчалари ҳам.

Келин бўлди у опа,
Кадамидан гул очди.
Остонамиз босганлар
Сўзларидан дур сочди:

«Ёстиқда бошинг кўпайсин.

Қозонда ошинг кўпайсин.
Боғингда лоланг кўкарсин.
Бағрингда боланг кўпайсин».

* * *

Амаким иродаси
Букилмади ғовларда.
Янгам чин ҳамроҳ бўлди
Ҳаёт синовларида.

Оқ ювиб оқ таради.
Чироқ бўлди йўлига.
Бир пиёла чойни ҳам
Пуфлаб тутди қўлига.

Оқ тонглардек оқ эди
Янгамнинг тилаклари.
Тунларни ёритарди
Умидбахш эртаклари:

— «Чўпчагим-чўпчак,
Олтин беланчак.
Ой ҳам кўринди
Худди келинчак.

Чўпчагим-чўпчак,
Олтин беланчак.
Қайним-қаймоғим
Мисли гул-чечак.

Чўпчагим-чўпчак,
Олтин беланчак.
Қароқчиларнинг
Кўни битажак.

Чўпчагим-чўпчак,
Олтин беланчак.
Кўчамизда ҳам
Байрам бўлажак».

* * *

Мен у нотинч уммонда
Митти балиқча эдим.
Дарё бўлиб оқай деб
Шошган ариқча эдим.

Бор эди мурғак дилнинг
Ўз ўчи, ўз ғурури.
Тонглар билан баробар
Ёришарди шуури.

Киноларда жангчилар
Кўзголишса бўрондай.
Ёвга «Ватан учун!» деб
Ташланишса арслондай —
Амакимни саволга
Тутар эдим дафъатан:
— Солдатлар «Ватан» дейди,
Нимадир, айтинг, Ватан?

Шунда дерди амаким
Юрагида ҳаяжон:
— Бўғотларга қалдирғоч
Ин қураётган айвон,

Бу — иссиқда бошингга
Соя ташлаган чинор.
Ховучингни тўлдириб
Сен сувин ичган анҳор,
Бу — сен томга чиққанда
Кўриниб турган тоғлар.
Онажонинг етаклаб
Сайр қилдирган боғлар...
Сенинг, менинг қисматим
Қисматида Ватаннинг.
Берсақда жонимизни
Бермасмиз бу масканни».

Ватан чексиз бўлса-да
Сизган каби кўксимга,
Нур ичра камалакдек
Кўринарди кўзимга.
Бир ажиб ҳис сезардим
Мен ўша кечаларда.
Утган каби жангчилар
Қалбим кўчаларидан.

* * *

Кадрдон уй!
Томчида
Акс этгандек кенг осмон,

Эл бошида не савдо
Сенга ҳам эди аён.
У кунлар хотираси
Сенга илк муҳаббатим.
Бу урушга нафратим,
Хушёрликка даъватим.

Дарёларга айланди
Сенда жилға бўлса ким.
Дунё сендан бошланди
Ватан ичра ватаним.

* * *

Яна баҳор. Осмонда
Учиб ўтар турналар.
Ҳаётнинг мангулигин
Таъкидламоқда улар.

Қор ҳам ёшин тиёлмас
Куннинг қайноқ меҳридан.
Кўнғироқ чалиб тушар
Чўққиларнинг бағридан...

Баҳорларнинг қуёши
Сузар менинг қонимда
Ҳамон учар турналар
Болалик осмонимда.

Рисни М. ШУВАЛОВА чизган

Евгений Носов

Ғалабанинг гулгун шароби

ҲИКОЯ

АҲМАД АЪЗАМ таржимаси

ирқ бешинчи йилнинг баҳорини Москва яқинидаги Серпухов деган шаҳарчада қарши олдик.

Қизил вагонлардан тузилган эшелонимиз қор босган Россия далалари бўйлаб судрала-судрала, ҳафта деганда Серпухов темир юлининг бир бурчида кўним топди. Буферлар сўнги марта, худди вагонларга шиша синиғи ортилгандек жаранг-журун қилиб бир-бирига урилди-да, эшелон тўхтади; вагоннинг тахта деворига ташдан уриладиган қоршувотнинг читир-читир эшитилди. Паровознинг шовқини тиниши биланоқ бизни вагондан тушира бошладилар. Шундоқ кўйлақчан ҳолимизда аёвга ўраб, юк машиналари кузовига қатор ётқиздилар-да, қаёққадир олиб кетдилар. Атроф қоронғи, тепамизга тортилган брезент шамолда шалоп-шалоп урилар эди.

Ер ҳар титраганда томидан қуми тушиб, оғизларимизга кириб, тишларимиз орасида ёғирлайдиган, милтиқларимиз тепкисига тикиладиган бўзтупроқ ертўлалар; ёқилгидан бўшаган бочкаларда қанча қайнатиб ювсақ ҳам очилмайдиган сурранг ич-кийимлар; лойботқоқ йўлларда доим сув кириб, шилқиллаб безор қиладиган этиклар... Шуларнинг ҳаммасидан кейин оппоқ-озода госпиталь, бу ердаги осойишта-тинчлик бизга жуда-жуда ғалати туюлар эди. Ликобдан овқат ейишни, санчки ушлашларни унутиб юборган эканмиз, оқ ноннинг мазаси ҳам эсимиздан чиқиб кетибди, ҳаммасига қайта бошдан ўргандик. Оқ оҳорли чойшабга, юмшоқ симкаравотга кўникдик. Дастлабки кунларда, яраларимиз оғриётган бўлса ҳам, ўзимизни жаннатга тушгандек ҳис қилиб, қандайдир бир фароғат оғушида ётдик.

Кунлар ўтди, ҳаммасига тўйдик, бора-бора қимирламай ётишимиз, бу ернинг оқлиги, топ-тозаллиги ҳам зериктириб, охири кўнгилга урди. Иккинчи қаватнинг деразаларидан

фақат дарахтларнинг яйдоқ учию ҳар замонда липиллаб ёғадиган қордан оқарган осмон кўринади. Ун иккита каравот — оқ, олти тумбочка — оқ, гипс — оқ, доклар — оқ, врач, ҳамшираларнинг халати — оқ, ва ниҳоят, ҳар ёриғигача ёд бўлиб кетган шифт ҳам — оқ. Қаёққа қарамайлик — оқ, оқ, оқ... одамнинг силласини қуритадиган, зангила қиладиган оқлик. Тонг отади, кун ботади, аҳволимиз ўзгармайди: февралнинг охирида ҳам шу, мартда ҳам, апрелда ҳам...

Дарвоқе, ярадорларнинг қўли, оёғи ё белидаги гипснинг оқлигидан асар ҳам қолмаган ҳисоб — кўпдан бери алмаштирилмаганидан кирлиниб, тагида билиқсиб ётган яраларнинг маддасини шимиб, сарғиш-мошранг тусга кирган. Улардан ўткир чучмал-қўланса хид анқийди, шундан палатанинг ҳавоси бузуқ, оғир, сал-пал бўлса-да тоза нафас олиш учун, ҳар замон-ҳар замонда гипсга атир сепиб турамиз.

Яраларимиз секинлик билан тузалади, лекин гипснинг тагида қичиб, кечаю кундуз тинимсиз азоб беради. Чидай олмай гипсни тешиб, ярага қалам ё супургидан синдирилган чўп тиқиб чуқулаймиз. Шаҳарда шумурт гуллаган, бу ерлик тўқувчи аёллар, мактаб болалари бизни кўргани ҳали шудринги қуримаган гулдасталар олиб келадилар. Лекин улар, кечалари бизнинг гулларни раҳмсизлик билан сидириб ташлаб, чўпини яра кавлашга асқотадиган ноёб асбобдек тўшак тагига ғамлаб қўйишимизни қаёқдан билсинлар.

— Яна гулларнинг бошига етибсизлар-ку! — деб жаврайди ҳар куни эрталаб бизни ювинтириб қўядиган қари энага — Зина хола. — Супургиларимни адо қилдинглар, энди гулга ўтибсизлар-да. Э шўрим-эй!

Тош қотган гипсдан қутулиш чораси йўқ. Бу ҳам қисмат, пешонага ёзилгани экан-да, деб вақти-соати келишини

кутиб ётишга мажбурмиз. Биз асли ўн икки киши эдик, иккитамиздан мартдаёқ ажралганмиз... Шундан бери уларнинг каравоти бўш.

Уларнинг ўринларига бошқа ярадор келмаётганидан ҳам билиш мумкинки, уруш охирига яқин. Албатта, у ёқда — Ғарб томонларда ҳали ҳам урушнинг даҳшатли жодиси тўхтовсиз одам қиймалаб ётибди, ярадор ортилган қизил вагонлар мамлакат ичкарасига ҳали ҳам ошиғич жўнатилаётгандир, лекин биз ётган госпиталга энди ярадор олиб келинмаётган эди. Балки мактабнинг шикаст-рехтини тузатиб, кузгача эгалари — ўқувчиларга қайтариш кераклиги учун ҳам шундай қилинаётгандир. Ҳар ҳолда, биз урушдан бу қирғоққа урилган охириги тўлқин эдик. Шунданми, бу баҳор биз учун урушнинг энг дилтанг баҳори бўлди. Дилтанглиги шундаки, ҳаммамиз — медицина ходимлари ҳам, ярадорлар ҳам яқин қолган ғалабани кўзимиз тўрт бўлиб, кун санаб, дақиқа санаб кутаётган эдик.

Будапешт олинди, Вена таслим бўлди — палата радиоси кечаси ҳам ўчмайдиган бўлди. Энди урушнинг бизсиз ҳам тугаши аниқ.

Биз госпиталга Шарқий Пруссия истеҳкомлари янчиб ўтилгандан кейиноқ тушганмиз. Бизларни Болтиқнинг ачимсиқ туманлари, совуқ шамолларида қотган Мазур ботқоқликларидан йиғиб олдилар. У ерлар душманга қарарди. У ёвуқ, ҳасратзада ерлардан, симён супургигул буталари босган қумтепалардан кўп ҳам юролганимиз йўқ. Йўлимизда ҳатто бирон эсда қоларли шаҳарча ҳам учрамади. Бироқ орамизда, Гитлер ўзининг бош қароргоҳи — ерости бетон уясини шу ботқоқликлар ичига қурган, деган миш-мишлар юрар, бу эса ҳужумларимизга янада қизғин руҳ берар эди. Бизда ғалабага ташналик билан бирга шунчаки қизиқиш — Россиянинг қарийб ярмини яллаб юборган урушқоқ ёрнинг ўзини ҳам бир кўриб қўйишга ишқибозлик туйғуси тобора кучаярди.

Лекин мен, қолаверса, бу ерга турли қисм ва дивизиялардан тушган бошқа ярадорлар ҳам, ўша мудҳиш ботқоқликларда қутилмаган, жуда жўн бир тарзда қатордан чиқиб қолдик: бирон ҳафталардан кейин бизларни замбилга солиб, фронт орқасига қайтариб келдилар.

Мен фронтнинг яқинида, тўплар гулдуриси эшитилиб турган бир қарағайзорда операция бўлдим. Бу ерга юк машиналари, араваларда ярадорлар пайдар-пай ташиб келтирилаётган эди. Дарахлар тагида соқоли ўсган ярадорлар гимнастёрка, шинелларига ўралганча, қай бирлари врач кўригини, қай бирлари яраларини қайта боғлатишни кутиб ўтирар эди. Медсанбатга кираверишда, тахланган қарағай шаббалари устида оғир ярадорлар ётибди. Улар бенавбат кўрилади. Чодирнинг томида печканинг карнайи қаққайиб турибди, ичкарида эса устига клеёнка тортилган столлар қатор қўйилган, столларда худди темирйўл шпалларидек расамади билан ярим яланғоч ярадорлар ётибди. Бу энди тўғридан-тўғри жарроҳга рўпара бўладиганлар навбати. Сарикдан келган, буришиқ юзли, енглари тирсакдан юқорига шимарилган, ориқ, қадди букик жарроҳ эса алоҳида бир столда иш кўрарди.

Энимда менга орқа ўгириб ётган аскарнинг иштони тиззасигача туширилган, чоти катак-катак аскарйи сочиқ билан боғланган эди. Сочиқдаги қорамтир-қизил доғ дам сайин ёйилиб-қаттариб бораётир...

Навбати етган ярадорни жарроҳнинг столига олиб, юзига қават-қават тахланган доқа ёпадилар, доқага нимадир сепадилар, бутун палатага нотаниш ҳид таралади. Ҳамширалар столини ўраб, ниманидир ушлаб, ниманидир тортиб, ниманидир босиб турадилар, шприц ва бошқа асбобларни қўлма-қўл узатадилар. Ҳамширалар қуршовида жарроҳнинг дароз қадди эгилиб, яланғоч тирсаклари лип-лип этиб, чаққон ҳаракат қилади. Уқтин-ўқтин буйруқ беради, аммо тинмай сув қайнатилаётган примус шовқини ичра унинг нима деганини англаб бўлмайди. Гоҳо ниманидир жаранглагани эшитилади, демак, жарроҳ стол тагидаги тоғорага бир нарса ташлади. Қарағайзор ортида ҳамон снарядлар портлайди, эпкини қарағайларнинг қалин шох-шаббаларидан ҳам ўтиб, чодирнинг таранг деворларини титратади.

Ниҳоят, жарроҳ қаддини ростлайди, уйқусизликдан қизарган кўзларини навбат кутиб ётган ярадорларга

қандайдир адоват, алам билан тикиб, қўл ювгани бурчакка ўтади.

Ҳамширалардан бири қон, доқага тўла тоғорани олиб чиқади. Тоғорадаги қип-қизил бўтқа ичидан кимнингдир оқиш товоними, шамдек қотган қўлими чиқиб туради. Шуларнинг ҳаммаси кўз ўнгимизда кечади. Бу ердаги-ларнинг бизга шафқат қилиб, бекинмачоқ ўйнаб ўтиришга вақтлари ҳам, шароитлари ҳам йўқ.

«Қўлдан ўтган» аскар қанчадир вақт ёлғиз ётади. Ниҳоят, ҳамшира унинг ёнига келиб:

— Аскар, эй аскар... Аскар, эй аскар,— деб туртади.

Ҳамшира бу сўзларни ҳар гал бир хил — бунгача юз марталар айтганидек, ҳадемай менга, мендан кейин узун қатор бўлиб навбат кутаётган ярадорларга ҳам, ҳали йўлда, бу ёққа олиб келинаётганларга ҳам, қарағайзорнинг ортида жанг қилаётган, ҳозир солпа-соғ, лекин кечга бориб, ёки тунда, ёки ҳафта ўтмай йиқиладиганларга ҳам қандай айтадиган бўлса, шундай шуурсиз бир тарзда такрорлайди.

— Аскар, эй аскар...

Аскар кўзини очмайди, ҳамшира уни ҳушига келтиришга уринади, соқол босган, чўкик юзларига шапатилайди.

Дарди оғир бўлмаса, аскар ҳушига келиб, бошини у ёқ-бу ёққа буради ва шу заҳоти жарроҳнинг бесабр буйруғи янграйди:

— Олиб кетинг!

Ярадорни замбилга солиб олиб чиқадилар. Бир ҳамшира у ётган жойда — клеёнка устида қолган ивчишқ қон лахталарини кафтининг қирраси билан суриб туширади, бошқаси столга оддий рўзғор чойнагидан қайноқ сув қуяди, яна бири латта билан артади, катта ҳамшира эса наркоз учун доқа тахлайди.

— Қани, унисини ётқизинг! — дея жарроҳ спиртда чайилган узун-узун қўлларини тепага кўтарганча буйруқ беради.

Биз Данциг йўлидаги Млава деган поляклар шаҳарчасидан эшелонга чиқдик. Бу эшелон фронтга ўқ-дорими, озиқ-овқатми юклаб келган бўлиб, ошиғич тарзда санитар поездига айлантирилган экан. Ҳар бир вагонга тунука печка қурилиб, уч қават сўри қоқилган, чап томондаги эшиги маҳкамланиб, эшик олдида ўттиз кишига етарли идиш-товоқ, дори-дармон, биинт, ўтин турадиган яшиқ қўйилган эди, холос.

Медицина хизматчилари алоҳида вагонда боришар, вагонлардан бир-бирига ўтадиган йўлак йўқлигидан поезд бир бекатдан иккинчисига етгунча, биз, ҳозирги таъбир билан айтсак, ўз-ўзимизга хизмат қилиб ётаверар эдик. Овқат поезд тўхтаганда тарқатилади. Суяқ ош билан бўтқани ўзи юра оладиган ярадорлар тақсимлашади. Навбати билан печкани ёқиш, жойидан кўзгалолмайди-ганларга овқат едириш, уларга тувак ўрнида консерва қутисини тутиб туриш ҳам шуларнинг зиммасида.

Россияга Орша томондан кирдик. Гарчи ташқарини тор туйнуқлардан фақат тепадагилар кўрса-да, Россия бўйлаб кетаётганимиз бизга — ўртадаги ва пастки сўриларда ётганларга ҳам бирдан сезилди: Болтиқнинг ачимсиқ обияти йўқолди, тирқишли пол тагига қоршувот урила бошлади, қиш ўрмонининг бўйи келади, номсиз бекатларда қорни ғарч-ғурч босган қадам товушлари, аёллар, болаларнинг: «Картошкa! Кимга қайнатилаган картошкa?», «Тамаки бор, тамаки!», «Қайноқ шўрва! Кимга қайноқ шўрва?», деб қичқирिशлари эшитилади; овозидан ёшгина бир тул хотиннинг савдони қиздириш учун: «Махоркани ўзим ўраб, ўзим чиқдим сотишга», деб қўшиққа солиши эса қадрдон юртимизда бораётганимизни билдириб, кўнглимизни юмшатиб юборар эди.

Буларнинг ҳаммаси январда, қишда бўлиб ўтди.

Ҳозир эса баҳор, биз фронтдан ичкарида, уруш жаҳаннамидан узоқда ётибмиз.

— Ҳозир бизникилар қаерда экан-а? — деди ҳасрат билан Саша Селиванов. Бу қийиқ кўзли, буғдойранг йигит Волгабўйидан эди.

Шарқий Пруссия йўналишидаги қисмлар ҳозир Помераниянинг қай бир далаларида жанг қилишар, биз эса Информбюро хабарларидан ўз бўлиналаримизнинг қаерга етганини аниқлашга уринар эдик. Лекин радиодан дивизия ва қисмларнинг рақами айтилмай, уларнинг ҳаммаси «Н-қисм» дейилганидан, бирортамиз ҳам ҳозир

қуролдош жўраларимизнинг қаердалигини билолмаймиз. Баъзан, уруш охирида госпиталга тушиб қолганимиз омадданми ё омадсизликданми деган масала хусусида баҳс қилиб кетарди.

— Уруш ҳам шахматга ўхшайди, — дейди Саша. — ...е-и-ки — е-тўрт: тақ этади — пьёда йўқ, вассалом. Тахтадан тушиб, бир чеккада юмалаб ётаверасан.

Сашанинг бесўнақай гипсланган оёғи каравот суянциғи устида тўпнинг милига ўхшаб кўтарилиб тургани учун унга Самоходка, яъни ўзиюлар тўп деган лақаб қўйганмиз. Саша оёғига кронштейн, блоклар воситасида қумли халтача осилганидан фақат чалқанча ётади, ўтирса ҳам қийналиб, оёғи баланд кўтарилган куйи ўтиради.

— Энди бизсиз мот қилишади, — деб гапида давом этди у.

— Шунча урушиб тўймадингми? — деб дўриллади менинг ўнг томонимда ётган Бородухов.

— Шундай-ку-я, лекин бу ётишимиз ҳам на у ёқлик, на бу ёқлик-да. Ётдим деганда йиқилдик... Берлинни дўппослашда бўлишимиз керак эди...

— Шукр қилмайсанми, энди уйга қайтасан. Урушнинг охирида икки газ ерлик кучоқлаб қолаверишинг ҳам ҳеч гап эмасди. — Бородухов айрим товушларни чўзиқ айтганидан гапи салмоқли, маънили чиқарди.

Ўзи асли мезенлик мужиклардан бўлган Бородуховнинг ёши ўтинқираган, кучли, чайир гавдасининг залворидан каравотнинг тўри чўкиб кетган эди. Мина парчаси унинг тос суяғини синдирган экан, аммо у, дарди оғирлигига қарамай, бирон марта ҳам оҳ-воҳ қилгани йўқ. Уруш бошлангандан бери тўртинчи марта яралангани учунми, госпиталь худди ўзининг уйддек, худди бу ерга маҳаллий комитет йўлланмаси билан ҳордиқ чиқаришга келган одамдек бамайлихотир ётар эди.

Палатада гангир-гунгур тинмайди, мен иситма аралаш уйқуа кетаман, уйғонганимдан кейин узоқ вақт кўклам осмонига тикилиб қоламан. Кўкрагу кифтимга яхлит қопланган гипс худди қисқичбақанинг чиғаноғига ўхшайди, гипсга солинган қўлим худди унинг қисқичидек. Синиб майдаланган курагим «чиганоқ» ичида без-без оғрийди, тирсақдан юқоригоғи синган қўлим эса, «қисқич» ичида таёқдек беҳаракат. Ўзимнинг бу аҳволимга ҳеч кўни-қолмайман. Эҳтимол, ҳали калта иштон кийиб, сариқ чақаларимни МОПРнинг мактаб кассасига топшириб юрган кезларимдаёқ Крупп печларида эритиб қўйилган темирнинг бир парчаси орадан шунча вақт ўтиб, менинг танимга санчилиб кириб, қаеримнидир синдириши, қаеримнидир ишдан чиқаришга, шу темир парчасидан мен ҳатто ўлиб кетишим ҳам мумкин бўлганига ҳали-ҳануз ақлим етмайди. Бу ҳодисалар бир-бири билан нақадар алоқадор; юз берган бу кўргилик худди зимдан ҳозирлангандек, ўз ярамдан ўзимнинг ўлик ҳидим келади ва бу ҳид, гарчи ҳали ҳам ўлимни бўйнимга олмаган бўлсам-да, ажал барибир муқаррар эканини раҳмсизлик билан исботлаб туради. Ҳолбуки, менинг бу яраланганим ҳам ҳаётнинг боқийлиги тўғрисидаги болаларча ишончимнинг ўзига хос бир исботидек эди. Ахир, мен фақат яраландим, ўлганим йўқ-ку, яраланиш эса бир синов, холос, дердим. Ёшим йигирмада эди. Бу навқирон ёшдаги барча одам ўзини дунёга устун деб билади. Мен, тўғрироғи ичимдаги ана шу навқирон куч, мен ҳам ажали етган бошқаларга ўхшаб қурт-қумурсқаларга, пашшаларга таланиб қолишим мумкин экан, деган фикрни хаёлимдан қувиб туради. Узоқ вақтгача душман ўқиға учмаганимни табиий деб билардим. Осколкалар мени илма-тешиқ қилишидан бир неча дақиқа олдин мен ҳам бошқалар каби хахолаб кулаётган эдим... Бир пайт ёнаётган танк ичидан учта немис чиқиб, қочди. Биз уларни тўпдан тўғридан-тўғри ўққа тутдик. Калта қора кийимда танкчилар худди суваракка ўхшаб қумтепага ўрмалар, қум пастга қўйилиб, кетидан улар ҳам сирғалиб тушар, яна ваҳм-аросатда қолган хашаротдек тўрт оёқлаганча тепага тармашар эди. Уқимиз тегмаётганидан беозор сўкиниб яна нишонга оламиз, ўтақаси ёрилган немисларга қараб хахолағимиз. Азлини олганда, уларни автоматдан ҳам отиб ташлашимиз мумкин эди, тўпдан отилаётган болванкалар

қумга кириб кетиб, уларга айтарли хавф туғдирмаётган эди, аммо бояжишларнинг юраги ёрилиб ваҳима билан ўрмалаб қочиши бизда қасос завқини, ғалаба сурурини жўшурдириб юборган эди... Шу пайт тепалик устида қай гўрдандир бир «Фердинанд» пайдо бўлди-да, бир зарб билан расчётимизни яқсон қилди, ҳаммамиз ҳар ёққа учиб тушдик. Душман снаряди тўпимиз филдираги тагида портлаган сонияда мен ҳали ҳам кулаётган эдим шекилли, кулгим жағимда қотиб қолди гўё... Бу дунё тақдирнинг ана шундай қутилмаган номардликларига қурилган экан...

— Урушда ўйин қилмаслик керак, — деди Бородухов, унга госпиталга қандай тушганимни айтиб берганимдан кейин. — Бунақа ўйиннинг охири вой бўлади, йигит.

Унг томонимда Копёшкин деган аскар ётибди. Унинг бўйин умурқаси шикастланган, иккала қўли ва яна аллақоерларидир жароҳатланган. Кўкраги ёппа гипсланган, боши орқага танғиб бинтланган Копёшкин фақат дустанам ётар, тирсақдан буклиниб, қафтигача гипсланган кўллари кўкрагида учма-уч турар эди. Унинг гавдасини шу ҳолда тутадиган мослама госпиталь тилида «самолёт» дейиларди.

Копёшқиннинг қайси қисмда хизмат қилганини бир амаллаб билиб олдик. Маълум бўлишича, у обозда бўлган, отларни аравага қўшган, чиқарган, уларга ем-сув берган, шариот топилса, кечалари ўтлатган, асбоб-анжомини бутлаган, батальонга қаттиқ нон тўла қоплар, йўл овқатлари, ўқ-дори қутилари каби аскарый юкларни ташиган, хуллас, урушда ҳам оддий аравақашлик ишини бажарган экан.

— Медалдан роса олгандирсан? — деб қизиксинди Самоходка.

— Медалъ қаёқда... — Гипс «дахма»дан Копёшқиннинг заиф шивини эшитилди. — Арава ҳайдаш ҳам медалъ беришадими...

— Сен ҳали немисни ҳам кўрмадим, десанг эди...

— Нега энди... Тўрт йил ичида-я... Кўрдим...

— Милтиқдан ҳам отдингми?

— Нега отмай... Отмай бўладими?... Бир марта қуршовда қолдик. Немис ўраб келиб, мўр-малаҳдек ёпирилди... Мен ҳам қараб турмадим, отдим...

— Уқинг биронтасига тегдимми?

— Ким билади, дейсан. Кўриб бўлмади... Қоронғи, ҳамма ёқда тасир-тусир отишма...

— Кўрқиб кетгандирсан?

— Кўрқмай бўладими. Қўрқдим.

— Қаерда бу кўйга тушдинг?

— Обоз билан кетаётиб, адашиб қолдик. Мен у ёққа юрайлик, дедим, каттамиз — бу ёққа, деди. Хуллас, унинг айтганига юрдик. Тўғри немисларнинг батареяси устидан чиқибмиз... Тўс-тўполон бўлиб кетди... Ҳамма нарса остин-устун... Иккала отимдан ҳам айрилдим; Сталинграддан бери асраб келаётган эдим. Ушанда ўзимнинг ҳам бўларим бўлган экан...

Кейинги кунларда Копёшқиннинг аҳволи оғирлашди. Гапиришга ҳам мадори етмай, лабларини зўрға қимирлатади, нима деганини англаш қийин. Бир неча марта унга қон қуйилди. Лекин унинг қаеридир ишламай қолдими ё ичи куйиб кетдими, ишқилиб, соқоллари янада тикрайиб, юзлари ориқлаб, баттар чўкишди. Баъзи пайтлари унинг тирик ё ўлиқлиги сезилмас эди. Фақат, Таня деган ҳамшира унинг ёнига ўтириб, қошиқ билан овқатини едира бошлаганда ҳали ҳам жони борлиги билинарди.

— Сен, йигит, овқатга зўр бер, — деб уқтиради унга Бородухов. — Бўш келма энди. Мана, уруш ҳам тугаб қолди. Энди ўлишдан маъни йўқ. Чида.

Копёшқин унинг насиҳатига киргандек бир амаллаб оғзини очади, аммо тишларини очолмайди, гўё жамаки азоб тишида тишланиб қолгандек. Таня эса суноқ ошни унинг тамаки сарғайтган тишларидан сиздириб ичиради.

— Бунга клюква эзиб бериш керак эди-да, — дейди Бородухов Копёшқиннинг ёнида тиззасида ликоб билан ўтирган Таняга. — Лекин клюквани ҳозир қайдан ҳам топасан? Агар уйдан посилка қилишмаса. Биз томонда хоҳлаганимгача топилади. Иситмаки туширишинг энг зўр дориси — клюква.

Бир куни Копёшқинга хат келди — учбурчак букланган ҳаворанг дафтар муқоваси. Таня хатни Копёшқиннинг кўзларига тутиб, адресига ишора қилди.

¹ Ичи ғовак машқ снаряди.

— Уйингданми?— деб сўради Бородухов.
Копёшкиннинг иситма алангасида қизарган лабларига майин бир жилмайиш ёйилди.

— Ҳа, яхши, жуда яхши. Уғилчалардан борми?
Копёшкин туқларигача мунчоқ-мунчоқ гипс увоғи ёпишган бармоқларидан иккитасини базур букиб, қолган учтасини кўрсатди.

— Учтами? Унда, йигит, чида, бўш келма. Энди уйга қайтамыз.

Таня хатни овоз чиқариб ўқиб бермоқчи бўлди, лекин Копёшкин безовталаниб бармоқларини қимирлатди.

Самоходка унинг ниятини тушунди.

— Узи ўқимоқчи, ўзи.

— Ўқий олса, ўқисин,— деди Бородухов.— Уз кўзи билан ўқиганига нима етсин.

Кун бўйи хат худди қисқичга қистирилгандек Копёшкиннинг бармоқлари орасида турди. Копёшкин хатга тикилганча, уйқуга кетди. Ким билади яна, балки ухламагандир... Эртаси эрталаб у бизлардан хатнинг тескарисини ағдариб беришимизни сўради-да, қаламни тупуқлаб, йирик-йирик ҳарфлар билан қинғир-қийшиқ қилиб: «Пенза области, Ломов району, Сухой Житен кишлоғи» деб ёзилган адресга узоқ тикилиб қолди.

Май арафасида палатимиздан уч кишига жавоб теғди. Уларга яп-янгй қўлтиқтаёқ, йўлга озиқ берилиб, уйларига жўнатилди. Бу ҳам урушнинг тугаётганидан далолат. Олдинлари бунақаларга жавоб қаёқда эди. Тузалаётганлар батальони деган махсус қисмлар бўларди, ўша ерга юборилар, у ерда то медицина кўригидан ўтмагунларича ўтин кесиб, этикдўзлик қилиб, колхозларнинг пичанини ўриб бериб юрар эдилар. Медицина кўриги шу чўлоқ-чўлтоқларни ҳам ғалбирдан ўтказиб, фронт ишларига ярайдиган битта-яримини ажратиб олар эди.

Палатада қолганлардан сал-пал ҳаракати борлар дераза ёнидаги бўш каравотларга ўтиб олишди. Дераза ёни алоҳида имтиёзли жой—бу ердан бемалол ташқарига қараб ётиш мумкин. Бундай жойларга одатда соғая бошлаганлар эга чиқарди.

Бессарабиянинг Флаешти деган бир шаҳарчасига яқин жойда туғилган молдаван Михай ҳам дераза ёнига кўчди. Молдаван деганда менинг кўз ўнгимга сочлари қоп-қора, ўзи қотма, абжир одам келарди, лекин Михай кулча юзли, бурни тугмачадек, елкалари кенг, гавдаси бесўнақай вазмин бир йигит эди. Устига устак, сочи тақир қирилган бўлса-да, барибир, боши худди асал суртилгандек тилланган-малла товланарди. Эрталабки тоза осмондек мовий кўзлари ҳаммага ишонч билан боқадиган бу ўттиз ёшли каттакон болага ҳаммамизнинг раҳмимиз келарди: бечоранинг иккала қўли ҳам тирсагидан юқориқоқдан кесиб ташланган, ҳалпиллаб юрмасин деб, кўйлагининг энглари тугиб қўйилган эди. Ичимизда фақат унинг ҳеч бир жойи гипсга солинмаган эди.

Қиш кунларининг бирида Зина хола ҳожатхонани тозалашга кириб, ночор аҳволда турган Михайни кўрибди.

— Қарасам, кўзларидан ёш оқпти. Шунчалар руҳи тушиб кетибди,— деб ҳикоя қилади Зина хола.— «Ий, ўғлим, ҳа, нега бундай турибсан, қани, ке, чироғим, ёрдамлашвораман», дедим. Йўқ, тугмасини ечганимга қўймади, уялди. Биронта ярадорнинг киришига умид қилиб тураверди.

Михайнинг кесилган кўлларига қандай куйишини ўзимиз ҳам кўриб турардик. У юзини ёстиққа босганча соатлаб ётар, баъзан эса кенг елкалари унсиз титрар эди. Кейин-кейин ўзини босиб олди. Ҳатто баъзан у дераза ёнида, худди олис Молдовасини кўраётгандек, томлар оша узоқ-узоқларга тикилганча, кенг елкаларини тебратиб, ўз тилида нималарнидир ҳиргойи қилиб ўтирарди.

Бир оқшом, Михай ҳар доимгидек дераза тоқчасида боши шафақнинг қизғиш алангасига чулганганча ўтирган бир пайтда Копёшкин бармоқларини қимирлатиб, нимадир демоқчи бўлди.

— Нима деяпти?— деб сергакланди Бородухов.

— Ҳаммамиз Копёшкинга қараб, унинг заиф шивирига қулоқ тутдик. Бошқаларга қараганда унга мен яқинроқ ётардим, бир бало қилиб унинг фикрини илғадим.

— Нималарни кўряпсан,— деб сўраяпти Михайдан.

— Офтобни... далани кўряпман,— деб жавоб қилди Михай ўша ёқлардан кўзини узмай.

— Узоқдами, деб сўраяпти.— Мен яна Копёшкиннинг шивирини «таржима» қилдим.

— Далами? Хўв ана... Дарёнинг нарёғида.

— Қанақа экан, деяпти. Нима экилган?

— Кўм-кўк. Буғдойпоя экан.

Копёшкин хўрсиниб кўзларини юмди, бошқа ҳеч нарса сўрамади. Палатага бир неча муддат сукунат чўкди. Деразадан ичкарида ётганларга ҳам кўринаётган юксак, тип-тиниқ, мовий осмон парчаси ҳақиқатан ўша томонларда кенгчилик эканини намойиш қилиб турарди.

— Кўчада нималарни кўряпсан?— деб сўради бир оздан кейин Самоходка.

— Ҳеч... Уйлар, одамлар...

— Қизларни-чи?

— Юрибди...

Самоходка яна ижикилади:

— Чиройлилари борми?

Михай индамай, бош чайқаб тураверди.

— Айтсанг, ўлиб қоласанми? Қизлар чиройлими, деб сўраяпман.

— Э-э,— деб Михай бўш энгларини силқитди.

— Узининг қизи чиқиб ётибди-ю,— деди Бородухов.

— Эҳ, қондош оғайнилар,— дея аччиқ бир завқ билан хитоб қилди Самоходка.— Ҳозир менга бир қиз бўлса! Шундай додлатардим, шундай кўзининг ўтини олардимки!

Ҳозир ҳеч кимнинг кўнглига ҳазил сизмас эди. Ҳазиллашадиган одамнинг ўзи йўқ, палатамизнинг ҳазилвонлари Саенко билан Бугаёв доим ҳовлида ялло қилиб юради. Иккаласи ҳам ҳар кун эрталабки врач кўригигача зўрға чидаб туради-да, кейин чўнтақларига домино билан тамакини солиб, гипсланган оёқларини — Саенко ўнгини, Бугаёв чапини — олдинга чўзиб, лўкиллаганча ҳовлига жўнаб қоладилар. Биз — тўшакка миҳланганлар эса, уларнинг орқасидан ҳасад билан термилиб қолаверардик.

Улар шу бўйи тушликка қайтардилар. Узлари билан одамни хумор қиладиган сарин шабада уфорини, офтоб нафасини олиб келардилар, баъзан улардан вино ҳиди ҳам анқиб қоларди. Уларнинг палата ҳаёти сарғайтирган юзлари офтобда қорайиб ҳам улгурди.

Деразадан наридаги ҳаёт чиндан ҳам ҳаддан зиёд яхши эди. Ҳовлидаги дарахтлар худди новдаларига яшил тутун илашгандек кўклай бошлаган эди. Саенко ташқарига чиқар олдиндан бизни деб очиб кетган деразадан палатага теракларнинг ҳиди кирар, бундан бизнинг бошларимиз айланар эди. Бу ҳам етмагандек, деразанинг нарёғига битта қизилтўш танда курди. Бу қуш ҳар кун кунботар маҳали теракнинг энг баланд шохчасига қўниб, кўнгилларимизни алғов-далғов қилиб, лўлиларнинг қўшиғи мисол чўзиб, сайрагани сайраган эди. Бундай пайтлар ҳаммамиз хомуш тортиб, ўйчан бўлиб қолардик.

Соат олтиларда ҳароратимизни ўлчаш учун кирган Таня деразанинг очиб қўйилганини кўриб жаҳли чиқди-да, бориб ёпмоқчи бўлди. Лекин Михай икки каравот ўртасига туриб олиб, унинг йўлини тўсди.

— Очик турсин... Сенга халал беряптими?— деди молдовача талаффуз билан.

— Мумкин эмас... Шамоллаб қоласизлар. Форточка очик-ку, шу етмайдами?

— Э-э,— деб Михай бурнини жийирди.— Қулоқ сол, бир қулоқ солгин-а... Ахир, қуш сайрапти!

Шундай дея у чўлтоқ кўллари билан Танянинг елкасидан қучиб, дераза яқинига олиб борди.

— Қара, қандай сайрапти! Сен эса, форточка-форточка дейсан.

Таня жим ташқарига қулоқ тутуди; Михайнинг чўлтоқ кўлларини елкасидан туширмайди.

Мана, ниҳоят, Берлиннинг ҳам куни битди: таслим бўлди! Ҳатто одамнинг ишонгиси келмайди.

Газетадан фашистлар пойтахти кўчаларида кечган жангларнинг фотосуратларига қараб кўзларимиз тўймайди. Вайрона бинолар, оғзи юҳодек очилиб ётган ертўлалар, кийимлари йиртиқ-ямоқ, афт-ангори қорайиб кетган, кўллари баландга кўтариғлиқ немис тўдалари, уйларнинг пештоқларига, деразаларига осилган оқ байроқлар, чой-

шаблар... Лекин, барибир, шу билан уруш ниҳоя топганига шониш қийин эди.

Дарҳақиқат, уруш майнинг учинчи куни ҳам бешинчи куни ҳам, еттинчи куни ҳам... тўхтамади. Яна қанча чўзилади?! Ҳар дақиқада ана тугайди-мана тугайди, деб интизор кутишлар ҳаммагининг асабини еб битирди. Бу интизорлик яраларимизга ҳам таъсир қилди шекилли, бошқача азоб бера бошлади.

Бекорчиликдан чап қўллаб расм солишни машқ қиламан. Ҳар хил ҳайвонларни чизаман-у, лекин бутун вужудим қулоққа айланиб, хабар кутаман. Саенко билан Бугаёв ҳам палатадан чиқмай қўйдилар. Эртадан кечгача тумтайиб, штир-штир газета варақлайдилар, Бородухов игна-ипни тўғрилаб, йиртиқ кармонини ямайди. Саша Самоходка сукут билан «Дюбек» тутатади, тутунинг навбатчи ҳамшира кирганда кўрмасин, деб чойшаб тагига қайтаради. Михай чўлоқ қўлларини ёстиқ узара кериб, узала тушганча шифтга термиледи. Тиқ этса ҳаммамиз бирдан эшикка қараймиз. Ҳамма интиқ.

Майнинг саккизинчи куни, сокин-дилгир хуфтони ҳам шундай ўтди.

Тунда негадир бирдан уйғониб кетдим: каравотлар сунячиғидан ушлаганча Саенко Бородуховнинг ёнига лип этиб ўтаётган экан.

— Ухлаётганмидин?— деди у Бородуховга.

— Э, уйқу қайда...

— Қария келдими, дейман.

— Шунақага ўхшайди.

— Ярим кечаси нима қилиб юрибди...

Бўм-бўш йўлакдан этикларнинг куврак киртиллаши, госпиталь бошлиғи полковник Туранцевнинг босиқ овози тобора аниқ эшитила бошлади. Оссурияча ингичка соқол қўйгани учун Қария деб лақаб берилган полковник Туранцевдан ҳамма ҳайиқар, лекин ҳўрмат ҳам қилар эди. У қаттиққўл, анча бешафқат, бироқ биз унинг қўли енгил жарроҳ эканини ҳам билардик. Оғир операцияларни тез-тез ўзи қиларди. Чойшаб, кийим таркатадиган аёл бизга Қариянинг тўртинчи палатадаги Олтин Юлдуз нишондорини қандай тузлаганини айтиб берган эди. Алоҳида палатани эгаллаб, ҳатто пешанасига тушган жингала кокилини ҳам кестирмаган донлик казакнинг яна талай эркаликлари бор эди. Бир куни кийимлар алмаштирилганда унга ямалган пижамга тушибди, шунга шовқин солиб, пижамани чойшабчи аёлнинг юзига отибди. Биз у шоввознинг нега ғалва кўтарганини тахминан билар эдик: у анчадан бери тўқувчи аёллар ётоқхонасига айланишиб қолган эди, шунинг учун энди серпуховлик жононлар кўзига ямоқ пижамда кўринишдан уяларди. Чойшабчи аёл палатадан йиғлаб чиқаётиб, йўлакда Туранцевга тўқнаш келибди. Қария нима гаплигини сўраб олибди-да, казакнинг ёнига кирибди. «Бу юлдузани тақиш учун кўкракни кериб юришининг ўзи камлик қилади,— дебди унга.— Вақт борида сурбетликини ҳам даволатинг. Ҳадемай уруш тугаб, одамлар орасида яшашингизга тўғри келади. Шунинг қулоғингизга қўйиб олинг!» Қария шу гапларни айтибди-да, барибир, казакка янги пижамга беришни буюрибди.

Мана, Қария ярим кечаси йўлак бўйлаб юрибди. Биз унинг хўжалик ишлари бўйича ўринбосари Звонарчук билан гаплашганини эшитиб ётибмиз. Қариянинг ўктам, кескин овози худди деворни тешиб ўтаётгандек туюлади.

— ...ҳамма тоза чойшаб, ичкийимларни тарқатинг.

— Янгилловдик-ку,— деди Звонарчук украинча лаҳжада.

— Барибир, алмаштирилсин.

— Хўп бўлади, Анатолий Сергеич.

— Чўққани сўйдилинг. Тушликка бирон мазалироқ овқат тайёрлашинг. Қурумсоқлик қилмай, масалликдан мўлроқ солдилинг.

— Жоним билан, Анатолий Сергеич, ҳаммасини бажарамиз.

— Ҳа, кейин... Тушликка вино берсак бўлармиди?.. Нима дейсиз?

— Тўғрилаймиз. Спиртдан ғамлаб қўйибман.

— Йўқ, спирт зўрлик қилади. Кейин, шундай кунга ярашмайди ҳам. Ахир, қандай кун бугун!

— Тушундим, тушундим.

Яна бир-икки дақиқа ғўнғир-ғўнғир гапга қулоқ тутиб

ётидик. Кейин ҳаммаёқ жимиб қолди. Навбатчи ҳамширалар бўлмасидаги соат уч марта занг урди. Тунги соат уч... Мен госпиталь соатининг қандайдир бошқача, янги бир вақтга ҳисоб очганини бирдан ҳис қилдим. Ичимни туйқусдан нимадир куйдириб ўтди, чакка томирларим ёстиққа гуп-гуп урила кетди.

Бирдан Саенко татуировкадан кўкарган қўлларини кўтариб, ой ёруғида силкиганча бақирди:

— Тамом! Тугади! Тугади, оғайнилар! Оғайнилар, тамом бўлди!— Кейин бошқа гап тополмай бутун палатани тўлдириб: «Ҳе, онасини...», деб сўкиниб юборди.

Михай каравотдан оёғини осилтириб, чўлтоқ қўли билан кўзини ишқалай бошлади.

— Михай, ғалаба қилдик!— деб бақирди яна ўзида йўқ Саенко.

Бугаёв каравотдан сакраб тушди-да, Самоходкага қарата ёстиқ отди.

— Саша, тур, турсанг-чи!

У Самоходканинг устидан аёлни юлқиб олди. Самоходка ўйғондию шартта унинг қўлигадан тортиб ёнига йикитди. Бугаёв уни турткилаганча:

— Тункадек ётишингни қара!— деди.— Ғалаба бўлди, сен дунёбехабар эса... Қўлимни қайирма, барибир кучинг етмайди. Жа, одамнинг топдинг. Биз, оғайни, полк разведкасидамиз. Сендан зўрроқларини ҳам қулатганмиз, билдингми?

— Э-ҳа, оёғим боғланган-да,— деди пишиллаб Самоходка.— Бўлмаса-ку кўзингга кўрсатиб қўярдим...

— Бас-э, жиннилар,— деди Бородухов.— Гипсларинг синади.

— Э, қўявер, билганини қилишинг,— деб бош силкитди Саенко. У каравотлар ораб майнавозчилик қилиб ўйинга тушар, тўқмоқдек гипсли оёғи билан ерни тепар эди.

Ҳей, менинг жононгинам,
Кўйлаги арзонгинам...

Бугаёв Самоходкани қўйиб юбориб, шахмат қутисини кўлига олди-да, шақирлатиб, Саенкога жўр бўлди.

Мана, мениям оёғим
Ёғоч бўлди чиндан ҳам!

Дераза ортида, ойли-ойдин кеча кўйнига анордек мушак отилиб қичди-да, қип-қизил доналари шода-шода сочилиб кетди. Унинг ёнида яна бир яшил мушак пайдо бўлди. Қаердадир автомат тариллади. Кейин гудок товушлари жўр ғувиллади: Окадаги шатак кемалар овоз бераётган эди.

Саенко палата деворини муштлади.

— Оғайнилар! Эй, йигитлар, эшитясизларми!

У ёқдагилар ҳам ухламаган экан, қўлтиқтаёқ биланми, гумбурлатиб деворни уриб жавоб қилишди.

Таня қаёқдандир чопиб келди-да, чироқни ёқиб:

— Бу нима қилиқ? Қани, ҳамма жой-жойига ётсин!— деди, лекин овозида одатдагидек қатъият йўқ эди. Эҳ, бизни деб не кунларни кўрган мунис ҳамширамиз! Оқ халати насаига қарийб икки марта ўралган қамишдеккина ҳамшира ҳали ҳам қўлини электр тугмачасидан олмай, палатадагиларга қараб турарди.— Шу ҳам ишми, ҳаммаёқни ағдар-тўнтар қилибсизлар. Кап-катта одамлар-а, болага ўхшаб... Бугаёв! Ёстиғингизни олинг. Саенко! Дарров ётинг! Анатолий Сергеевич шу ерда, кириб қолсалар борми...

Таня Копёшкиннинг ёнига ўтириб, меҳр билан унинг бармоқларини силади.

— Ухланг, Копёшкин, ухланг. Ҳозир атропин билан эмлаб қўяман... Ётинглар энди, қани!

Лекин ари уясидек ғувиллаётган палаталарни тинчитиш ҳеч кимнинг қўлидан келмасди. Чунки бундай бақир-чақирлар, ер тепишлар, иситгич батареяларни тақиллатишлар бир бизнинг палатада эмасди. Ҳатто, Анатолий Сергеевич ҳам ҳозир ўзининг бу ерда ҳоким бўлолмаслигига кўзи етганми, кўринмас эди.

Ташқарида мушаклар тобора тез-тез отилар, уларнинг ёруғидан юзларимизда, палата деворларида нурли ёлқин ҳамда дарахтларнинг ғаройиб соялари ўйнар эди.

Шаҳар ҳам уйғоқ эди.

Соат бешларга бориб госпиталда боқиладиган чўчка қулоқни тешиб юборгудек бир чийилладио жимиди.

Тонг бўзариши билан ўзини эплаб юрадиганлар пижама, халатда, баъзилари шундоқ кўйлак-иштонда — ҳамма кўчага отланди. Саенко билан Бугаёв ҳам иккала деразани ланг очиб қўйиб, кўчага лўкиллашди. Узун йўлак кўлтиқта-ёқларнинг ғижир-ғижирю тўққилашига тўлди. Госпиталь ҳовлисида атрофдан йиғилган одамларнинг ғовур-ғувури тобора кучайиб борарди.

— Нималар бўляпти, Михай?

— Эй-й, — деб чайқади Михай.

— Нима қилишяпти?

— Гул олиб келишяпти... Кучоқлашишяпти... Упишиш-япти...

Одамлар бундай қувончли дамда уйларда ўтиролмаб бу ерга — урушга, ғалабага алоқадор одамларнинг олдида чилиб келишганга ўхшайди. Пастдан кимдир дераза олдида турган Михайни кўриб қолди, шекилли, қиз боланинг «Ушланг!», деган хитоби эшитилди, ва шу заҳоти, деразада лип этиб гулдаста пайдо бўлди. Михай қўлларининг чўлтоқлигини ҳам унутиб, гулдастага чўзилди, лекин бўш енгларини ҳаволатганча қолаверди.

— Воҳ, жигарларим-эй! — деб гўяндалик билан йиғлаб юборди бир аёл. Михайнинг қандай аянч аҳволда турганини кўриб. — Оҳ, шўрликлар-а. Қанча-қанча қонлар тўққингиз-а...

Бир боланинг ташвишли товуши эшитилди.

— Ойи, қўйинг...

— Вой бахтиқора етимлар, — деб айтиб йиғлайверди ҳалиги аёл. — Энди нима қилами-из... Оти ўчгур бу уруш не-не кулфат солмади... Бағримни юлиб кетди-и-и...

— Ойи, йиғланг, ойи. Ойижон!

— Қўй, энди, Настя. Балки келиб қолар. — Аёлга кексароқ бир эркак таскин берди. — Урушда ҳар нарса бўлиши мумкин.

— Вой, шу кетганча кетди, энди келмайди...

Бирдан қаердандир пайдо бўлган оркестр садолари таралди.

**Бепоеён юрт, қани, кўзғал,
Ҳалокатли жанг сари!**

Музыка устивор, тантанали янграрди. Гумбурлаётган ноғора кимнингдир гурс-гурс одимини санаётгандек эди.

**Қани шиддат, қани, ҳайқир,
Тўлқин бўлиб қайна, жўш...**

Мана, карнайларнинг аниқ-аниқ товуши оралаб битта-ярим одам овоз эшитила бошлади, кейин бошқалар қўшилишди; аввалига кўшиқ унча қовушмади, кейин маромига тушди, одамлар ҳам бундан хурсанд бўлгандек, қаҳр-ғазабларининг қолган-қутганини ҳам қўшиб, зўр куч билан жўрвооз куйлаб кетишди. Бир аёлнинг қичқирикми, йиғими — фарқлаб бўлмайдиган ўткир товуши алоҳида ажралиб турарди.

Кетмоқдадир халқ уруши...

Ҳар гал шу қўшиқ янграганда одамнинг ҳислари тошиб кетади. Ҳозир, барчанинг сабр косаси тўлай деб турганда эса бу ҳислар йиғилиб келиб бирдан бўғиздан олди. Дераза олдида турган Михай, ияклари қалтираб, кўзини чўлтоқ қўлига ишқай бошлади. Саша Самоходка чидай олмай, каравотни силкитиб муштлаганча, силкиниб-силкиниб кўшиққа қўшилди. Елкалари тебраниб, Михай ҳам куйлай бошлади. Бородуховнинг устара тегмаган ҳиқилдоғи ҳаракатга келди. Сўнг кўшиқ кўшини палаталарга ўтди, кейин юқоридан, учинчи қаватдан эшитила бошлади. Бу — гимнкўшиқ, ҳаёт-мамонт кўшиғи эди. Биз энди бу кўшиқ билан хайрлашаётган эдик; энди унинг ҳам хизмати битди, у ҳам ҳарбийдан бўшаб, запасга ўтаётган эди.

Оркестр садолари тинди ва карнайлар бирданига шўх бир куйни чалишга ўтди. Рақсга тушаётганларнинг оёқ дупури эшитилди.

**Эй, Гитлер фашист,
Қайга чопасан!
Москвага етмай,
Улим топасан.**

Бу терма эскирган, Москва мудофааси вақтидан қолган эди, лекин ҳозир, шундай бир куннинг тонгида халқнинг ўшанда қилган башоратининг исботи сифатида янгича жаранглар эди. Мардона кўшиққа аёлларнинг зорли оҳи, қарсақ жўр бўлди.

**Тўрт йил чидаб барига,
Барча азобдан ўтдим.
Карточка билан яшаб,
Акажонимни кутдим.**

Бу орада митинг бошланди. Замполитимизнинг баланд овозда нималардир деяётгани эшитилди. У-ку асли гапга нўноқ эди, ҳозир ҳаяжонланиб кетди шекилли, гаплари узук-юлуқ чиқди. Нутқидан адашиб тўхтаб қолганда, ноқулай жимликни қарсақвозлик тўлдириб турди. Қолаверса, шундай бир пайтда унинг қандай гапиришининг аҳамияти йўқ эди.

Соат тўққизларда палатамиз эшиги оҳиста чертилди.

— Ким у, киринг! — деди Саша Самоходка.

— Майлими?

Қўлида фанер қути, қўлтиғига филофга солинган бир нарсани қистириб, бир муррик чол кирди. Чолнинг оқ нимчаси устидан ташланган оқ халатнинг этаги ерда судралиб келарди.

— Байрамларингиз муборак, жангчи ўртоқлар! — Чол қалин мовут кепкасини олди-да, тепакал бошини эгиб таъзим қилди. — Ғалаба кунинда эсдалик учун суратга тушувчилар борми? Ким хоҳлайди?

— Суратни пишириб еймизми, отахон, — деди Саша Самоходка. — Иштондан бошқа кийимимиз бўлмаса...

— Ҳечқиси йўқ, биродарлар. Тўғрилаймиз... Бу ёғини кекса устага қўйиб беринг.

Чол чўнқайиб қутисини очди. Ундан, охори тўкилмаган яп-янги мовут гимнастёрка олиб бир силкитди-да, кўзбой-логичдек чақонлик билан елкасига ташлади, кейин яна қутидан алвон тепасига тилларанг тасма тортилган қора кубанкани чиқарди.

— Ҳаммаси бизда муҳайё, шунга ҳам ташвишми... Ҳўш, қани, биродарлар, ким бошлаб беради? — Чол кемирчак бурни учига қўндирилган темир гардишли кўзойнаги устидан ҳаммага бир-бир қараб чиқди-да: — Ҳўп десангиз, сиздан бошласак, — деб Михайнинг ёнига борди. Чақонлик билан қўлсиз молдаванга гимнастёрка кийдирди. — Ҳаммаси кўнгилдагидек бўлади, — дерди чол каловланиб турган Михайнинг устидаги гимнастёрканинг ялтироқ тугмаларини қадар экан. — Соппа-соғдек қилиб чиқараман, ҳеч ким сезмайди. Чин сўзим! Энди, Ҳўп десангиз, кубанкани кийсангиз. Зўр! Мана, ўзингиз ҳам қаранг. — Чол нимчасининг ички чўнтагидан алюмин дастали юмалоқ ойнача олиб, Михайга тутди. — Қаҳрамоннинг нақ ўзи бўлдингиз, қалай? Ҳўп десангиз... қайси амалдасиз?

— Қанақа амал? — дея анграйди Михай.

— Сержантми, старшинами?

— Йў-ў, — деб бош чайқади Михай.

— Оддий солдат у, — деб изоҳ берди Саша.

— Ҳечқиси йўқ... Нафсиларини айтганда, гап амалда ҳам эмас. Чол тагин қутисини кавлаб, пиёда аскарлар тақадиган, лекин ҳақи тутилмаган пагон олди-да, оёқ учиде чўзилиб, Михайнинг кенг елкаларига қадади.

— Орденлар билан тушасизми?

— Ордени ҳозир ўзида эмас-да, — деб Михайнинг ўрнига жавоб қилди Самоходка. — Омонатга бериб қўйган.

— Ҳечқиси йўқ. Бизда топилади. Ҳўп десангиз... қанақасидан бўлсин?

— Керак эмас. — Михай қизарди. — Бировники керак эмас.

— Нима фарқи бор? Ҳўп десангизда ҳам бўлгандан кейин нима фарқи бор? — деди чол уч оёқли ёғоч аппаратини Михайга тўғриларкан. — Худди ўзингизникидан топиб бераман.

— Йў-ў, керак эмас.

— Камтарлик ҳам одамнинг кўрки-да... Ҳўш... Диққат... Бу ёққа бир қараб юборинг-чи. Қаҳрамондек қаранг-да! Бунча хўмрясиз, хўмрайманг бунақа. Бундай кун сизга ҳар кун келмайди-ку!

Михайдан сўнг чол Саша Самоходкага, шундоқ ётган

қолида гимнастёрка кийдирди. Саша хахолаганча, орденлар билан тушишга истак билдирди.

— «Ватан уруши»дан топиладими, отахон?— деди у Бородуковга кўз қисиб қўйиб.

— Марҳамат, марҳамат.

— «Шухрат»ни ҳам ос.

— «Шухрат» ҳам бор. Ҳамма даражаларини оситим мумкин,— деди чол Самоходканинг ҳазил қилаётганини тушунмай.

— Сен, отахон, ҳаммасидан ғамлабсан-да. Унда «Шухрат»нинг учаласини тақиб қўй. Уйдагилар кўриб қойил қолишсин. Фақат, бир нарсага ақлим етмай турибди,— деди Самоходка ажабланганнамо қиёфада.— Оёқни нима қиламиз, а? Етган қўйим олсанг, ахир, каравот кўриниб қолади-ку.

— Бу ёғини бизга қўйиб беринг. Бош омон бўлса, сурат... зўр чиқади. Тўғрими?— деди чол ҳазил аралаш ажинларини янада тириштириб.— Бизга каравотнинг кераги, йўқ. Аскарга каравот нимага керак? Ҳаммаси жанговар вазиятда бўлади.

Чол қутисидан бир мато чиқарди, унда ёнаётган немис танкининг сурати солинган эди.

— Шуниси тўғри келадими? Ҳўп десангиз, самолёт ҳам бор.

— Танк яхши, отахон.— Самоходка қотиб-қотиб кулди.— Граната ҳам берасанми, танкка қарши отадиганидан? — Буниси йўқ эди-да,— деб жилмайди чол.

Фотосуратда Саша Самоходка оқ кўйлак, оқ иштонда госпиталь каравотида ётган ҳолда эмас, балки жанг майдонида, худди ҳозиргина немис танкини дабдала қилгану энди кубанкани чаккасига дол қўйиб, жилмайганча нафас ростлаб тургандек бўлиб чиқиши керак эди.

— Вой отахони тушмагур-эй,— деб куларди у ҳадеб.

— Ҳар ҳунарнинг ўз ҳавоси бор, йигит, яъни, чумчүк сўйса ҳам қассоб сўйсин.

— Тушундим: алдамасанг, яшай олмайсан — шундоқми?

— Энди, бу гапингиз унча тўғри эмас. Мен сизга айтсам, ҳатто генералларни ҳам суратга туширганман, раҳматномалар олганман.

— Уларни ҳам «жанговар вазият»да олганмисан?

— Ҳазилкаш экансиз,— деди чол ожизона илжайиб ва дорида қорайган бармоғи билан пўписи қилиб қўйди.

Менга гимнастёрка сиғмади, гипсланган қўлим халал берди.

— Кўкракёқа берайми,— деб чол бунга ҳам йўл топди. У афтидан майиб-мажруҳларни суратга туширишнинг ҳадисини олган эди.— Ташвиш қилманг, сизга ўхшаб ётганларни суратга кўп олганман. Менга қўйиб бераверинг, ҳаммаси кўнгилдагидек бўлади.

Кўкракёқа дегани ҳам ошхўрақдек бир нарса экан, фақат, буниси тугмали эди. Уни тақишга уялдим; суратга тушишдан воз кечдим. Бородуков ҳам тушмади.

— Суратингизга зор эмасман,— деди у жаҳл билан.— Яқинда ўзим бораман уйга.

— Унда, келинг, сизни туширамиз,— деди чол Копёшкинга тикилганча, уни қайси томондан ва қайси манзара фониди туширишни чамалар экан.

— Сен, отахон, унга тегма,— деди Бородуков.

— Балки ўзи хоҳлаётгандир...

— Ҳеч нарса хоҳламайди... Нима, кўрмаяпсанми?

— Тушунарли, тушунарли,— дея чол, бармоғини лабига босиб, Копёшкиннинг каравотидан узоқлашди.— Лекин, уни ҳам туширса бўларди. Бирон нима ўйлаб топардик... Мен бундан қийин ҳолатларга дуч келганман...

— Қани, қани...

— Унда, эсон-омон соғайиб кетинглар. Суратлар ўн кундан кейин тайёр бўлади. Ишларим тўлиб ётибди. Тула... Владимир... У ерлар ҳам менга қарайди. На илож... Ҳозир яхши усталар йўқ, йўқ... Эҳ, қандай кунларга етдиг-а, қандай кун-а! Худога шукр, ўймай-нетмай келдик бу қангал!

Чол аппаратини ғилофга солиб, бор ашқол-дашқолини қутига жойлади-да, кепкасини ерга теккизгудек назокат билан таъзим этиб, шипиллаб чиқиб кетди.

— Улаксахўр...— деб тупурди Бородуков унинг орқасидан.

Госпиталь чорбоғида ҳамон оломон гувилларди. Музика чалинар, кўпроқ юракни эзадиган вальслар ўйналар эди.

Кўкрагига қизил бант тақилган Саенко билан Бугаёв бир қучоқдан шумурт гулдасталари кўтариб, палатага киришди.

Тушлик олдидан кийимларимизни алмаштирдик, соқолларимизни олдик, кейин байрам муносабати билан йиғлайвериб бурни шишиб кетган Зина хола чўчка гўштидан пиширилган шўрва келтирди.

— Олинглар, болаларим, энглар, чироқларим,— дерди Зина хола серажин юзига оққан кўзёшини дуррачасининг учуда артиб.— Бугунги шўрва бир бошқача... Э худойим-эй! Эшитганим заҳоти таппа ўтириб қолибман. Бу қаватлардан неча маротаба чиқиб тушганман, қанча оқват ташиганман, лекин ҳеч қачон чарчоқ нималигини билмаганман. Бу янгиликни эшитдим... турай дейман, туролмайман — оёқларим қотиб қолгандек эди гўё. Э, наҳотки ҳаммасидан қутулдик, деб ўйлайман; ўзимга ишонмайман. Қанақа ваҳшига туриш бердик, қанақа ёвузни энгдик! Шундай эсимга тушса, эсимга тушса...

У яна ёшланган кўзларини шоша-пиша арти-да, шу заҳоти кулди, чехраси ёришиб кетди.

— Энглар, энглар, ҳозир қийма ҳам келтираман. Тезроқ соғайиб кетинглар, энди оз қолди...

Эшикни тепиб очганча ҳарсиллаб Звонарчук кирди. Унинг юзи ғарқ терга ботган, мўйловининг учлари пастга осилиб тушган эди.

— Шошманглар, емай туринглар...— У қўлида қизғиш-қорамтир стаканлар терилган бир патнис кўтариб олган эди.— Галаба муборак, ўртоқлар!— деди у хорғин, болаларниқидек ингичка овозда.— Палатада нечовсизлар?

— Еттита қолдик.

— А-ҳа, тўппа-тўғри... Мана, сизларга маъмурият номидан... Саенко, ўзинг бу ёғини эплаштир.

— Ҳўп бўлади,— дея Саенко қаққонлик билан патнисдаги стаканларни олиб, Михайнинг тумбочкасига терди.— Ўртоқ начхоз, биз билан... Галаба учун.

— Йўқ, йигитлар. Вақт йўқ.— Звонарчук энги билан юзини артиди. — Бир бошимга бир юзю йигирма одам. Уҳ, жин урсин, пишиб кетдим.

Звонарчук фикран қайта санадими ёки шунчаки, ўзининг топқирлиги самарасидан кўнгли тўлибми, стаканларга тагин бир қур кўз югуртирди: вино топиш анча қимматга тушганга ўхшайди.

— Олинглар, ичиб юборинглар. Оқват совимасин.

— Раҳмат.

— Э, шунгаям раҳматми...

Звонарчук чиқиб кетди.

Саенко ҳамшагидек, лўкилламай, ярадор оёғини судраб, стаканларни эҳтиёт билан ҳар кимнинг тумбочкасига битталаб қўйиб чиқди. Унинг юзи ташвишманд, жиддий тортган, лабларини эса худди ибодат қилаётган руҳонийдек қимтиб олган эди. Ростдан ҳам, тўқ-қизил винога лим-лим стаканларнинг палатамизда туриши қандайдир тантанавор, гўзал, ҳаяжонли сир бўлиб туюлар эди.

Ҳамма ўз стаканига тикилиб жим қолди.

— Ҳўш, аскарлар... Нега ўйлаиб турибмиз. Кўтардикми...— деди Саенко.

— Олдик, қани...

— Олдин Михай ичсин,— деди Бородуков.

— Тўғри, олдин Михай ичсин. Фақат, у...

— Ҳозир-да,— деди Бугаёв Михайнинг стаканини қўлга олиб.— Ҳозир қойиллатамиз. Утиргин-да мундай, ошна, бўйим етмаяпти.

Михай каравот четига итоат билан ўтириб, бошини орқага ташлади.

— Қани, оғайни... Галаба учунми?

— А-ҳа.

— Эҳ, сен билан уриштиролмаимиз-да...

Михай гуноҳ қилиб қўйгандек ожизона илжайди.

— Зарари йўқ. Қани, оғайни, олдик.

Михай полапонларга ўхшаб оғзини очиб турди, Бугаёв стаканни қийшайтириб, аста-секин винони ичирди, бунгача биз ҳаммамиз кутиб турдик.

— Мана, йигит,— деди Бугаёв ўзидан кўнгли тўлиб,— иш деган бундоқ бўлибди. Зарари йўқ, ҳали ўрганиб кетасан.— У энги билан Михайнинг иягидан чизилиб оқаётган винони арти-да, қошиқда шўрвадан картошка олиб, газакка едириб қўйди.— Мен бир шоввозни билардим:

стаканни четидан тишлаб кўтариб, бир томчи ҳам қолдирмай симирадди.

— Винони ичса бўлади, лекин қўлни нима қиласан?— деди Михай бўш енгларини ҳаволантириб.— Вино қилиш учун ҳам қўл бўлиши керак-ку!

— Ҳечқиси йўқ. Кўнглингни туширма. Хотинчанг қарашади.

— Эй-эй-эй,— деб бош чайқади Михай.

— Бўлди, бас энди,— деди Бородухов ва салмоқ билан қадаҳ сўзи айтди:— Қани йигитлар, бундан кейинги ҳаётимиз учун ичамиз. Бу ёғи қандай кечади... Нима ўтган бўлса— ўтди, падарига лаънат. Энди тириклар яшаб, тириклик топсин!

Ҳаммамиз ичдик.

Таня югуриб келиб бизни байрам билан табриклади-да, Копёшкин иккаламизнинг ўртамиздаги тумбочкага бойчек қўйиб, унга овқат едиришга тутинди.

— Озроқ вино ичир унга,— деб маслаҳат берди Саенко.

— Нима, ҳазиллашяпсизми?

— Нимаси ҳазил? Рўзасини очади.

— Унга мумкин эмас, ахир.

— Ичирақол, бир кўнгли ёзилсин. Мана, кўрасан, винодан енгил тортади.

— Бемаъни гапни қўйинг.

— Э, бу табиблардан ўргилдим. Миршабдан ҳам баттар. Балки бу дунёдан унинг бир қултумгина насибаси қолгандир. Тошбағирсизлар.

— Бўлди, қондошлар! Эртага жавоб сўрайман,— деди қатъий қилиб Самоходка.

Таня унга ўгирилиб, танбеҳомуз бош чайқади.

— Жавоб беришмаса, қочман. Таня, мен билан кетмайсанми? Волгага. Зўр жой!

— Йўлда йўқотиб қўясан,— деб кулди Таня.

— Чин гвардиячи сўзим, йўқотмайман. Сенга, тўғриси айтсам, ўрганиб қолдим. Фақат, никоҳдан ўтсан — бас.— Сашанинг кўзлари сузилиб қолган эди. Фақат, Саша эмас, бошқаларнинг ҳам кўзлари йилтиллаётган эди.— Бирга кетамизми, болалар?— деди хушфеллик билан ширакайф Саша.— Кўёвжўра бўласизлар. Шундай тўй қиламизки... Эҳ, биз томонлар зўр-да лекин. Қишлоқлар баланд-баланд, пастда эса Волга оқади. Ун беш чақиримгача чор атроф кўришиб туради. Кемалар сузади, гудок беради, кечқурунлари бакенлар... Михай, борасанми?

— Йў-ў, мен уйга бораман.

— Э, уйингда нима бор? Борарсан бир кун.

— Нега унақа дейсан?— Михайнинг сариқ қошлари тепага кўтарилди.— Нима бор, дейди-я. Билмасанг, гапирма-да.— Йўқ, ошна,— деб шифтага хаёлчан боқди Саша.— Волгаси йўқ жойдаги ҳаёт — ҳаёт эмас.

— Бекор айтибсан. Бунақа гапни гапирма. Сизларда узум борми? Узинг винони ичганмисан? Ичмагансан.

— Биламан — квас.

— Э, сен нимани тушунардинг,— деди қони қайнаб Михай.— Кел, гаров боғлаймиз. Квасми? Мен сенга мана шундай катта идишга қўйиб бераман.— Михай чўлтоқ қўллари билан Самоходкага қандай идишга қўйиб бермоқчи эканини кўрсатди.— Тўйгунингча ич. Ичиб бочка тагига йиқилиб қолмасанг, ҳисобмас... Ҳаёт эмас, дейди-я. Борсанг кўрардинг. Волганг нима? Нима бўпти Волганг? Биз сув ичмаймиз, вино ичамиз. Бизни молдова дейишади, тушундингми?

Таня эса ҳамон Копёшкиннинг оғзига қошиқ тутарди.

— Олинг, нимага емаяпсиз,— дерди у хуноб бўлиб.— Яна бир қошиқ енг-а... Шўримга яратилган экансиз ўзиям.

— Бизнинг Мезенда ҳозир пиво пиширишяпти-да лекин,— деди Бородухов. У ҳар гал шўрвага қошиқ ботириб олганда, тагига батартиблик билан нон тутарди. Соқоли олинган, тоза кўйлак кийган эди.

— Бугун ҳамма жойда галабани байрам қилишяпти,— деди Саенко.

— Байрам бўлса — байрамдир, лекин барибир биз томонларда ҳеч ким байрам қилмайди. Бизнинг Мезенда аёллар сандиқларини очиб, бор қадим уст-бошларини кийиб, ясени олишади, ўйинга туришади, қўшиқ айтишади. Кейин қайиққа ўтириб, дарёда сайр қилишади. Мен брусника солинган пивони хуш кўраман.— Бородухов

худди ҳозиргина пиво симиргандек, қафт билан оғзини артиб, томоқ кириб қўйди.— Зўр-да. Кўп бўлди ичганимга.— Кейин ўйлаиб туриб, қўшиб қўйди:— Ҳозир пиво пиширишга ҳам ҳеч вақо йўқдир.

Таня Копёшкинни овқатлантиргунча ўзи ҳам қйналиб кетди. У асли соат тўққизда ишини топширадди, аммо бугун байрам муносабати билан ёрдамга қолибди. У чиқиб кетган, биз билан яна бир оз ўтирмаганига афсусландик. Самоходка тўғри айтди: ҳаммамиз унга ўрганган, боз устига, яшириб нима қилдим, унга пинҳона ошиқ эдик...

Вино ичларимизни қиздириб, қаерда яшаш яхшилиги ҳақида баҳслашиб кетдик. Саенко билан Бугаёв икковлашиб Сибирни мақтай бошлади. Уларнинг иккалеси ҳам Уралнинг нарёқларидан бўлиб, фақат, Саенко — олтойлик чўл хохолларидан, Бугаёв эса — енисейлик тубжой чалдонлардан эди.

«Ер юзиде турфа жойлар бор-а,— деб ўйладим ғалаовурга кулоқ тутганча.— Бошқа палаталардаям ярадорлар ётибди, уларнинг ҳам ўзларига ой кўринадиган қишлоқлари, шаҳарлари бор. Ҳатто энди ҳеч уйига қайтолмайди-ганларнинг — дунёдан шаҳид кетганларнинг шундай жойлари бор эди... Ҳар ким болагиги ўтган, яшаган жойини ўйлаб урушган, бундан чиқадики, еримизнинг ҳар бир қаричининг ўз ҳимоячиси бор...»

— Жим, оғайнилар...— деди Бородухов Копёшкиннинг қўли қимирлаётганини кўриб.— Нима дейсан, ука?

Ҳаммамиз Копёшкинга қарадик.

— Чанқадингми?

Копёшкин қўлини рад маъносида қимирлатди.

— Тувак қўйайликми?

Саенко лўкиллаб бориб, унга эгилди.

— Нима дейсан, оғайни?

Копёшкин қовжирган лаблари билан нимадир деб пичирлади.

— Хўш, хўш... Э-ҳа, тушундим...— Саенко бош ирғаб, унинг гапини «таржима» қилди:— Биз томонда ҳам яшаш яхши, деярти. Қани, бўшкелма, Копёшкин, гапир. Яша! Хўш, қани, айт-чи, сизларда қандай? Хўш... Қаерда ўзи? Ха-а, тушунарли... Пензаликсан-ку? Хўш, сизлар томонда нималар бор?

Копёшкиннинг ер тагидан келаётгандек заиф овозини базўр эшитдим.

— Бизда ҳам яхши...

— Яхши-яхшидан бошқа гап билмайсанми? Нимаси яхшилигини ҳам айт-да. Урмони борми? Дарё-чи?

Копёшкин ўз ери ҳақида яна нималардир демоқчи эди, аммо чарчаб, мадори етмай, қуруқшаган лабларини ялади.

Биз унинг нафасини ростлаб, яна гапиришини кутиб, жим қолдик. Лекин у бошқа гапирмади.

Палатага жимлик чўкди.

Мен Копёшкиннинг юртини ўзимча тасаввур қилдим. Маълум бўлдики, Пенза ерларини палатада биронта одам билмас экан. У ерда дарёлар борми, умуман, ўзи қанақа жой — ўрмонзорми, яланг очиқ далаларми... Қаерда жойлашган, қандай борилади... Мен, фақат, Пенза деган жой мордваларнингми, чувашларнингми ери эканини билардим, холос. Ҳатто, географиядан имтиҳон берган бўлсам-да, Россияда шунақа жой борлиги хаёлимга келмаган. География ҳам имтиҳондан қутулганим заҳоти эсдан чиққан. Қаердадир Копёшкиннинг Сухой Житен деб сирли ном берилган аниқ бир юрти бор, бу юрт Копёшкинга — жумла жаҳоннинг маркази. Эҳтимол, у ердаги уйлар олдида оқ толлар шамолда солланиб, шундоқ четандеворларнинг ёнидан бошланган ўркач-ўркач адирларда буғдойзорлар баҳорий рангларда чайқалар, кечқурун даладан пода қайтиб, қишлоқни чанг қоплар, мол исн ёйилар, булбуллар кечки нағмасини бошлар, осмонга янги ой чиқиб, унинг акси қорамтир сув юзиде қалқиб-қалқиб сузар...

Икки ҳафтадан бери машқ қилганим учун чап қўлим расм солишга анча келишиб қолди. Копёшкиннинг қишлоғини ўзимча тасаввур қилиб, бир парча қоғозга туширдим. Уч деразали ёғоч уй, олдида худди тескарисига тикка қўйилган супургидек сершоҳ дарахт. Бошқа ҳеч нарса ўйлаб тополмай, бу келишимсиз манзарани чўзилиб Копёшкиннинг қўлларига тутқаздим. У қўлига қоғоз текканини сезиб,

кўзларини очди-да, расмга ўйланкираб узоқ тикилди. Кейин пичирлади:

— Битта уяча ҳам чиз. Меникида, мана, бу ерда... дарахтда...

Тушундим, дарахт устига битта чуғурчуқ уя чиздим-да, расмини яна Копёшкиннинг бармоқларига қистирдим.

Копёшкин, саргайган, учи ингичка тортган бурни билан-бар-биланмас силкиниб, маъқул дегандек бўлди.

Йигитлар яна нималардир ҳақида баҳслашдилар, кейин Бородухов билан Сашанинг каравотлари ўртасига стул қўйиб, шовқин-сурон билан домино ўйнай бошладилар. Ютқазган одам хўроз бўлиб қичқиришга мажбур эди. Ҳамиша оғир-вазмин, батартиб Бородухов қичқиришга кўнмаган эди, жазо унинг кенг тепакалига чертиш билан алмаштирилди. Бугаёв жазо шартини завқ-шафқ билан қийқириқ-кулгилар жўрлигида бажарди, Михай доминога қарамай, ҳеч ким билан иши йўқ, дераза олдида ўтирганча, тепаликлар ёнидан буралиб-буралиб оқадиган Нара дарёси оша олисларга тикилиб, ҳар доимгидек хиргойи қилди. Лекин бугунги қўшғи ҳар доимгига қараганда қайғулироқ, аламлироқ; ора-сира у қўшиқ айтишдан тўхтаб, оғир сўлиш олиб, ўйга чўмарди.

Мен чизган расм Копёшкиннинг қўлларига кечгача ўшандоқ турди. Ора-сира унга қараб, унинг уйига ўхшаган уй чизиб бериб зап иш қилдим — кўнглини олдим, деб қувониб ётдим. Назаримда, индамай расмга тикилган кўйи Копёшкин бошқалар учун узоқ ва номаълум, аммо ўзининг юрагига яқин, кадрдон Сухой Житенининг ҳар бир бурчагига синчиклаб кўздан кемираётгандек эди.

Лекин Копёшкин шу ҳолича қазо қилган экан...

У эҳтимол қўёш ботаётганда, биз Михайнинг хиргойисини тинглаётган пайтимизда ҳеч кимга билдирмай, ёлғизликда ёруғ дунёни тарк этгандир. Балки бундан ҳам олдинроқ — йигитлар домино ўйнаётган пайтда дунёдан ўтгандир. Ҳар ҳолда, бу воқеа қачон рўй берди — ҳеч биримиз билмай қолдик.

Аслида, ўлаётган пайтда одам доимо ёлғиз бўлади. Ҳатто унинг тепасида ғамхўр дўстлари турса ҳам. Бефойда ачинишларни эшитмаслик учун аввал унинг қулоғи битади, кетиш олдида унинг чироғи ўчирилгандек, кўзлари юмилади, қанчадир муддат бу гунг сукунат ва зулматда унинг ёлғиз ўзи қолади, кейин, сўнгги кучларини жамлаб, қайғини бу қирғоқдан нари итаради...

Санитарлар келиб, Копёшкиннинг қотган оёқлари чиқиб қолган вазмин, оғирлашган гипс қобиқни каравотдан зўрға кўтариб олди-да, замбилга жойлаб, ўстидан чойшаб ёпиб, олиб чиқиб кетди.

Сал ўтмай, Зина хола индамай кириб келиб, индамай каравотдаги бугун тушликдан олдин берилган, оҳорланган ёстиқ жилдини янгисига алмаштирди, чойшабларни ҳам ўзгартирди. Ёстиқни муштраб, қаппайтирди.

Мен оппоқ, момик, беғам-бефарқ ёстиққа гарангсиз қараб туриб, бирдан унинг энди ҳеч кимники эмаслигини, эгаси ҳам энди «ҳеч нима»га айланганини англадим. Ёстиқ эгаси фақат палатадангина чиқариб кетилмади, у энди мутлақо йўқ!.. Ҳозир югуриб тушиб замбилга етиб олиш мумкин, уни ҳовлининг бирон жойидан тошдан қурилган нимқоронғи бирон ҳужрадан топиш мумкин, лекин энди у Копёшкин эмас, қандайдир, одамнинг ақлига сиғмайдиган йўқлик, хоки туроб бўлиб чиқади... «Шу билан тамомми? — деб ўйладим совуқ терга ботиб. — Энди унинг учун ҳамма

нарса тугадими? Унда нега, нима учун бу дунёда яшади. Нима учун шу ёруғ дунёга келиш умидида узоқ навбат кутди?» Унинг дунёга келиш имкони ажодлар минг йиллар давомида — ибтидоий ғорлардан тортиб, ҳозирги осмонўпар иморатлар замониғача сир-сақлаб, яшириб келдилар. Вақти-соати етдию бу маҳфийётнинг синоат рақамлари бир-бирига тўғри чиқиб, сир ечилди — Копёшкин туғилди... Лекин танини бир парча темир тешиб ўтди-да, у яна йўқликка бадар кетди. Эртага энди зарурати қолмаган гипс қобиқни ундан ажратиб олишади, жасадини ёриб кўришади, ўлим сабабини аниқлаб, акт тузишади. Кейин жасадини госпиталь маъмурияти Серпухов қабристонига — бошига Копёшкиннинг қуни тушганлар банд қилган жойга олиб боришади-да видолашув нутқларисиз, фахрий қорувулларсиз, салютларсиз, фронтнинг жамики лазерларарида урушда иш кўрсатолмаган аскарлар қандай кўмилса, шундай, «хизмат юзасидан» тупроққа қўйишади.

— Воҳ, пешонамиз шўр экан... — деб тилга кирди Зина хола Копёшкиннинг уйи чизилган қоғозни полдан олиб, винуни ичилмаган стаканга суяб қўяр экан. — Мана, ёнғинни ўчирдик, лекин тутуни аригани йўқ, ҳали узоқ тутайди. Роса олов ёқилган экан ўзиям...

Биз жим эдик: ҳеч кимнинг ҳеч нарса ҳақида гапиргиси йўқ.

Мен чизган манзара аслида йўқ нарса — хаёлимнинг меваси эди, лекин энди ундаги уй Копёшкиндан қолган яккаю ягона борлиққа айланди. Энди ўзим ҳам уч деразали, олдида дарахт, дарахтда чуғурчуқ уяси кўндирилган худди шундай ёғоч уй Пенза ерининг бир жойида аниқ турибди, деб ишониб қолдим. Аини шу вақтда — шом қоронғисида, Копёшкиннинг танасини госпиталь ўликхонасига қўяётган пайтда эҳтимол унинг уйидаги деразалардан керосин чироқнинг хира ёғдуси таралиб, стол атрофидаги болаларининг овқатга эгилган бошларини ёритаётгандир. Уларнинг тепасида Копёшкиннинг аёли (Исми нима? Узи қандай?) куйманиб, болаларига нимадир улашиб, ниманидир қўйиб бераётгандир... У ҳам ғалабани аллақачон эшитган, фақат у эмас, уйдаги ҳамма ғалабадан хабардор; кўнгли тўқ, ўлдирилмаган, фақат яраланган, насиб қилса ҳадемай келадиган тўрасини интизор кутаётгандир...

Шу пайтгача бирон марта кўрмаган, бундан кейин ҳам кўришиш насиб қилмайдиган, ўзинг уларга бегона бўлгандек, сенга ҳам тамомила нотаниш одамлар тўғрисида ўйласанг, уларни кўз ўнгингга келтирсанг, негадир кўнглинг алланечук ғам-ғуссага тўлар экан.

Саенко жимликни бузди. У ўрнидан туриб, Копёшкиннинг тумбочкасидаги стаканни олди.

— Насибаси қолди-да аскарнинг. Ичирсак бўлар экан, — деди у стаканни кечки шафақ нурларига тутиб қарар экан. — Нима қилдик... Келинлар, руҳини шод қилайлик. Умри қисқа экан йигитнинг. Отини ҳам билолмадик...

— Иван эди шекилли, — деди Саша.

— Шундайми... Алвидо, Иван оғайни! — Саенко боягина Копёшкин ётган каравотнинг бош томонига стакандаги винодан сепди. Вино оқ-оҳорли ёстиқ жилдини қуюқ рангга бўяди. — Номинг ўчмасин.

У стаканда қолган винуни навбати билан бизга олиб келди, ҳаммамиз бир қултумдан ичдик. Энди вино худди қуюқ қон каби сирли туюларди.

Оқшом эди, осмонда яна байрам мушаклари портлади.

Абдуғани Абдувалиев

Бизнинг йўлимиз

ҚИССА

Қодиржон Фарғонадан олиб келган совға-саломларни кўтариб тўғри Шавкат аканикига борди.

— Яхши бориб келдингми, ота-оналаринг соғ-саломат юришибдими?— дея сўради Шавкат ака.

— Ҳа, салом айтишди.

— Сендан кўнгиллари тўқми, ахир?

— Ҳамманинг ўғли ёнида юрибди, кексайиб қолдик, уйлантириб қўйлик, дейишади.

— Сен нима дединг?

— Сизни, коллективимизни гапириб бердим. Уларга ўрганиб қолдим, ўз уйимиздагидек яшайман, хавотир бўлманглар, уйланиш қочмас, отпускага чиқай-чи, бир гап бўлар, дедим.

— Ота-онанинг айтганини қилиш керак. Опаларинг, поччаларинг хабар олиб туришар, а?

— Олтита поччам бор. Ҳаммалариям ўғилдек бўлиб қолишган. Лекин барибир, онам: «Қизингни эрга бердинг, аммам дегин; қизлар бошқа, сен бошқасан, ўғлим, кўзимизнинг очиқлигида тўйингни кўрайлик», дейди.

— Тўғри. Ота-онанинг қадрини етимлар билади. Мен, масалан, ота-онамни эслай олмайман. Мана шу Маҳбуба опанга уйланганимда ҳеч кимим йўқ эди. Театрда ишлардим ўшанда. Қизлар билим юртида ҳаваскорлар тўғарагини бошқарардим. Уша ерда Маҳбубани топдим. Бир-биримизга кўнгил қўйдик... Маҳбуб, битта чой берсанг-чи!

Маҳбуба опа чой олиб кирди. Шавкат ака бу пайтда Маҳбуба опа томонга имо қилиб, Қодиржонга кўзини қисиб, лабини йиғиштиролмайдилар жиламайиб ўтирарди.

— Шавкат акангиз сиздақа ёшларни кўрсалар жа яйрайдилар-да,— деди Маҳбуба опа.

— Катталарни нима қиламан, улар билан ўтирсанг, дарров ортингдан ғийбат қилади. Ёшлар беғубор бўлади.

— Керилманг, ўзингиз ҳам каттасиз-ку.

— Демоқчиманки, манз, боғбонни биласизми, боғбонни? Катта дарахт билан иши бўлмайди, ҳалиги, кичкина кўчатлар бор-ку, ана уларни бутайди, сув қуяди, ёввойи ўтлардан тозалайди. Катта дарахтлар парваришга муҳтож эмас. Қолаверса,— Шавкат ака яна Қодиржонга кўзини қисиб, пиёла артаётган Маҳбуба опа томонга секин имо қилди,— менинг ҳали ўн гулимдан бир гулим очилмаган.

— Улақолманг, сочингизни бугун бўясангиз эртага оқариб кетяпти-ю!— деди Маҳбуба опа ва пиёлаларни столга қўйиб, қошини чимириб чиқиб кетди.

Шавкат ака мириқиб кулди.

— Опангни ёшлигида кўрмагансан, жони пўлат эди, кўп уқубатларни кўрди. Лекин мен ҳам зўр эдим-да, сендақа йигитлардан ўнтасини бир кўлимда чирпирак қилардим. Уша пайтларда аёллар етишмай, Маҳбубани ҳам саҳнага олиб чиқдик. Кейинчалик фан кандидати бўлди... Биз мана шунақа, артистликдан ташқари ташвиқотчилик ҳам қилганмиз, хотинларимизни саҳнага олиб чиққанмиз. Демоқчиманки, саҳна пойдевори осонликча қурилмаган. Ҳозир, саҳнада эркаклардан аёллар кўп бўлган даврда бу гаплар чўпчакка ўхшайди. Мана кўрасан, бир кун келиб эркакларнинг ролини аёллар ўйнайди. Ха-ха-ха...

Маҳбуба опа ярим косадан овқат олиб кирди.

— Нима қилардингиз овора бўлиб, опа, мен ҳозир тураман,— деди Қодиржон.

— Ҳечқиси йўқ, қаёққа борардингиз шошиб? Шавкат акангиз, ўғлимиз москвалик бўлиб қолди, энди Қодиржонни ўғил қилиб оламиз, деяптилар.

— Раҳмат.

— Айтгандай, сенга сюрприз тайёрлаб қўйдик,— деб қолди Шавкат ака овқатга қатиқ аралаштираркан.

— Қанақа сюрприз?

— «Қароқчилар»нинг рол тақсимооти бўлди. Сен Карл Моорни ўйнайсан.

— Ростдан-а!

— Сендан бошқа яна икки киши ўйнайди.

— Сиз кимни ўйнайсиз?

— Кекса Моорни.

— Эплай олармиканман?

— Классик образлар санъаткорнинг нималарга қодир эканини айтиб беради. Бу имкониятдан фойдаланиш керак.

— Мен турай, раҳмат, мана, ичдик-едик,— деди Қодиржон тарадудланиб.

— Қаёққа борасан? Бугун душанба, театрда ҳеч ким йўқ. Дам олиб, гаплашиб ўтирамиз.

— Узимнинг ҳужрамдан ҳам хабар олай. Эртага келарман.

Қодиржон хайр-хўшлашиб кўчага чиқди. Руҳи жуда энгил эди, ўзини ҳар нарсага қодир одамдай ҳис қиларди. Шавкат аканинг муруввати, унинг суҳбатлари ёш санъаткорнинг қалбини илтиди.

* * *

Одатда шунақа бўлади: баъзи актёрлар фалон ролни ўйнайман, деб талашади-ю, лекин дублёрни ўзидан яхши ўйнаётганини ҳис қилгач, секин «саф»дан чиқиб қўя қолади. Қодиржон саҳнада уч-тўрт репетиция қилгандан кейиноқ Мансур кўпчилигининг олдида Карл Моорни талаб қилганига ўкинди. Унинг қалбида энди ҳасаддан бошқа бир нима қолмади.

Қўлдошев бир томонни яхшилаб дазмоллагани билан, иккинчи томоннинг чоки сўкилиб кетаётганини ўзи ҳам сезиб қолди. Театр — ижодий кошона бўлиш билан бирга, ишлаб чиқариш корхонаси ҳам. Шунинг учун, план билан ишим йўқ, деб бўлмайди. Бадий совет аъзолари маслаҳатлашиб, Мансур Мажидовнинг концерт бригадасини Фарғона водийси бўйлаб гастролга жўнатди. Қолган состав билан режиссёр репетицияни давом эттирди. Амалия ролини ижро этаётган Ёқут ҳам режиссёрнинг кўнглидагидек эди. Аммо энг асосий образ — Франс Моор яхши чиқмай, қийнади. Франс образининг хира чиқиши Карл образига ҳам соя ташларди. Чунки ёвузлик қанча кучли бўлса, эзгулик шунча ёрқинроқ кўринади.

Қўлдошев пиджагини ечиб ташлаб, бўйинини артди. У ёқдан-бу ёққа юриб тураркан, Франс Моорни ўйнаётган актёрнинг рўпарасида тўхтади ва куйиб-пишиб тушунтира бошлади:

— Франс ким? У — ёвузлик тимсоли. У — Гитлер, Трумен, Пиночет! Тушундингизми? Биз фақат ўша даврни эмас, балки ҳозирги даврдаги ёвузлик билан эзгуликнинг курашини ҳам кўрсатиб беришимиз керак. Буюк ёзувчиларнинг буюклиги шундаки, уларнинг асарларида кўтарилган масалалар ҳамма вақт, ҳамма замонларда ҳам долзарб бўлиб қолаверади. Уз отасини тириклай гўрга тикқан Франсни бутун инсониятни ядро бомбаси билан йўқ қилиб ташламоқчи бўлаётган одамхўр деб фараз қилинг!..

— Атом уруши дегани қиёмат қойим дегани,— деди Шавкат ака парда ортида ёнма-ён ўтирган Қодиржонга дўриллаб.— Абадул абадга йўқ бўлиб кетишимизни ўйласам, баданларим жимирлаб, дод деб юборгим келади... Сен шуларни бор вужудинг билан ҳис қилиб ўйнасанг, ролинг яхши чиқади. Ёмонликни янчиб, жизғанак қилиб куйдириб ташласам, яхшиликни бошимда кўтариб юрсам дейсан...

— Қани, Франснинг кекса Моор билан саҳнаси!— дея эълон қилди режиссёр.

Шавкат ака саҳнага чиқиб кетди. Қодиржоннинг ёнига Ёқут келиб, бир қўлини унинг елкасига ташлади, суйкалди.

— Э-эй, ҳўв, қўлингизни олинг, одамлар қараб турибди.

— Одамлар ўзини билсин...

Ёқутнинг кейинги пайтда Қодиржонга худди ўз эридек сўйкалавериши йигитнинг гашига тегди ва у аёлдан ўзини олиб қоча бошлади. Бунинг устига театрда анча-мунча гап оралаб қолди. Ёқут бир-икки ҳамкасб дугонасига: «Негадир кўнглим айнияти», деганимиш. Бу гап дугоналар учун етарли эди. Улар «Ёқут бошқоронғи, Қодиржондан боласи борга ўхшайди», деган висир-висирни қулқондан-қулоққа ўтказиб юборишди. Айниқса, Мансур хотини ўғил туғиб берган одамдек, хурсанд эди.

— Биласизми,— деди Ёқут Қодиржоннинг елкасига яна қўл ташлаб.— Негадир кейинги вақтларда шўртан нарса егим келяпти.

— Мен нима қилай? Ё дўхтирманми?

— Наҳотки ёш бола бўлсангиз,— деди кўзлари жавдираб

Ёқут. Мен сиздан бошқани кўрмаган, севмаган эдим.

— Бу гапни иккинчи эшитмай! Менга маломат қилманг...

— Қодиржон, саҳнага!— деган овоз янгради.

У саҳнага чиқиб гапирди, турди, ўтирди, лекин фикри-зикри саҳна ортидаги аёлда эди.

— Қодиржон, Карлнинг қалбига дунё сиғиши керак, сен эса жуда кичкина кўринаясан. Ўзингни эркинроқ тут!— деб бақирарди режиссёр пастдан.— Карлнинг юрагидан чиқаётган аланга Багем ўрмонларини ёндиришга қодир!

Репетиция сўнгида Қўлдошев ҳаммага:

— Оғайнилар, эртага ҳар ким ўз ролига характеристика ёзиб келсин,— деб тайинлади.— Шиллер даврига оид манбаларни топиб ўқинглар.

Қодиржон театрдан чиқиб тамадди қилгач, область кутубхонасига йўл олди.

* * *

Бундай ўйлаб қараса, кейинги вақтда бирон дурустроқ китоб ўқимабди. Усмирлик йилларида мактабдан келарди-да, китобга шўнғирди. Китоб қаҳрамони ёрини ташлаб Мирзачўлга кетган бўлса, жасорат кўрсатиб, севгилиси билан қайта қовушмагунча ўқийверарди. Ҳозир Қодиржон танаб, шов-шув бўлган асарларнигина ўқийди. Режиссёрнинг бугунги гапи туртки бўлди. Сўнги пайтларда китоб ўқимай қўйгани учун ўзини койиди.

Кутубхона олис эмас эди, паркиннг ичидан ўтиб кетмоқчи бўлди. Хиёбондан тез-тез юриб бораркан, Ёқут қувиб келаётгандек, ортига қараб-қараб қўярди. «Бу аёл бало бўлди-ку,— деб ўйларди Қодиржон.— Аҳмоқ бўлмасам, ўша кунни уникида ётиб қолардим!»

Йўқ, у умуман ёмон эмас эди, Қодиржон ҳам уни кўрганда юрагининг аллақаери жириллаб қўяди. Бироқ, Ёқут ўзининг тенгимас, бунга у яхши билади, ҳатто Ёқутни кучоқлаб турган пайтлари ҳам қалби: «Сен менинг тенгим эмассан, сени кучоқлашим ёшлик ва йигитлик эҳтироси, холос», дея шивирлаб турарди. Бунинг устига, Ёқутнинг тўрт яшар боласи бор. Бу янгиликни Қодиржон яқинда билди...

Турли ўй-хаёллар билан бораркан, даҳшатли бир фикр Қодиржонни кўрқувга соларди. Мабодо, Ёқутнинг айтгани тўғри чиқиб, ҳомиладор бўлсаю мени оласан, деб даъво қилса-чи? Бу ҳўл бало қаёқдан илашди?..

Йигит ана шу фикрлардан бекинмоқчидек шошиб кутубхонага кирди.

Кираверишда кўзойнак таққан бир аёл уни сўроққа тутди:

— Аъзолик билетингиз борми?

— Йўқ, энди аъзо бўламан.

— Паспортигиз?

— Йўқ. Биласизми, мен фақат бир нарсани шундоқ кўриб оламан, холос. Сизларда Шиллер борми?

— Ҳаммаси бор.

— Ишонмасангиз, мана, плашимни ечиб берай.

— Ҳали ҳам плашингизни ечиб кирасиз.— Аёл йигитнинг жавдираб турган кўзларига қараб раҳми келди.— Ҳа, майли, ҳозирча рухсатнома ёзиб бераман. Лекин бундан кейин аъзолик билетингиз бўлиши шарт.

Тўғридаги залда, кўчага қараган уч табақали дераза ёнида бир қиз қўлларини чалиштириб, стулга суянганча китоб ўқиб ўтирарди. Қодиржонга қараб, «Ҳозир» дедю китоблар терилган тоқчалар орасига шўнғиб кетди. Бир оздан сўнг Шиллернинг китобини топиб чиқди. Қодиржон китобни тик турганча варақлар экан, қиз «Бу йигитни қаерда кўрган эканман», деб ўй сурарди гўё.

Йигитнинг ҳам нигоҳи китобда-ю, хаёли қизда эди. Қалби жиз этди. Кўзини китобдан олиб, унга бир зум тикилиб қолди.

— Агар китоб сизга жуда зарур бўлса, мен олиб қўяман,— деди шошиб қиз.— Эртага бизга аъзо бўлсангиз, уйга берамиз, ўқийверасиз...

— Раҳмат, албатта аъзо бўламан... Биласизми, мен сизни қаердадир кўргандайман.

Қиз бир оз қизарди, қулимсиради.

— Мен ҳам...

— Бўпти, эртагача бир-биримизни қаерда кўрганимизни топиб қўйиш...

Қодиржон кутубхонадан энгил тортиб чиқди.

Қўлдошев Қодиржоннинг бугунги ижросидан бутунлай ҳайратланиб, ҳаяжонланиб ўтирарди. Ҳар куни репетиция вақтида «стоп-стоп!» деб бақириб турадиган режиссёр бугун Карл Моор — Қодиржон саҳнага кириб келишидан то унинг кўриниши тугагунча чурқ этмай ўтирди. Кўриниш тамом бўлгач, «Зўр!», деди. «Йўлдан тоймаса, ўзбек саҳнасининг юлдузларидан бири бўлиб қолади,— дея хаёл сурарди режиссёр Қодиржон ҳақида.— Албатта «Гамлет»ни кўяман! Гамлет бор, Офелия бор... Ёқут, муҳаббати пок ва жушиб турган Амалияни яхши ўйнаяпти, у Офелияни ҳам ўйнай олади. Қирол бор. Гертруда, Лазрта ҳам топилади... Энг муҳими шу. Бироқ бундан ҳам муҳимроқ нарса — уни кўя билиш...» Режиссёрнинг хаёли ҳозирги спектаклга келиб тўхтади кўнгли хижил тортди. Ҳозиргина Қодиржоннинг ижросидан ларзага келган эди, лекин Франсни ўйнаётган актёр ўз вазифасини удалай олмаётганини кўриб ҳафсаласи пир бўлди.

— Ҳаммага жавоб. Кечқурун соат еттида, Франс билан боғлиқ саҳнада қатнашадиганлар келсин,— деди Қўлдошев ва катта залда ёлғиз ўзи, пешонасига бармоқларини тираганча қолди...

Кутубхона гавжум. Кутубхоначи қиз Қодиржонга дам-бадам маъноли қараб қўяр, гапларининг имкони йўқ эди. Кексароқ, пакана, пучуқ бир аёл қизнинг ёнига ўтириб олиб қандайдир журналга белги қўярди. Қиз Қодиржонга китобни берар экан, орасига икки энлик қоғоз қистирди, буни йигит сезди, юраги дуқирлаб кетди.

Қодиржон уйга келгандан кейингина ҳаяжон билан китобни очди ва қоғозни олди. Унда шундай сатрлар бор эди: «Мен сизни «Саодат» спектаклида аспирант ролида кўрганман». Қодиржон йўл-йўлакай қоғозда нима ёзилган экан, деб минг хил хаёлга борган, гўё китобни очса қоғозга битилган сўзлар учиб кетадигандек, қўйнига маҳкам қисиб келган эди. Шу гап экан, холос. Қоғозга яна кўз югуртириб чиқди. Каравотга чалқанча ётиб хаёлга чўмди. Унг қўлини дераза томонга чўзиб, Станиславскийнинг «Санъатдаги ҳаётим» китобини олди, беихтиёр варақлай бошлади, бир жойида нигоҳи тўхтади: «Актёрнинг ўйини парда ёпилиши билан тугамайди, у ҳаётда ҳам гўзаллик тимсоли ва тарғиботчиси бўлиши лозим».

«Хўш, биз шундайми?», дея ўзига савол берди Қодиржон.

У парда ёпилгандан кейин ёшлар нималар билан шуғулланиши мумкинлиги ҳақидаги фикрларини Қўлдошевга айтишга ёки, яхшиси, комсомол йиғилишида сўзга чиқишга қарор қилди. Сўнг бу ниятидан қайтиб, аввал Шавкат ака билан маслаҳатлашиб олмоқчи бўлди. Чунки Шавкат ака партком секретари, бундан ташқари, қуруқ гапни ҳамма ҳам билади. Театр санъатини тарғиб қилиш бўйича ёшлар амалга оширадиган ишларнинг аниқ режасини тузиб чиқиш керак. Демак, Қодиржон парткомга ўз режасини тақдим этади...

Йигит китобни ёпиб, кутубхоначи қизнинг қоғозини яна қўлига олди. Қоғозда қизнинг ойдек сиймоси жонланди. Сени севиб қолдим шекилли, дея шивирлади йигит. Қоғознинг жумла ёзилган қисмини аста йиртиб, остига «Мен сизни тушимда кўрганман. Исмингиз Раъно бўлса керак. Қодиржон», деб ёзди ва уни китобнинг орасига солиб қўйди.

Эртасига китобни қизга бературиб, деди:

— Бу китобни ўқинг, у фақат театр хусусидаги тадқиқот эмас, инсон руҳи тўғрисидаги романдир.

— Хўп, майли,— деди қиз майин жилмайиб.

Индинига Қодиржон китоб орасидан қуйидаги мазмундаги хатни олди:

«Тушингизни сувга айтинг. Исмингиз Гулбаҳор. Кутубхона залидаги эшик тепасига «Г. Бобоева» деб ёзиб қўйилибди. Актёрлар сезгир бўлиши керак».

«Сизни кўргандан кейин ҳушимни йўқотиб қўйдим. Қодиржон», деган жумла навбатдаги китоб орасида қиз томонга кетди.

«Хушингизни йўқотган бўлсангиз, сиздан умид йўқ экан... Ҳазиллашдим. Гулбаҳор», деган мактуб китоб орасида йигит томонга келди.

Ана шундай мазмундаги қитмир-қитмир хатчалар қўлдан-қўлга ўтаверди. Буларни оғзаки айтса ҳам бўларди. Лекин хат... сирли, сеҳрли хат... Унинг гашти, лаззати бошқа. Йигит ўз хатларидан бирида Гулбаҳорни учрашувга таклиф қилди, бироқ қиз, вақтим йўқ, деб розилик бермади...

Қодиржон бугун театрдан чиқиб, кутубхонага борайми-бормайми, деб хаёл суриб хомуш турган эди, Ёқутнинг жаранлаган овози эшитилди:

— Хўв йигит, кинога борасизми, Смоктуновский ўйнаган. Во!

— «Мени мен истаган ўз суҳбатига аржуманд эмас, Мени истар кишининг суҳбатини кўнглим писанд эмас...»

— Уҳ-хў, артистликни ташлаб шоирликка ўтиб кетманг тагин!— Ёқут унинг пинжигга тикилиб эркаланди.

— Кўча саҳна эмас,— дея йигит унинг қўлини кўксидан итарди.

— Зато, ҳаёт — саҳна.

— Лекин сиз мана шу ҳаёт саҳнасида, айнан шу дақиқада ўз ролингизни яхши бажармаяпсиз!— деди Қодиржон ва битта-яримта гап қилмасан деб театр майдонидан узоқлашди. Ёқут унга эргашди.

— Намунча гапларингиз совуқ?

Қодиржон тўхтаб, бир нуқтага тикилиб қолди.

— Илтимос, суйкалмасангиз. Ёмон кўраман унақаларни!

— Сизга ҳайронман,— деди Ёқут чиройли кўзларини пирпиратиб ва чаккасига ёйилиб тушган соч толарини тўғрилаб қўйди. Унинг совуқдан қизарган ёноқлари шу қадар тиниқ, латофатли эдики, шу тобда ҳар қандай йигитнинг ҳавасини келтирарди. Лекин Қодиржон эйти-борсиз эди.

— Кўнглим айнияти, ундай-бундай деган ҳар хил гапларни тарқатиб юрибсиз, дуч келган ерда елкамга қўлингизни ташлаб эркаланасиз. Нима, мен сизнинг эрингизманми?

— Э-э, гап бу ёқда денг... Қўрқманг. Биринчидан, сизни синамоқчи бўлиб эркаландим. Иккинчидан, болам бўлиб қолган тақдирда ҳам сизга ёпишиб олмайман. Мен унақангиз шаллақи, пасткаш хотинлардан эмасман!— Ёқут юзини четга бурди. — Табиат мени бахтсиз қилиб яратган экан...

— Ёқут, хафа бўлманг. Сизни жуда ҳурмат қиламан, бироқ кайф устиде уйингизда ётиб қолишим сизни севаман деганим эмас. Тўғри, мен хатога йўл қўйдим.

— Йўқ,— деди Ёқут лабини бир оз қимтиб.— Бу, сиз ўйлаганчалик фожиа эмас... Қорнингиз очгандир. Юринг, овқатланамиз.— Ёқут кулди ва гир айланиб Қодиржоннинг қўлтигидан олди.

— Раҳмат, қорним тўқ, бораверинг.

— Юринг тез-тез. Гамлетга ўхшаб ҳадеб хаёл сураверманг, чиройли пешонангизга ажин тушиб қолади. Сизга гапим бор.— У йигитни судраб кетди.

«Ғалати аёл», деди ўзича Қодиржон, йўлда кетишаркан. Ресторанга киришди. Ёқут овқат, шампан буюрди.

— Шартми шунини ичиш?— деди Қодиржон.

— Маст бўлиб қолсам, Ёқут уйига олиб кетади, деб кўрқасизми?

— Ахир, сиз аёл кишисиз?

— Ахир, сиз қандай эркаксизки, ичмасангиз, чекмасангиз?

— Нима, эркакларнинг фазилати фақат шу нарсалардами?

— Ҳазиллашдим. Мен сизни шунинг учун ҳам яхши кўраман. Қанийди, ҳамма эркак ҳам сиздақа ҳалол, номусли бўлса...

Официантка таом, шампан келтирди.

— Бундан кейин сиз билан фақат саҳнада учрашамиз,— дея гап бошлади Ёқут.— Ҳаёт бешафқат экан. Кимдир бахтсиз, кимдир бахтли. Келинг, сизнинг бахтингиз учун, гўзал, ўзингизга ўхшаган ақлли қизга уйланишингиз учун, келажақда халқ артисти бўлишингиз учун ичайлик!

— Яхши ниятлар учун, майли, ичамиз!

Бир оз тамадди қилиб, баданлари қизигач, Ёқут Қодиржонга ўйчан тикилди.

— Туриб-туриб, сизни кеч учратганимга афсусланаман. Тўғри, эҳтимол сизга муносиб эмасдирман, мендан

жирканарсиз. Лекин, эҳтимол, мен ҳаётда адашмаганимда сиздек номусли санъаткорнинг умр йўлдоши бўлардим...

— Мен сизни санъаткор сифатида жуда ҳурмат қиламан. Саҳнада йўлдош бўлиб қоламан, бироқ...

— Назаримда, ўша куни менинг уйимда ётиб қолганингиздан минг пушаймондасиз, Қодиржон?

— ...
— Ҳа, пушаймонсиз. Лекин, Мансурга ўхшаган аблахлар ҳар куни бегона хотинларнинг товонини ялаб, ичкилик ичиб, ҳеч нарса бўлмагандек тагин саҳнада ашула айтиб юрибди, одамлар уни олқишлаб қарсақ чалаяпти... Тақдир мени нега шу маҳлуққа дучор қилди-я?!

Ёқут даструмолини олиб кўзларини артди. Қодиржон тушунолмай:

— Мансурнинг сизга нима дахли бор,— дея сўради.

— Шу одам — менинг собиқ эрим.

— Мансур-а?!

— Ҳа. Ундан тўрт ёшли болам бор. Лекин у ўз фарзандини ҳеч бўлмаса боғчага келиб бир марта кўриб кетмайди.

— Ахир, у сизнинг эрингиз бўлса... ўша куни икковимизни сизникига ташлаб кетди-ку!

— Мен бузуқ деган ном олсам, сиз бадном бўлсангиз, унга яхши-да. Бундан ҳам пасткашлик бўладими, Қодиржон? Бутун ҳаётимни заҳарлади. Мен ҳам яхши оила қуришни, катта санъаткор бўлишни орзу қиламан. Келинг, яна озгинадан ичайлик, бўлмаса йиғлаб юбораман!

Қодиржоннинг кўз олдига тилла тишларини ярақлатиб, ҳаммаша истеҳзоли тиржайиб турадиган Мансур келди. «Собиқ хотинингни менга қўшиб ҳаммага гап қилмоқчи экансан-да, тўнғиз! Шовмша ҳали, бурнингни ерга шундай ишқайки! Ҳозирча, маст бўлиб қолмасимдан мана шу аёлни юпатиб, тезроқ бу ердан олиб кетишим керак».

— Хафа бўлманг, Ёқут, ҳаммаси унутилади. Туринг, кетамиз.

Икковлари ташқарига чиқишганда атроф ғира-шира бўлиб қолган эди.

— Автобусга чиқамизми?— дея сўради Қодиржон.

— Икки бекат холос-ку, пиёда гаплашиб кетамиз.

Улар ўйчан, жим кетишди. Иккисининг ҳам эгнида энгил пальто. Иккови ҳам бошяланг. Изғиринли шабада сочларни ўйнайди. Майин томчилар юзларга урилади.

— Қорга ўхшайди,— деди Ёқут паст товушда, ўзига ўзи гапирарётгандек.

— Ишқилиб янги йилда ёғсин-да. Кейинги вақтларда янги йилни қорсиз кутяпмиз,— деди Қодиржон ҳам ўзига ўзи гапирарётгандек.

— Янги йилни қаерда кутасиз?

— Ҳали ўйлаб кўрганим йўқ.

— Бир пайтлар янги йилни зўр кутардик.

— Менинча, янги йилни кутиш студентлик давридагидек завқли бўлмаса керак.

— Мансурга йўлиқдимиз эски йилим билан янги йилимнинг фарқи қолмади.

— Қандай йўлиқиб қолдингиз ўзи?

— Театрга келган кунимоқ, «Севаман, ўламан, куяман», дея бошлади. Номи чиқиб, радио-телевизорда мода бўлган пайти эди. Шундай санъаткор алдамаса керак, деб ўйладим. Янглишибман. Хотини, болалари бор экан, жанжал қилиб келди... Тилимни тишладим. Башарамга қараб туриб: «Ҳа, майли, ўйнашим бўлиб қолаверасан», деди ифлос!

— Энди уни унутуш учун мен билан кўнгилхушлик қилмоқчимисиз?

— Сиздан шу гапни кутмовдим...

Улар жимиб қолишди. Ёқутнинг уйига етишганда, қоронғи тушган эди. Улар кўчада, дарахт панасида туришарди. Ёқут Қодиржоннинг ёқасини тутатгандек бўлди, кейин унга тикилиб шивирлади:

— Менинг айбим — сени севишимда, холос. Нега аввалроқ учратмадим?! Энди биз фақат саҳнада учрашамиз. Майли, бошқага уйлан, бахтли бўл, лекин мени ҳам унутма! Барибир бошқа биронта аёл сени менчалик севомайди!..

Ёқут йигитга телбалардек тикилди-да, юзига энгил тарсаки туширди.

— Кет, йўқол! Сени кўрарга кўзим йўқ!— Кейин шарт

бурилиб, елкалари титраган кўйи уйига томон югуриб кетди.

Қодиржоннинг назарида, у ҳўнграб йиғлаб борарди...

* * *

Пардозхона. Бугун анчадан бери қўйилмай келинаётган «Тоҳир ва Зухра» спектакли ўйналади. Пардоз стулларида Тоҳирни ўйнайдиган Мансур, Зухранинг ижрочиси Сабохон, Хон Бобохон ролида чиқадиган Соттиев ўтиришибди. Гримчи Соттиевнинг юзига «ажин» туширяпти. Бошқа пардозхоналарнинг эшиги очик, кирди-чиқди кўп, олағовур. Костюм цехига шошиб кириб кетаётган уч-тўрт қизнинг баравар кулгиси эшитилади, реквизиэт цехидан дубулға кийган, найза ушлаган кишилар чиқиб келяпти. Салла ўраган баланд бўйли киши қўлида сигарет билан коридор бўйлаб у ёқдан-бу ёққа юраркан, ўзича нималарнидир минғирлайди. Турли қолғу асбобларининг дам-бадам тиринг-тиринг, ғийиқ-ғийиқ деган садоси чиқади. Жингалак сочли пакана бир йигит бармоқлари билан бурнини чимдиб олган кўйи «Ми-и, мо-о, ми-мо, ля-а-а» деганича бир хонадан чиқдию яна шошилмай орқасига қайтиб кетди. Чап томондаги кичик залда тўрт киши тарақлатиб домино ўйнаяпти. Саҳна томонда тақир-туқур, бақирчиқ-чақирчиқ. Йўлларда, саҳна ортида театрнинг ўзига ҳок ҳиди кезади.

Пардозхонага қўлини орқасига қилиб, бир оз букчайган суфлёр Абдуваққос кириб келди.

— Менга ишонманглар бугун, протезим ишдан чиқди,— деди у бошини ликиллатиб.

— Доим сизнинг протезингиз ишдан чиқади,— деди чап қошига буёқ суртаётган Мансур.— Каллангиз ишлайдими? Бу спектакль неча ойдан бери қўйилмайди. Сўзлари ҳамманинг эсидан чиқиб кетган. Тишингиз бўлмаса, сал шипшиб туринг.

— Муздрама ўзи йўқ бўлиб кетяпти. Юриб-юриб бугун бир яғраб ўйнайлик десак, шуниям расво қилманглар!— деди Сабохон.

— Зариф Қўлдошев драмани яхши кўраркан,— дея гапни илиб кетди Мансур.— Қани «Фарҳод ва Ширин», «Алло-мишлар» Э-э, ҳаммаси расво бўлди.

— Муздроманинг пичоққа илинадигани бўлса кўяди-да,— дея гапга аралашди суфлёр. — Бу режиссёримиз москвалик режиссёрлардан қолишмайди. Икки йил Москвада ўқиганми, ишлаганми, дейишди.

— Москвага қақираётган эмиш,— дея минғирлади Соттиев.

Суфлёр бўлинган гапни давом эттирди:

— Хуллас, нима бўлсаям, бу йигит катта режиссёр. Бачкана пьесаларни қўймайди.

— Ҳа энди, унинг ўзи ёқтирган пьесаси, ўзи ёқтирган артистлари бор,— деди қошларини чимириб Сабохон.

Мансур дарров ғингшиди:

— Масалан: Қодиржон, Шавкат ака, Ёқут...

— Вой ука-ей, тилимни қичитиб нима қиласиз?

— Ҳамма жойда ҳам таниш-билиш керак. Мана, режиссёримиз Қодиржон билан институтдан таниш экан, бош ролларни бериб ётибди,— деди Мансур.

— Таниш-билиш омон бўлса, ранги рўйинг сомон бўлмас,— деб тасдиқлаб қўйди Соттиев.

— Қайси бир куни оғайним: «Мансуржон, кейинги пайтда телевизорга чиқмай қўйдингиз?», деб қолди. Телевизорга ҳам таниш керак экан, бир-иккита акахонларимиз бор эди, ўшалар телевидениедан бўшаб кетганидан бери биз ҳам кўринмай қолдик, дедим.

— Хафа бўлмагн-у, ука,— деди суфлёр Мансурга қараб бошини ликиллатиб, қўлини пахса қиларкан,— репертуарининг шалағи чиқиб кетди. Телевизорга янги-янги ашула керак. Талантларни кўрйасанми, қўзиқориндай потирлаб чиқиб, қотириб қўйяпти. Сен бўлсанг, ҳалиям «Мен севаман, сен севаманму?» деб юрибсан. Изланмайсан, бунинг устига, ҳар куни қанда қилмай ичасан.

— Ҳозир юз грамм қўйиб берсан, бу гапларнинг ўрнига юзимдан ўпардингиз,— деди Мансур нигоҳини суфлёрга қадаб.— Ҳой, мияси айниган одам! Ёшингиз бир жойга бориб, жағингиз протез бўлиб қолибди-ю, ҳалигача ҳаётни яхши тушунмабсиз. Қани, айтинг-чи, шу пайтгача бизнинг

театримиздан бирон артистнинг сурати Москвада, марказий газетада чиққанми? Масалан, мен эслолмайман, мана, агар катталар билишмаса?

— Йўқ, чиқмаган,— дея тўнғиллади Соттиев.

— Қодиржоннинг сурати чиқди. Театрга кеча келган жўжахўрознинг сурати чиқди. Нима учун? Чунки у режиссёрга таниш! Бу — бир. Иккинчидан, директорга куёв бўлмоқчи...

Мансурнинг ғижиниб гапиришида, ҳасад ўтида ёнишида жон бор эди. Дарҳақиқат, бундан икки кун бурун «Советская культура» газетасида Қодиржоннинг Карл Моор қиёфасидаги сурати босилиб чиқди. Газета театр фойесига осиб қўйилди.

«Қароқчилар» қўйилган кунни Қодиржон премьерарага Гулбаҳорни таклиф этди. Кутубхоначи қиз: «Қани, ўйлаб кўраман», деб мужжал жавоб қилди. Томоша бошланганидан аввал Қодиржон қўлларини кўксига чалиштирган ҳолда саҳнада юриб тураркан, пардадаги махсус тўйнуқчадан залга қарагиси келди. Ундан аввал ҳам кўплар залга мўралаб кетишди. Айниқса, режиссёр ёрдамчиси бу ерга тез-тез келиб, қараб қўярди. Қодиржон пардадаги «кўз» орқали томоша залга назар соларкан, юраги дукиллаб кетди. Уртадаги қаторда қомагига ярашиқли жакет кийган Гулбаҳор оҳудай нигоҳларини саҳнага қадаб ўтирарди...

Қодиржон ролни жуда кўтаринки руҳ, ҳаяжон билан ўйнади. Томоша тугагач, одатдагидек, кўплар саҳнага қўлида гул билан югурди. Улар Қодиржонни гулга кўмиб юборди. Пастда тик турганча қарсақ чалаётган Гулбаҳор эса, шу кеча уни қаттиқ сўйиб кетди.

Қодиржон гримини артгач, апил-тапил кийиниб ташқарига чиқди. Одам гавжум, ўрнидан қўзғалаётган енгил машиналар, кетишга чоғланаётган артистлар, ҳали ҳам театр саҳнида уймалашиб юрган томошабинлар, қайсидир санъаткорнинг чиқишини кутиб турган таниш-билишлар... Қодиржон атрофга аланглаб қизни қидирди. Шу пайт рўпарасида турган «УАЗ» машинасининг ойнаси тақиллади. У ойна ортида кулиб турган Гулбаҳорни кўрди. Уша томон икки қадам қўювди ҳамки, машинага директор чиқиб, у аста жилди. Қиз кафтини кафтига босиб, қўлларини юқори кўтарди — «Табриклаيمان!» ишорасини қилди. Қодиржон энтикканича ажабланиб тураверди.

— Зўр-а?— деди шу вақт таниш овоз.

Қодиржон ўгирилиб, ёнида турган Мансурни кўрди.

— Ҳа, зўр.

— Танишмисизлар?

— Ҳа.

— Агар мана шу ёлғиз қизи бўлмаганда директоримиз аллақачон хотиндан ажралиб кетарди.

— Нима, Гулбаҳор директорнинг қизими?— дея ҳайрат билан сўради Қодиржон.

— Оғайни, танишмиз дейсиз-у, ота-онасини суриштирмабсиз-да.

— Ҳм-м... Мен шунчаки кутубхонада танишдим.

— Ҳа, кутубхонада ишлайди. Лекин, каттаконнинг қизи бўлгани учун харидори кўп бўларкан. Шунини деб уч-тўрттаси пичоқвозлик ҳам қилган. Ҳар ҳолда мусофирсиз, бу шаҳарнинг паст-баландини билмайсиз, ҳушёр бўлинг дейман-да. Қиз ўзи ақлли, бунинг устига фигураям кетворган; Ёқутниқидан ҳам зўр!..

Қодиржон сергакланди. Бу иблис, нега соядек ёнимда пайдо бўлиб қолди, деди ўзича ва жаҳли кўзий бошлади.

— Ёқутники зўрми, зўрмасми — уни сиз биласиз!— дея ўтли нигоҳини Мансурга қадади.

— Кечирасиз, мен униқанда арақ ичиб ётиб қолмаганман!

— Қизик, у билан ҳеч ётмаган бўлсангиз, боғчадаги болангиз ҳаромдан бўлган экан-да!

— Болага тил теккизма, аблаҳ!

— Уз хотинини бировга қўшиб лаззат оладиган сендақа тўнғиз билан бир гаплашиб қўймоқчи бўлиб юрувдим!— деди Қодиржон ва ўнг қўли билан Мансурнинг кўкрак ёқасидан сиқиб ўзига тортиди.

— Э, у фар менинг хотиним эмас,— деди пишиллаб Мансур ва дарров атрофга аланглади. Одамлар бутунлай тарқаб кетмаганига ишонч ҳосил қилгач, овозини баланд кўтарди.— Хўш, мен билан нимани гаплашиб олмақчисан?!—

— Йигит бўлсанг — юр, сал чеккароққа чиқайлик.

— Қаёққа бораман? Мен сенга ўхшаган...

— Э-э, бақирма, мунча бақирасан. Ҳўп. Бошқа кунни гаплашамиз.

Қодиржон шахдам юриб кетди.

... Мансур ўшандан бери аламини қандай олишни билмай юрган эди. Қодиржоннинг сурати газетада босилиб чиққандан кейин бутунлай тамом бўлди. Шунинг учун бугун пардозхонада захрини сочиб ўтирарди. Суфлёр Абдуваққос кироат билан бундай деди:

— «Бировлар ғийбатин қилмай ҳалол йўлдан юр, инсон», деган экан шоир. Омади келибдими, қандини урсин.

Шу аснода пардозхонага шимини кўтариб директор кириб келди.

— Ҳа-а, тайёр бўлай дедингларми?— деди у ва ҳар сафаргидек тайинлади:— Бир-иккита нозик одамлар келиши мумкин, астойдил бўлинглар, ҳа-а.

Кейин у хонани бир-бир кўздан кечиргач, Сабохонга яқинлашди ва ойнага қараб, деди:

— Вой-бў, жа очилиб кетибсиз-ку!

Сабохон сунъий киприги остига қалам тортаркан:

— Шукур Бобоевич, боядан бери бу ерда таниш-билиш тўғрисида тортишув кетяпти,— деди.— Кимнинг таниши кўп бўлса, иши беш бўлади, деяпти Мансуржон. Агар шу гап рост бўлса, мен сиз билан танишиб олмақчиман.

— Ие, ҳа-а...— Директор бир оз додираб қолди.— Яхши. Бўлмаса, спектаклдан кейин қолинг, танишамиз. Ҳи-ҳи-ҳи...

Ҳамма кулиб юборди. Директор ҳам кула-кула, шимини бир кўтариб қўйиб, чиқиб кетди. Мансур Сабохонга гап қотди:

— Энди ишингиз беш экан-да.

— Бу ёққа қаранг,— деди шу пайт пардозчи Мансурнинг ёнига келиб. У Соттиевни «бўяб» бўлган эди. Мансур унга қаради.— Тилла тишларингизга бўёқ уриб қўяй. Яна одамлар, Тоҳир миллионер экан, дейишмасин.

Пардозчи ўз ҳазилидан ўзи кулди. Мансур «пардоз» қилиб бўлгач ўрнидан турди. Бир-икки томоқ қирди, «ми-мо-ля» деб овозини синаб кўрди. Унг қўлини кўксига қўйди: «Эй қуёш, кўрсат юзинг, тундан бағир қонланмасин», дея озгина ҳиргойи ҳам қилди. Кейин йўлакка чиққан эди, ҳамма билан хурсанд сўрашиб турган Қодиржонга кўзи тушиб, юзини тескари бурди ва саҳна томонга ўтиб кетди...

Қодиржон ҳозир театрға «Тоҳир ва Зухра»ни кўриш истагига келди. У бугун хурсанд эди...

Ҳар кунгидек, кеч соат олтида область кутубхонаси олдида қизни кутиб турди. Ниҳоят, мўйна ёқали пальто кийган, қўлига сумкача осган Гулбаҳор ичкаридан ширмой нондек бўлиб чиқди. Кўзи Қодиржонга тушиб, негадир, тилини чиқариб, унсиз кулди. Секин йигитнинг ёнига келди-да, икковлари йўлка бўйлаб юриб кетишди.

— Бугун «Тоҳир ва Зухра»га келасизми?

— Э-э, меъдамга теккан.

— Театрға жуда кам келаркансиз-а? Масалан, мен сизни илгари учратмаган эдим. Бир оғиз, директорнинг қизиман, деб ҳам қўймадигиз.

— Сизни унда билмасдим, ҳожати йўқ эди.

— Энди келиб турасизми? Томоша теккин.

— Ойим, ҳадеб театрға бораверсанг даданга ўхшаб артист сифат бўлиб қолсан, дейдилар,— деди қиз кулиб.

— Демак, ойингиз театрни ёқтирмас экан-да.

— Ким билади. Умуман, шу, дадам театрға ишга киргандан бери... Ҳа, дадам шу ерга ишга киргандан бери ойим билан муносабати унчалик яхши эмас.

— Отангиз оближроқўм, шаҳар ижроқўмларида ишлаган пайтларида ойингизнинг муносабати яхшимиди?— деб тагдор қилиб сўради йигит.

— Биласизми, ойим сал рашкчиноқ, қолаверса, иккинчи хотин. Дадам урушдан қайтгунча биринчи хотини вафот этган. Ундан бир қиз қолган. Дадам уни ҳаддан ташқари яхши кўради. Ойим шу қизни унчалик ёқтирмайди. Ҳозир у қиз, яъни, менинг опам бола-чақали, педагог. Лекин, уйимизга келса, ойим ҳали ҳам унчалик пеш келмайди. Менингча, совуқчилик шундан. Яқинда икковлари ғижиллашиб қолди, дадам театрда ҳам ётиб юрди. Кейин ўзим яраштириб қўйдим.

— Ҳа-а,— дея ўйланиб қолди Қодиржон ва гап мавзуини бурди.— Фарғонадан, отамдан хат олдим.

— Нима дейишди?

— Унаштироқчимиз, ё дилингда бошқаси борми, деб мендан жавоб кутишяпти.

— Нима деб жавоб қилмоқчисиз?

— Бу сизга боғлиқ...

Қиз қизариб, ерга қараганча одимларкан, деди:

— Артистларга ишониб бўлмайди.

— Шунанга ўйлайдиганларга ачинаман,— деди Қодиржон ҳам худди шу оҳангда.

Машинанинг ғийқ деган товуши эшитилди. У светофорнинг остига келиб тўхтаган эди.

— Юринг, тезроқ ўтиб олайлик.

Чорраҳага келганда қиз йигитнинг тирсагидан тутди.

Қодиржон ҳам қизнинг қўлидан ушлади-да, югуриб ўтиб олдилар. Гулбахорнинг уйига яқин қолган эди. Шунинг учун икковлари муюлишда тўхтадилар. Йигит қизнинг қайноқ кафтини қисиб тураркан:

— Хўш, мен Фарғонага нима деб ёзай!— деди.— Гулбахор деган бир қиз бор, лекин ота-оналари катта одамлар, деб ёзайми?

— Йўқ. У қизнинг ихтиёри ота-онасида эмас экан, ўз тақдирини ўзи белгиларкан, деб ёзинг...— Гулбахор нозлианиб, қўлини силкитганча чопиб кетди...

...Қодиржон «Тоҳир ва Зухра»ни кўргани театрда келар экан, Гулбахорнинг ўтли, нозли сўхбатидан мамнун эди. Қизнинг охириги сўзлари унга ниманидир ваъда қиларди.

Қодиржон Мансурнинг йўлакда атайин терс бурилиб кетганини сездди. Улар «Қароқчилар»нинг премьерасидан буён ўчакишган шерлардек бир-бирларини ички ғазаб билан пойлашар эди. «Ниятингни билиб олишим керак, мендан нима истайсан», дерди Қодиржон ичди. «Мансур Мажидовга тик боқадиган, унинг обрўсига соя ташлайдиган одамнинг думини театрдан тугаман!», деб ўйларди Мансур.

Томоша бошланишига ҳали вақт борлиги учун Қодиржон ҳамкасблар билан сўрашиб, ҳазиллашиб хоналарга кириб-чикиб юрди. Қоровул чол таклиф қилган иссиқ чойдан бир пиёла ичди ҳам. Томоша залига тушай-чи, деб йўлакка чиққан эди, костюм цехи томондан гулдаи очилиб келаётган Ёқутни кўрди. У бугун Моҳимни ўйнардди. Ҳарир, зарбоф либослар унга жуда ярашган эди. Шу туришда Ёқутнинг «Моҳим»ни Сабохоннинг «Зухра»сидан чиройли эди. Ёқут Қодиржонни кўриб суюниб кетди.

— Вой, келдингизми? Томоша қиласизми?

— Қани бир кўрай-чи. «Тоҳир-Зухра»ни зўр қўйганмиз, деб собиқ эрингиз ҳадеб мақтайверади.

— Бундан кейин «эрингиз», «собиқ эрингиз», деган гапларни яна айтсангиз, сиздан хафа бўламан,— деди Ёқут тумтайиб ва меҳрибонлик билан Қодиржоннинг галстугини тўғрилаб қўйди. — Галстугингиз мана бундай турса зўр бўлади...

Учинчи қўнғироқ чалинди. Қодиржон томоша залига тушиб кетди.

* * *

Эртасига Зариф Қўлдошев суфлёр Абдуваққос акани ўз ҳузурига қақиртирди. Суфлёр режиссёр кабинетига негадир ҳадиксираб кирди.

— Келинг, Абдуваққос ака,— деди Қўлдошев уни очик чехра билан қарши оларкан.

Суфлёр стулга омонатгина чўкди ва кўзларини пирпира-тиб ўтираверди. Режиссёр унга бир оз тикилиб қарагач, сўради:

— Неча ёшга кирдингиз, Абдуваққос ака?

«Оббо,— деди ўзига ўзи суфлёр,— пенсионер экансан, театрни бўшат, тишинг ҳам чатоқ экан деса-я!»

— Ҳеч қанча,— деди суфлёр чўчиброк.

— Йўқ, аниги, нечага кирдингиз?

— Давлатнинг қарори бор: хоҳлаган киши пенсиядан кейин ҳам ишлашга ҳақли...

Қўлдошев кулиб юборди.

— Албатта, бизга сиздақа пенсионерлар керак. Кексалар санъатимизнинг кўрки.

— Мен шу йўлдан келдим, шу йўлдан кетаман,— деди суфлёр машҳур иборани ўзиникидек қилиб гапираркан.

— Мен, шунчаки...— дея режиссёр сўз бошларкан,

суфлёрнинг бужмайган юзини, носқовоқдек бурнини, хумдек тақир калласини, кичик-кичик, бироқ қандайдир катта дардни яширгандек боқувчи маънодор кўзларини биринчи марта кўраётгандек унга разм солиб қолди ва «Гамлет»да гўрковни ўйнаса бўларкан, дея хаёлидан ўтказди. — Мен шунчаки ҳол-аҳвол сўрамоқчийдим. Қувват қалай, қувват?

— Қувват бор-у, мадор йўқ,— деди суфлёр ўз ҳазилидан ўзи кулимсираб. — Одам минг қувватлиман дегани билан ёши ўтган сайин мадори қуриб бораверади:

**Азим дарёман деб савлатингга ишонма,
Бир кун сувинг қурибон эски жарга ўхшама.**

Суфлёр гапининг охирини хиргойи қилиб юборгач, режиссёр кулди ва «Гамлет»ни қўйсам, албатта гўрковни ўйнатаман, деб қўйди яна ўзича.

— Сизга бир-иккита эпизодик роллар бериб турамиз, ўйнайсизми? Моддий жиҳатдан ҳам яхши бўлади.

— Эътиборингиз, ҳимматингиз учун раҳмат. Ўзим ҳам бир пайтлар дуруст артист бўлганман.

— Ана, жуда яхши. Бола-чақадан нечта?

— Кампир бу дунё ташвишларидан қутулганига анча бўлди. Олтита неварга бор. Қизимнинг болалари. Хабар олиб туришади...

— Абдуваққос ака, гап чўзилиб кетди, мен сизни бошқа бир масалада қақиртирдим.

— Ўзим ҳам ўйловдим,— деди суфлёр шошиб ва айни пайтда нимани ўйлаганини тасаввур қилолмади.

— Кеча «Тоҳир ва Зухра» расво бўлди. Биз бу спектаклни репертуардан чиқариб ташлаймиз... Сал кейинроқ қайта саҳналаштирамиз. Кеча Мансур саҳнага кеч кирди, арияни яримдан бошлаб кетди. Артистлар сўзларни пала-партиш гапиряпти. Суфлёр сифатида сиз ҳам шуларга эътибор берсангиз, деган эдим... Кексаларимиз ёшларга ибрат бўлишларини истардим. Ваҳоланки, баъзилар институт партасидан кеча келган болалар билан улфатчилик қилишади...

Суфлёрнинг кўз олдидан кечаги кун ўтди. Мансурнинг чилдирмачиси ғира-шира йўлакда чойнақдан қулқиллатиб нимадир қўйди. Суфлёр аввалига улар чой ичяпти, деб ўйлади. Кейин тимириланиб ўша томонга бир-икки қадам қўювди, арақнинг бадбўй хиди гуп этиб урилди. «Ота-сизми?», деди Мансур кўзини қисиб. «Йўқ, ишдан кейин», деди суфлёр ўзини зўрға тутиб. «Ичмасангиз, тўйимда ичинг», деди Мансур ва пиёлани даст кўтариб юборди. Бу орада ариянинг музикаси аллақачон бошланган эди. Суфлёр «ий-и» деганича ўз ўрнига, Мансур саҳнага югурди...

— Ҳаммамиз ҳам айбдоримиз, ўртоқ Қўлдошев. Ҳамма айб бизда,— деди суфлёр. Унинг хумдек калласи эгилиб кетди ва гўё бошини ушлаб қолмоқчидек, қўлларини пешонасига тиради. — Бутун умрим ғафлатда ўтди-я...

— Бўпти, Абдуваққос ака. Боринг, лекин айтиб қўяй, сиз бизга керакли одамсиз. Тишингизнинг протезини янгилаш учун ёрдам керак бўлса — тортинманг.

— Раҳмат сизга... Шу чоққача ҳеч ким «сен кимсан» демаган эди. Хўп, мен борай. — Суфлёр эшик томонга икки-уч қадам қўйди-ю, тўхтаб, режиссёрга ўгирилди. — Юрагимда айтадиган гапларим кўп. Бобо Машраб: «Дилда дардинг бўлмаса, сардафтаримни кавлама», деганлар, дардингни тушунмайдиган одам билан дардлашиб бўлмайди. Лекин сиз билан бафуржа бир дардлашмоқчиман. Хўп, хайр, раҳмат...

Зариф Қўлдошев унинг кетидан қараб қоларкан: «Ҳар бир одам — бир драма», деди.

* * *

Очик партия йиғилишини партком секретари Шавкат Қурбон очди. Зариф Қўлдошев театрнинг ҳозирги аҳволи, меҳнат интизоми ҳақида доклад қилди. Музокаралар бўлди. Айниқса, директорнинг узундан-узоқ нутқи ҳаммада қизиқирмай уйғотди. У артистларнинг ўсма-сурмасигача қолдирмай гапирди.

— Биззи айрим артистларимизда этика йўқ, ҳой,

этиканинг «э» ҳарфи ҳам йўқ, ҳа-а! Биронта халқда отарчи деган гап борми? Сизлар бу тавқилаънатни қачонгача кўтариб юрасизлар? Мени ҳурмат қилмасанглар, санъатни ҳурмат қилинглар, ўртоқлар... Мени театрдан ҳайдаб юборса, бошқа ишни қилиб кетавераман. Директорларнинг пости ўзгараверида, ҳа-а, лекин санъаткорнинг пости ўзгармайди. Унинг пости битта — театр. Шунинг учун ўз постингизни ҳурмат қилинг, ҳа-а...

Қодиржон нутқ сўзлаётган директорга қараб тураркан, «Қизи билан юришимни билса, нима деркин», дея хаёлидан ўтказди. Директор шимини кўтарган эди, кулимсираб юзини бурди.

Эшикдан аввал аста мўралаб суфлёр кириб келди.

— Доим кеч қолиб юрасиз, Абдуваққос ака, ўтиринг! — деди директор.

— Биз нариги дунёга ҳам кечикиб борамиз.

Директордан кейин кўплар сўзга чиқди, жумладан, Қодиржон ҳам. У ўйиб, гўё театр санъатининг ҳозирги муаммоларини ҳал қилиб бериш унинг зиммасига тушгандек, куйиниб сўзларди.

Ёқут унга зимдан тикилиб хомуш ўтирарди. У кейинги пайтда жуда паришон бўлиб қолди. Гулбаҳор билан Қодиржонни дастлаб кўчада тасодифан учратди, кейин — кинотеатр олдида, куни кеча — театрда. Концерт пайтида залда ёнма-ён ўтиришганини кўриб ўзини йўқотаёзди...

— Сўз — кекса ходимларимиздан Абдуваққос акага!

Суфлёр сўз берилишини кутмагандек бир оз анграйиб турди-да, кўлидаги эски, титилиб кетган пьесани ўтирган ўрнига қўйиб аста кўзгалди. У ўз нутқидан театр муқаддас даргоҳ экани, кейинги вақтда таланти ёшлар ҳисобига анча ўсганини гапириб, шу билан бирга айрим ёшлар... Ана шу «айрим» деган сўздан кейин атрофга аланглади. Кўзи оёқларини чалиштириб ўтирган Мансурга тушган, юзини бош режиссёр томонга бурди ва дадил-дадил гапираверди.

— Айрим ёшларимиз шундай муқаддас жойда ичадиган қилиқ чиқаришди. Мана, масалан, Мансуржон укамизни ҳаммамиз ҳурмат қиламиз, театримизнинг юлдузи десак бўлади. Лекин бу укашонимизга ичиш ярашмайди. Қайси куни «Тоҳир-Зухра»да чилдирмачи билан сахна орқасида ичиб ўтиришди. Менга ҳам таклиф қилишди, йўқ, дедим. Мансуржон ёшларга фақат яхши томони билан ибрат бўлиши керак... Хафа бўлмасиз-да, укашоним, гапиришга мажбурман.

Мансур Мажидовга сўз беришганда, у ҳеч нарса демади. Фақат, заҳархандалик билан «Мана шу чолнинг ҳамма гапи тўғри», деди, холос.

Ифғилишдан сўнг Ёқут Қодиржонга яқинлашиб нимадир демоқчи эди, у ўзини кўрмаганга солиб, бошқаларга қўшилиб кетди. Аёл ҳўрсинди...

Ёқут уйига мажолсиз, ҳорғин қайтди. Узини диванга ташлади. Нигоҳи беихтиёр ширингина қизалоқнинг девордаги суратига тушди. Бу унинг боғчадаги қизи. «Отаси ўлмай туриб, айрилди. Тирик етим», деб ўйлади суратдан кўзини узмай. Лекин, Ёқутнинг ўзи ҳам отадан етим қолган эди. Колхозчи Қамбар ака фашистларни энгиб қайтган-у, бироқ урушдан орттириб келган яраси эллигинчи йилларга бориб уни йиқитган. Ёқутнинг кўз олдида тўғилган қишлоғи, ёлғиз онаси, икки акаси ўтди. Тракторчи катта акаси содда, босиқ киши. Ёқут маданий-оқартув техникумга кираман, деганида, «Ҳозир ҳамма ўқияпти, майли, ўқисин», деган. Кейинчалик уни театрга таклиф қилишганда, «Ҳа, майли, ишласин», деган. Аммо, магазинда ишлайдиган, доим ичиб юрадиган, хотини устига яширин хотин олган кичик акаси Холвой: «Театрда ишлама! Артистлар бузуқ бўлади!», деб ҳақорат қилган. Ҳатто бир сафар урган ҳам. Шунда Ёқут аламга чидаёлмай бундай деган:

— Элниг ҳақини ўғирлаб кун кўрадиган хотинбоз магазинчи бузуқ бўлмай тузукми? Емон экан, театрға борманг, кино, телевизор кўрманг!

Ўша акаси, Ёқут Мансурдан чиққандан кейин театрға ширақайғ бўлиб келган-да:

— Қалайсан? Гапим тўғри эканми? Мен «Нурхон»нинг акаси Мамат эмасман. Лекин сен каттанинг гапига киришинг керак эди! — деган.

«Ҳаётимни заҳарлади, — деди Ёқут ўзига ўзи, пешонаси-

ни кафтлари орасига оларкан. Унинг хаёл кўзгусига аввал Мансурнинг совуқ башараси, кейин Қодиржоннинг ёниб турган юзи қалқиб чиқди. — Қодиржон... Шу йигит театримизга нега келди? Узимни қувноқ тутишга қанчалик ҳаракат қилмай, уни кўрсам эзилиб боряпман... Борди-ю, директорнинг қизига ўйланса-чи?! Мен бу ерда қандай яшайман, қандай ишлайман, қандай чидайман?!»

У бошини кўтарган эди, бир томчи ёш яноғидаги кичкинагина қора холининг устидан ўтиб, марварид донасидек пастга думалаб кетди...

Гулбаҳор сўнги кунларда «вақтим йўқ, ишим кўп» деган гапларни баҳона қилиб Қодиржон билан учрашишга рўйхуш бермай қўйди. Йигит қизнинг кўнглига нимадир соя ташлаганини сезди, ўзича ҳар хил хаёлга борди. Бугун ҳам диққат бўлиб, кеч соат олтида кутубхона олдида тураркан, ғурури кўзгалди: «Йўқ, мен баъзи йигитларга ўхшаб, жонгинам, нега хафасиз, деб ялтоқланиб ўтирмайман. Гапни шарт-шурт айтиб, бир ёқлик қиламан!»

Кутубхона эшигидан бирин-кетин одамлар чиқиб кела бошлади. Ниҳоят, Гулбаҳор кўринди. У бир аёл билан кулишиб чиқиб келаркан, Қодиржонга кўзи тушган заҳот тумтайиб олди. Ҳалиги аёл эса, йигитни кўргач, қизга сирли имо қилди-да, дарров нари кетди. Қодиржон Гулбаҳорга эргашди.

— Нега келдингиз?

— Нима, келмайинми?

— ...

— Мен этагингизга ёпишиб олиб, дарвозангиз тагигача судралиб бормоқчи эмасман... Тўсатдан ўзгариб қолганингиз сабабини билмоқчиман, холос.

Қиз жим эди. Гапирайми, гапирмайми дея истиҳола қилар, томоғига нимадир тикилиб турар эди. Лекин гапирмаса ҳам бўлмайди. Мансурнинг ўша кунги гапидан бери у ўзига келолмасди.

— Артистларга ишониб бўлмайди, деганимда хафа бўлган эдингиз...

— Тушунмадим.

— Ёқутни севаркансиз, ҳатто... сиздан боласи ҳам бор эмиш! Нега менинг бошимни айлантисиз?

— Қайси аҳмоқ айтди бу гапни?!

— Мансур ака аҳмоқ эмас, кап-катта одам.

— Мансур айтдимми?

— Мен сизни бунчалик деб ўйламаган эдим. Ёқутни севаркансиз, нега мен билан... — Қиз гапиролмади. Тез-тез юриб кўчанинг нариги бетига ўтиб кетди.

Қодиржон ғазабдан титраб, қаёққа юришини билмай гаранг бўлиб қолди.

Кечки изгирин турди. Бугун театрда «Ёрилтош» музикали драмасынинг охирги репетицияларидан бири бўлади. Унда қатнашаётган санъаткорларнинг фикрича, Зариф Қўлдошев асарни зўр қўяётган эмиш. Бу спектаклда Мансур ҳам қатнашади. Шунинг учун Қодиржон аввал у билан гаплашиб олмақчи бўлди. Театрга йўл олди.

Қодиржон театр эшигидан кириб келганда юзига иссиқ ҳарорат урилди. Қўлларини ишқаб шундоқ ўнг томондаги қоровулхонага ўтди. Бу ерда қора соқолли, бекасам тўн кийган, тўладан келган киши — қоровул амаки чой қайтариб ўтирарди. У Қодиржонни ўтиришга таклиф қилди.

— Қани, бир пиёла ичинг, ҳозиргина дамладим. Бугун жа-а совуқ бўлди, а?

— Эшак ўлдирар, — деди Қодиржон шляпасини бошидан олиб.

— Пальтониям ечиб қўяверинг, бу ер иссиқ.

Ҳа, бу ер жуда маза. Негадир Қодиржоннинг ҳозир қоровул бўлгиси келди. Артист борки, шу ерга бир марта бошини суқиб, бир пиёла чой ичиб кетади. Шу тариқа бу ердан одам узилмайди, қаҳқаҳа, ҳазил-мутоиба янграб туради.

— Ҳозир кетаман, — деди Қодиржон пальтосини ечишни истамай. — Репетиция бошлангандир?

— Ҳа, бугун тонготар бўлади шекилли. Сиз қатнашмай-сизми? — дея сўради қоровул.

— Йўқ.

— Зўр томошага ўхшайди. Қадимги «Ёрилтош» деган байтимиз бор-ку, ўшани театр қилишибди, ўзингиз ҳам биларсиз. Анави қизча, ҳалиги, ҳақ отинг қурғур, кичкина қиз, кўғирчоққа ўхшаб диканглаб юради-ку... — Қоровул унинг юришини кўллари билан тақлид қилиб кўрсатди, Қодиржон кулди. — Дўмкултурдан яқинда бизга келди-ку? — Наргизами?

— Ҳа. Шу қиз тушмагур жуда ўхшатыпти-да. Кеча: «Ёрил, ёрил, тош-эй, мен отамни кўрайин», деб бирам айтдики, ҳой, одам йиғлаверади. Шу қиз айтса, сахнанинг ёнига секин борволаман, денг. Мана шунақа томошани кўпроқ кўйиш керак. Баъзи томошаларимиз юракни сиқворади. Ҳов бирда кўйди-ку, практикант, студент-йигит кўйган томоша. Тўрт киши сахнага чиқиб олиб, ғўза қуртини йўқотамиз, деб тортишаверади, биттасининг хотини ё қуртга қара, ё менга қара, деб ташлаб кетади... Шуям томошами? Қандайдир чучмал бир нарса. Охири нима бўлди? Ҳеч ким кирмади-кўйди. Мана кўрасиз, «Ёрил-тош»га одам ёғилиб кетади.

Қоровулнинг гапларига Қодиржон кулимсираб қулоқ соларкан, айна пайтда хаёли Мансурда эди. Ҳозир унга нималар дейишни чамалаб ўтирарди. Шу пайт қоровулхонанинг кичкина деразаси тақиллади. Рассом Вяткиннинг жилмайган юзи кўринди. У бармоқлари билан «салом» ишорасини қилиб ўтиб кетди. Рассом чол хурсанд пайтларида деразани ана шундай чертиб ўтарди. У бу ерга кирмас, қоровулхонани ғийбатхона дер эди...

— Чол отволган шекилли, жа хурсанд? — деди қоровул.

— Чойга раҳмат, мен турай.

— Қаерга? Яна бир пиёла ичинг, нон ҳам бор, есангиз...

Қоровул ғаладондан суви қочган нон олиб ушатди, бир парча қоғозга беш-олтита оққанд ўроғлик экан, уни ҳам кўйди. Қодиржоннинг қорни оч эди. Қоровулга раҳмат айтиб, қандни чойга теккизиб тамадди қила бошлади. Ҳозир Фарғонада бўлганида онаси девзира гуручли паловни кўйиб, атрофида киргиттон бўлиб турарди. Қодиржоннинг назарида, суви қочган нондан афзалроқ таом йўқ эди жаҳонда!

— Ҳозир ҳам эски жойингизда турибсизми? — деб сўраб қолди қоровул.

— Ҳа.

— Совуқлик қилмаяптими?

— Йўқ.

— Асли-ку, шу ердан битта хона ажратиб берсаям бўлар эди. Ҳа, майли, озгина сабр қилинг яна, узоғи билан шу йил ёзги театрни бузиб янгисини қурааркан. Сизга ҳам уй беради. Кейин, мен сизга айтсам, Шавкат аканинг этагидан маҳкам тутинг: униб-ўсасиз, одам бўласиз. Бундай зеҳн солиб тураман-да, Шавкат аканинг сизга ихлоси баланд. Бунақа одамларнинг назарига тушиш ҳар кимга ҳам насиб қилавермайди.

Қодиржон қоровулга яна бир бор раҳмат айтиб, кўзгалди. Йўлак бўйлаб сахна томонга юраркан, эшиги қия очик турган хоналардан биридан доминонинг столга қарсиллатиб урилгани эшитилди. Қодиржон бошини суқиб қаради. Мансур, унинг кўнғизмўйлов чилдирмачиси, яна икки киши тарафма-тараф домино ўйнашарди. Шоди ва яна бир-иккитаси тик туриб ўйини томоша қиларди.

Қодиржон ичкари кирди. Мансурга қараб, лаблари титраб кетди.

— Ҳа, нима қилиб юрибсиз? — дея сўради Шоди.

— Юзта-юзта арақ ичиб ўтирадиган кун бўляпти. Шерик қидириб юрибман... — Қодиржон оғзига келиб қолган гапдан ўзи ҳам мамнун бўлди.

— Янгиллик-ку, — дея мингирлади чилдирмачи.

Кафтларига қистирилган домино доначаларини ҳисоблаб ўтирган Мансур кинояомуз тўнгиллади:

— Арақни эркак киши ичади...

Кимдир ишшайди, кимдир ҳиринглади. Қодиржоннинг ёноқларига қон тепди. Мансурнинг нақ қулоғи тагига келиб, деди:

— Арақ ичадигани эркак дейилса, бировларнинг орасига раҳна солиб юрадиган иблис нима дейилади?!

— Менга айтаясанми? — деди Мансур елкаси оша кўзларини чақчайтириб.

— Ҳа, сенга! — Қодиржон Мансурнинг ёқасидан тутиб сийлаб турғизди-да, тумшугига тортиб юборди. Мансур

қалқиб, боши айланиб кетди. Иккинчи мушт жағига тушганда гурсиллаб йиқилди.

— Ҳой бурноқ, нима қиляпсан! — Кўнғизмўйлов чилдирмачи Қодиржонга ташланди. Лекин гарданига мушт тушиб, эшикнинг кесакасига бориб урилди. Ёрилган пешонасини ушлаганча, «Ойи-и!.. Милиция!», деб бақирди.

Қодиржон шахд билан чиқиб кетди. Бу воқеа шу қадар тез ва тўсатдан рўй бергани учун, ҳамма ҳайрон бўлганча анграйиб қолди.

Шукур Бобоевичнинг кабинетига Шавкат Курбон, Зариф Қўлдошев, маҳаллий комитет раиси Насрулло Нишоннов ўйчан ўтиришибди. Директор асабий, у ёқдан-бу ёққа бориб-келиб турибди.

— Африкада қор ёғибди деса, ёки, хўроз тухум қилибди деса, ишонаман, лекин Қодиржон икки кишини қон қақшатиб урибди деса... Бироқ, кесақдан ўт чиқибди, ҳа-а, чиқибди! Ҳой, нима қилиш керак, а, ўртоқ местком?

Директор дабдурустан Насрулло Нишонновга бақрайиб қараган эди, у эсанкираб қолди. Қолаверса, раис катталарнинг чизигидан чиқмайдиган, сувнинг оқимига қараб сузадиган одам бўлгани учун Шавкат Курбонга ва Зариф Қўлдошевга тезда кўз югуртириб олди. Уларда ҳеч қандай ўзгариш сезмагач, чайналди:

— Энди, нима деса бўлади, умуман, ўйлаб кўриш керак...

— Сиз ўйлаб кўргунча, Мансур билан чилдирмачи бутун областга ноғора қоқиб бўлади, ҳа-а... Театр мукофот оламан деб турган бир пайтда судбозлик қилиб юрсак, фалон театрнинг артистлари бир-бири билан муштлашибди, деган гап тарқалса... тарқалса эмас, тарқалди, ҳа-а, тарқалди! Хўш, бунга қайси биримиз жавобгармиз? Уртоқ Қўлдошев, ўртоқ партком? Сиз, Шавкат ака, устозисиз, нима қилайлик?

Шавкат ака кўзларини бир нуқтага тикиб, хомуш ўтирарди. Зариф Қўлдошев директорга гап қотди:

— Кеча мен йўлакда ғала-ғовурни эшитиб югуриб чиксам, Қодиржон йўқ экан, қолганларни тинчитиб, эртага аниқлаймиз, деб жўнатвордим. Сиз билмадингизми — жанжалнинг сабаби нимада экан? Қодиржон безори эмаски, бекордан-бекорга бировни дўппосласа!

— Ҳм-м, ҳе-хе-хе-э. — Директор ғазаб ва кулги аралаш у ёқдан-бу ёққа юриб, қўлларини тез-тез ишқади. — Безори битта жиноят қилади — ё биров билан муштлашади, ё бирон қизга тажовуз қилади. Бу киши бўлса, ҳаммамиз яхши кўриб, кўй оғзидан чўп олмайди, деб юрган йигитимиз, ҳам бировнинг қизини йўлдан урган, ҳам унга насихат қилган одамларни дўппослаган. Ана сизга икки кўринишли комедия!

— Қанақа қизни йўлдан урибди? — дея сўради режиссёр ҳайрон бўлиб.

— Ҳой, ҳм-м, менинг қизимни! Гулбаҳорни!

Боядан бери жим ўтирган Шавкат ака гулдираб кулиб юборди:

— Вой қурғур-эй, жуда қизиқ-ку.

— Қизиқ, қизиқ, ундан ҳам баттар. — Директор шимини кўтариб кўйди. — Хўш, нима қилайлик? Умумий йиғилишга кўзимизми ёки комсомол йиғилишгами? Қандай жазо берамиз? Ҳали коллективга нима деркин?

— Гап бундай, Шукур Бобоевич, — дея мурожаат қилди Шавкат ака, — ҳеч қанақа мажлисининг кераги йўқ. Гапни кўпайтириб, ҳамма ёққа овоза қилиб юрмайлик. Шундай ҳам театрда «деди-деди», «айтди-айтди» деган гаплар кўп. Бу масалани менга кўйиб беринглар, ўзим ҳал қиламан. Директор томоғини ғалати қилиб қириб кўйди.

Шавкат аканинг хонасида Мансур билан чилдирмачига Қодиржон қўлини узатиб, эшитилар-эшитилмас «Кечиринглар», деб кўйди.

— Бу бошқа гап. Бундан кейин қайтарилмасин, — деди Шавкат ака.

Артистлар бирин-кетин чиқиб кетиша бошлади. Кўнғиз-

мўйлов чилдирмачи йўлакда Мансурнинг биқинига туртди-да, кўзини қисиб минғирлади:

— Айтдим-ку, ёнини олади, деб. Театрдан ҳа-айдаш керак эди, бурноқни!..

«Ёрилтош» спектаклининг кўриги муваффақиятли ўтди. Қодиржон ҳамкасбларини табриклаб, театрда бир оз айланиб юрди-да, кейин уйга кетди. Уринга чўзилгач, соатига қаради: энди кечки ўн бўлибди. Стол устида турган «Театр» журнали олиб варақлай бошлади. Шу пайт деразани биров чертгандай бўлди. Қодиржон ойнага пешонасини теккизиб ташқарига тикилди. Сийрак туманли оқиш тун қўйнида қора шарпани сизди. Оёғига туфлисини илиб ташқарига чиқди. Бостириб телпак кийган, кўзлари бежо бир йигит ундан:

— Сиз Қодиржонмисиз? — деб сўради.

— Ҳа.

— Сизни Фарғонадан келган икки киши қидириб юрибди.

— Қани улар?

— Кўчада туришибди.

Қодиржон йигитнинг кетидан кўчага чиқди. Кўнгли нохушланди. Бироқ энди орқага қайтиш йўқ. Чап томонда, муюлишдаги газета дўкони ёнида икки киши суҳбатлашиб турарди. Телпаки йигит ўшаларни кўрсатиб қўйгач, ўзи орқада қолди.

— Келинлар, — деди Қодиржон.

Тескарига қараб турган биттаси Қодиржонга ўгирилдию мушт қўйиб юборди. Орқа томонидан бўйни аралаш яна бир мушт тушди. Уч кишининг ўртасида қолганини пайқади Қодиржон. Костюмини шарт ечиб, кичкина ариқчанинг нариги томонига сакради, безорилар ўша томонга ташланувди, қайрилиб туриб биттасини чунонам туширдик, безори боши билан бориб дарахтга урилди. Шуниси гандираклар ўрнидан турди-да, қўйнидан нимадир олиб, шеригини дўппослаётган Қодиржоннинг орқа миясига урди. Шу пайт ўткир ёғду уларни ёритиб юборди. Бу ёруғлик кечки сменадан ишчиларни олиб қайтаётган автобус фараларидан таралаётган эди. «Қоч!» деган бақирик эшитилди. Автобусдан ишчилар югуриб тушди...

Қодиржон касалхонада чала ўлик бўлиб ётганмиш, деган совуқ хабарни бир зумда ҳамма эшитди. Шавкат Қурбон уни кўргани келди, каравотга энгашиб Қодиржонни кучоқлади.

— Аблахларни танийсанми?

Қодиржон бош чайқади.

— Сенга қасд қилганларнинг онасини Учқўрғондан кўрсатаман! Тузалиб чиқавергин, хўпми? Ота-оналарингга бу ҳақда лом-мим демагин. Уч-тўрт кундан кейин, соғ-саломат юрибман, деб хат ёзиб юборасан. Келишдикми? Қодиржон бош ирғади.

Шавкат ака палатадан чиқиб, бош врачдан: «Қодиржон менинг ўғлим, қалай аҳволи?», деб сўради.

— Озгина даволанишга тўғри келади, аммо катта зарар етмаган, хотиржам бўлинг. Эртага алоҳида хонага ўтказамиз, — дея бош врач уни тинчлантирди.

Шаҳар ички ишлар бўлимининг бошлиғи, шоиртабиат полковник Шавкат ака билан қалин эди. Шавкат ака шу кунни унга кўнғироқ қилиб, пўписа билан деди:

— Қодиржонга қасд қилган безориларни топмасанг, Тошкентга айтиб, сени хижолатга қўяман. Безориларни албатта топишимиз керак. Бу ерда жиддий гап бор.

— Хўп, хўжайин, хўп, — деди полковник қулиб. — Илтимосингизни бажарамиз...

Эртасига иккита катта пакет кўтариб Мансур келди ва Қодиржоннинг қўлини аста тутиб: «Нима бўлди, ука? Оббо, номардларни таниб олдингизми?» деб сўради. Қодиржон «йўқ» ишорасини қилди.

— Оббо, чакки бўпти. Майли сиз тузалиб чиқаверинг, уларнинг адабини ўзимиз берамиз. Нима ёрдам керак

бўлса — уколми, дорими — менга айтинг. Шукр, таниш кўп, ернинг тагидан бўлса ҳам топтираман. Бўпти, ука, тезроқ тузалинг.

— Раҳмат, — деди Қодиржон ҳазин товушда.

Орадан икки кун ўтгач, нон ўртасига кабоб жойлаб суфлёр Абдуваққос ака кириб келди. Қўлидагини қутига қўйиб, курсига ўтирди. Қодиржоннинг пешонасига кафтини босиб, худди докторларга ўхшаб томирини ушлади, юрагига қулоқ солиб ҳам кўрди. Кейин:

— Отангиз пенсиядаларми? — деди.

— Ҳа.

— Сиз ҳам бемалол пенсия ёшига етасиз. Агар субъектив сабаблар бўлмаса, биз ота-боболаримиз умрича умр кўраемиз. Ибн Сино, агар чанг бўлмаса инсон минг йил умр кўрарди, деган экан. Мен айтаманки, агар дунёда ёмонлик бўлмаса, инсон икки минг йил умр кўрарди, инфаркт, қон босим, асаб деган касалликлар бўлмасди. Биров бировга пичоқ урмасди. Ҳаёт — кураш, дейишган улуғларимиз. Хўш, биз ким билан курашамиз? Ёмонлик билан курашамиз, яхшиликнинг тантанаси учун курашамиз. Мана, Шекспир айтган экан: «Ҳаёт — бир саҳна, биз ҳаммамиз — артистлармиз». Хўш, ана шу саҳнадаги образларнинг барчаси ижобий бўлса, унда спектаклнинг қизиғи қолмайди. Шундай экан, сиз хафа бўлманг, саҳнада ҳали салбий образлар ҳам бор... Миянгизни ачитвордимми?

— Йўқ-йўқ, — деди Қодиржон ва шу заҳоти кўнглидан «Ажойиб коллективимиз бор-да», деган фикр ўлди.

— Ҳай, мен турай, — деди суфлёр калласини ликилла-тиб. — Тезроқ бу ердан чиқинг, биз сизни кутамиз.

Суфлёр судралиб чиқиб кетди. Одамнинг кимлиги бошга оғир кун тушганда билинади. Қодиржон коллективнинг унга меҳри баландлигини энди чуқур ҳис қилди. Мана, уч кундирки, одам узилмайди... Қодиржоннинг хаёли тагин безориларга бориб қадалди. Кимлар улар?.. Уйлаб ўйига етолмасди. Ёки Гулбахорнинг ортида югуриб юрганларми-кан?.. Қоронғида башарасини унча илғамади. Нега қасд қилишди экан?

Ёқут келди. Хонани «Быть может» атрининг ҳиди тутиб кетди. У қўлидаги пакетни бир четга қўйиб, Қодиржоннинг ёнига югуриб борди-да, бошини кўксига қўйиб йиғлаб юборди.

— Нега йиғлайсиз? Қўйинг, айб бўлади. — Қодиржон унинг бошини аста кўтарди.

— Бўлди-бўлди, йиғламайман. Соғайиб қолганингизни кўриб, хурсандлигимдан йиғладим. Биринчи кунни келган-нимда пешонангизни ҳам боғлаб қўйишган экан, оёқ-қўлимда жон қолмади. Хайрият, ҳозир жуда очилиб кетибсиз.

— Йўғ-э. Нима, мен қиз боламанми очилиб кетгани! Аксинча, сиз очилиб кетибсиз.

— Кечирасиз, мен уч кундан бери сизни ўйлайвериб рангларим сарғайиб кетди... — Ёқут эркаланиб, кўзларини пирпиратиб ширин сўйлари. Елкасига ташлаган оқ халат унга жуда ярашиб турарди. Кулимсираб гапирганда йилт-йилт қилиб турган бир жуфт юлдуз нусхали тилла тиш, сутга чайгандек юзининг чап томонидаги жимит холчаси, оппоқ момиқ билақлар ва оққуш бўйнидек нозик бўйнидаги олтин занжирлар аёлни ниҳоятда кўркем қилиб кўрсатарди. Қодиржоннинг назарида, Ёқут бугун атай ясениб келганга ўхшарди.

— Қодиржон, сиз мени кечирасизми?

— Нега кечираман, бирон гуноҳингиз борми?

— Йўқ, шунчаки сўраяман... Энди мен сизга халақит бермайман... Виласизми, кечаси сизни тушимда кўрибман. Халқ артисти бўлиб кетган эмишсиз. Ҳамма қутлаётганмиш. Ҳамманинг гулини олармишсиз-у, мен узатсам, қарамас эмишсиз. Роса йиғлабман.

Ёқут кулди. Қодиржон ҳам қулиб жавоб қилди:

— Агар ўнгимда шундай бўлиб қолса, албатта оламан.

— Ростданми? Раҳмат... Хўп, мен турай, Қодиржон, айтинг, мени кечирасизми?

— Ҳа, нега кечираман? Нима, сиз билан уришибманми?

— Шундай бўлмаса ҳам кечирдим, деб қўйинг.

— Ҳа, ана, кечирдим.

— Раҳмат! Тез тузалиб кетинг, хайр.

Ёқут энгашиб, Қодиржоннинг пешонасидан ўпди-да, тез бурилиб чиқиб кетди. Унинг кўзлари намли эди.

Қодиржонни бир ҳафтага қолмай тузалиб кетади, дейишган эди, йўқ, орадан беш-олти кун ўтгач, у қайтадан иситмага кирди.

Шу тариқа бир ойдан мўлроқ вақт ўтгачгина ишга қайтди. Касалхонадан келиб анча янгилик эшитди. Биринчиси, Ёқут театрдан кетган эди. Қодиржоннинг каравотида Тошкентдан келган хат ётарди. Уни, одатдагидек, форточкадан почтачи ташлаб кетган бўлса керак. Адресдаги «Қамбарова Е.» деган ёзувга кўзи тушиб, у ҳайратланди. Тез очди. Мактубда шундай дейилган эди: «Салом, Қодиржон! Аллақачон касалхонадан тузалиб чиққандирсиз. Чунки мен даволоччи дўхтирдан сўраганимда, ўн-ўн беш кунда жавоб берамиз, деган эди. Бахтимга соғ бўлинг, узоқ умр кўринг. Мен театрдан кетишга қарор қилдим. Режиссёр ҳам, директор ҳам жуда хафа бўлишди. Ўзим ҳам хафаман. Лекин бошқа иложим йўқ эди. Мен ўзини овутишга жуда кўп уриндим, лекин уддасидан чиқа олмадим — мен сизни қаттиқ севиб қолдим. Сиз севмайсиз, албатта, бошқа қизга уйланасиз, эҳтимол Гулбаҳорга. Мен эсам, бундай зарбани кўтара олмайман. Айниқса, душманим олдида чилпарчин бўлишни истамайман. Душманим, бу собиқ эрим — Мансур. У менинг хўрланишимни жуда истайди-да. Шуларнинг ҳаммасини тарозига солиб, бирйўла кетишга қарор қилдим. Ҳозир театрда ишляпман. Ёзда институтга ҳужжат топшираман, сиртдан ўқийман. Эҳтимол, иш, ўқиш билан овуниб, ҳаётимдаги қайғули кунларни унутарман. Бироқ сизни унутмайман. Чунки сизни кўрсам қувончи кўрган-дек, сизни ўйласам бахтни ўйлаган-дек бўламан! Хайр, хат ёзиб туринг (ёзгингиз келса). Сизни ҳамиша севиб қолувчи Ёқут».

— Менга қара, қария, яна калтак ейдиган бўлиб турибсан. Бу сафар қилич ейсан. Нақ биқинингга уришди, — деди кулиб режиссёр. — Биласанми, «Гамлет»ни оляпмиз. Тошкентдан долмамиз Рубен келади. Икковимиз қўймоқчимиз. Сен ҳозир ёрдамчимдан асарни олиб, Гамлет ролининг текстларини кўчириб ол... Айтгандай, Мансур билан чилдирмачи сўроқ бераётибди. Сенга суиқасд уюштиришгани учун...

Қодиржон Зариф Қўлдошевнинг ушбу сўзларини ўйлаб ётаркан, анчагача уйқуси қочди. Кейин узоқ-юлуқ тушлар кўрди. Гамлет қиёфасида отасининг арвоҳи билан учрашди. Арвоҳ—кўзойнак тақдан ўз отаси Даврон ака эмиш... Офелияни бағрига босди, сўнг Офелия Гулбаҳорга айланиб қолди... «Узлатга чекил, узлатга!» дебди унга қараб хитоб билан. Бир маҳал қилич кўтариб Мансур югуриб кирди. Қодиржон ҳам шартта қилич суғуриб, йўлбарсдек ташланди. Жарангланган овоз эшитилди...

Соат жиринглаётган экан. Шошиб кўзини очди. Кийиниб, кўчага чиқди. Йўл четларида аҳён-аҳёнда кирланган қор уюмлари учрайди. Ҳали осмон булутли эди, бир оздан кейин ёришиб, қуёш кўринди. Ҳаво ёқимли, баҳорнинг ҳиди келади. Қодиржон одатича кафедра овқатланиб олди. Бир дўконча олдида одамлар спринт лотереяси ўйнаётган экан. Тиқилинча қийналиб бешта билет олувди, бир тийин ҳам чиқмади. «Ия», деди соатига қараб ва тез-тез юриб кўчанинг нариги ёнига ўтиб кетди...

Узоқдан театр майдони кўзга ташланди. Лекин театр олдидаги бугунги манзара Қодиржонга бошқачароқ туюлди. Одамларнинг тўп-тўп туриши, кимларнингдир у ёқдан-бу ёққа ҳовлиқиб юриши, ичкарига кириб-чиқишлари ҳам ўзгачароқ эди. Қодиржон қадрдон ишхона-

сига яқинлашаркан, ҳамкасбларининг жонсарақлиги, чеҳраларнинг қайғули эканини сезди. У четроқда хомуш турган кекса артист Зарифа опанинг ёнига келди.

— Нима гап?

Зарифа опа жавоб бериш ўрнига йиғлаб юборди. Кейин рўмолчаси билан кўзёшларини артаркан:

— Шавкатимиздан ажраб қолдик, — дея пичирлади.

Қодиржоннинг бадани жимирлаб, тили айланмай қолди.

— Қандай?! Ахир... Кеча соппа-соғ, кулишиб ўтирган эдик-ку?!

— Умр шунақа экан... Кечаси босими бирдан кўтарилиб, миясига қон қуйилибди, — деди Зарифа опа хўрсиниб. — Энди бунақа артист дунёга келмайди...

Театр фойесида юракларни эзиб «Наво», «Чоргоҳ» нола қилади. Шавкат Қурбон — тобутда. Қодиржон унга тикилганча бошини қўйиб солиб турибди. «Ўлим нима? Ухламак, балки туш кўрмак» деган Гамлетона сатрлар миясида ғимирлаб кўяди. Шавкат Қурбон худди ухлаган-дек ётибди. Мана, шу инсон ҳам орамиздан абадиятга кетди. Минг, миллион ва миллиард йиллар ўтади, истездоди, овози, ҳатто ташқи қиёфаси ҳам айнан Шавкат Қурбонга ўхшаш минглаб одамлар дунёга келади, бироқ улар барибир Шавкат Қурбон эмас! Шуларни ўйларкан, Қодиржоннинг кўзидан ёш тирқираб кетди... Кимдир тирсагидан тортиқлади. Угирилиб қараган эди, нигоҳи Шукур Бобоевичга тушди. Директор уни етаклаб бир четга тортиди.

— Кўп қайғурманг, ўлим ҳаммамизнинг бошимизда бор. Энди астойдил бўлинг, ҳа-а. Театрда ўзинингизнинг чироғини ёқинг. Шавкат ака ҳатто ўлими олдида ҳам сизга яна бир яхшилик қилиб кетди...

Шавкат ака бир кун аввал директор билан холи гаплашиб, бундай деган эди: «Хотининг билан жанжаллашиб, баъзан театрда ётиб юришингни биламан. Бу сенга ярашмайди. Оғирликни гарданингга ол. Икки томондан биттаси ён бермаса бўлмайди. Ёшинг бир жойга борди, сочинг оқарди. Энди ёшларга оталик қил. Қизингга Қодиржондан яхши йигит тополмайсан. Севишганларни қовуштириб қўйсанг, савобга қоласан. Дунёда невараларни ўйнатиб юришдан гаштироқ нарса йўқ. Жон биродар, менинг гапларимни танангга бир ўйлаб кўр... Уйғур оға: «Мен шу йўлдан келдим, шу йўлдан кетаман», деган эди. Биз ҳам шу йўлдан келдик, шу йўлдан кетяпмиз. Санъатнинг юкини кўтаролмаганлар ярим йўлда қолиб кетишди. Қодиржон мана шу муқаддас йўлга мусоффо туйғулар билан қадам қўйди. Унинг манзилга етиб бориши фақат ўзига эмас, сен билан бизга ҳам боғлиқ. Истеъдодлар — келажагимиз. Қодиржон юзингни ерга қаратмайди. Уни қанотингга ол. Келажақни сенга топширяпман, менинг мазам бўлмай турибди...»

Директор кечаси билан мишжа қоқмаган, бутун ҳаётини кўнгил кўзгусига солиб кўрган, ва ниҳоят, бир қарорга келгандек бўлган эди...

Азон пайти эди, у Шавкат Қурбоннинг ўлими ҳақидаги хабарни эшитди...

Бир куни Шукур Бобоевич Қодиржонни ҳузурига чақиртириб, у ёқ-бу ёқдан гапга солди. Йигитнинг кўзларига тикилиб тураркан, қулоғининг тагида Шавкат Қурбоннинг ўша сўзлари жаранглаётган-дек бўларди. У овозини хиёл пасайтирди:

— Беш-тўрт кундан кейин Фарғонага боринг, чол-кампирини бошлаб келинг...

Қодиржон бир ғалати энтикди.

Абдурашид Исроилов

ХАЛОСКОРЛАР

Кимки умумий фалокат дақиқаларида Ватан халоскорлигидан бошқа бирон-бир хаёлга борса, у озод давлатда яшашга ҳақли эмас.

Ф. КЛИНГЕР

Урганчда истиқомат қилаётган Улуғ Ватан уруши ветерани, Совет Иттифоқи Қаҳрамони Сотим Нурметовнинг жанговар ҳаётидан тўрт лавҳа.

Биринчи лавҳа

Апрель бўлишига қарамай баҳор шамоли этни жунжитиброқ эсади...

Майор ўз қўл остидаги жангчиларга бир-бир назар ташлади. Ҳолдан тойган, уч кечадан буён уйқу нималигини билмай совет қўшинларининг ҳужумини таъминлаш учун йўлу кўприкларни, шаҳару қишлоқларни мина ва бомбалардан тозалган жангчилар икки соатдирки уйқуга кетишган.

— Уртоқ майор...

— Секинроқ, — Родителев навбатчининг сўзини бўлди ва «берироқ келиб гапир» ишорасини қилди. Солдат командирга яқин келиб шивирлаб сўзлашга тутинди:

— Уртоқ майор, сизни штабга қақришяпти.

— Яхши, ҳозир бораман.

Командир чиқиши билан Сотим оҳиста уф тортиб қўйди. Унинг кўзлари негадир ғамгин, ўзи хаёлчан ертўла шифтига тикилиб ётарди.

— Ҳа, оғайни, тинчликми! — шериги Андрей Соломенцев хавотирланди.

— Биласанми! Бир оз мизғибман. Тушимга онам кирибдилар. Гўё мен Хевада эмишман.

— Хева деганинг қишлоғингми!

— Йўқ, шаҳар. Туғилган шаҳрим. Биласанми, тушимда нимани кўрибман! Онам урушдан олдиндагидек катта-катта тандир нон ёпганмишлар-да, мен ундан биттасини олиб ей дейману иссиқлигидан қўлим куйиб саватга тушиб кетади, яна олсам, яна тушиб кетади.

— Тандир деганинг нимаси!

— Бизда нонни тандирда ёпишади, энди бу ёғини эшит. Ойим тушиб кетган нонни олиб, пуфлаб-пуфлаб яна менга уза-тармишлар... Уйғониб кетсам тушим экан. Ойижонимни, уйимизни шундай соғинибманки...

— Эҳ, нимасини айтасан! Ким ўз уйини соғинмабди. Лекин сабр қил, дўстим, оз қолди, ғалабага оз қолди...

«Сабр қил...»

Ҳарбий комиссариатдан шундай дея қайтаришганига ҳам, кейин ёши етиб Ватан мудофаасига отланганига ҳам мана неча йил бўлибди. Шу йиллар ичида у қанча уруш йўлларини ажал уруғидан тозаламади, қанча ҳужум йўлларини Ватан солдатларига очиб бермади. Душман осонликча таслим бўлаётгани, позицияларини осонликча топшираётгани йўқ. Йўқ, у қочиб бора туриб ҳам ғалаба йўлларини беркитиб кетмоқда, унга ажал уруғини сочиб кетмоқда.

Сапёрлар, Сотимнинг дўстлари эса, бу йўлларни тозалашмоқда. Демакки, ғалаба йўлларини кенг очишмоқда. Ғалабани яқинлаштиришмоқда.

Иккинчи лавҳа

— Рухсат этинг, ўртоқ генерал.

— Кириг, Родителев. Ҳамма келди, шекилли, — қўмондон жиддий оҳангда гап бошлади. — Уртоқлар, масала биз ўйлагандан кўра мушкулроқ бўлиб чиқди. Пархоменко, ахборот беринг.

Разведбатальон командири полковник Николай Пархоменко штаб харитаси ёнига бориб, Шарқий Пруссия чегаралари бўйлаб кўрсаткич таёқчасини юргизди. Кёнигсберг шаҳрида таёқча тўхтади:

— Тўла қуролланган, катта ҳарбий техникага эга бўлган душман қўшинлари Кёнигсбергни қаттиқ туриб ҳимоя қилмоқда. Сўнги икки кун давомида эса душманнинг қолган-қутган кучлари ҳам шаҳарга тўпланиб олишга муваффақ бўлди. Аниқ разведка маълумотларига қараганда ҳозир бу ерда душманнинг 150 мингга яқин қўшини бор. Шаҳарнинг аксарият қисми сув билан ўралганлиги учун ҳам уни штурм билан олиш мушкул. Кўп талофот беришга тўғри келади.

— Бунга йўл қўйиб бўлмайди! Уруш тугаб боряпти, ахир Ғалаба яқин, ўртоқлар. Биз ҳар бир жангчининг ҳаётини сақлаб қолишимиз, уйига, оиласига қайтаришимиз керак! — қўшилмади қўмондон. — Бошқа чора топмоқ зарур!

— Уртоқ генерал, шаҳарни штурм билан олишдан бошқа йўл... кўрмаяпман, — штаб офицерининг бу гапи қўмондонга сўзсиз ёқмади.

— Мутлақо қаршиман. Хўш, кимда қандай таклиф бор!

— Рухсат этинг, ўртоқ генерал.

— Гапиринг, майор.

— Шаҳарнинг жануби-шарқ томонидан оқиб ўтадиган дарё бир оз торайган. Мана бу ерида шаҳарга олиб борадиган кўприк жойлашган. Дарё суви анча пастдан оқади. Шунинг учун пастда, кўприк остида пиёдаларга мўлжалланган яна битта кўприк бор. Табиийки, ҳар иккала кўприк миналаштирилган. Таклифим шуки, кўприкларни минадан тозалаш вазифасини менинг батальонимга топширсангиз. Тунда ҳужум бошлаб, кўприк томон ўтиб оламиз...

— Бунинг иложи йўқ. Кўприклар душман кафтида тургандек очиқ ерда. Кўпчиликни юбориб бўлмайди. Сезиб қолишса, кўприкни порлатиб юборишдан ҳам тоймайдилар. Бунга эса йўл қўйиб бўлмайди.

— Менга рухсат этинг, ўртоқ генерал.

— Гапиринг, капитан.

Тўпчи батальон командири капитан Матвеев стол устига душман мудофааси линиялари белгиланган харитани ёзар экан, деди:

— Мана, ўша кўприклар. Бу ерда эса, душманнинг кучли ва мустаҳкам позицияси жойлашган. Кўприкка яқин пастдаги мана бу мудофаа линияси эса заифроқ. Юзга яқин душман солдатидан иборат. Майор Родителевнинг таклифида жон бор.

Менимча, кўприкни олиш, минадан тозалаш учун душмanning асосий кучларини чалғитиш керак. Яъни олис масофага отадиган тўплардан бир йўла ҳужум бошлаб, ана шу пайтнинг ўзида беш-олти азамат сапёр билан кўприкка етиб олса бўлади. Ҳали ўзингиз айтдингиз, ҳар қандай шароитда ҳам у ерга кўпчиликни юбориб бўлмайди. Демак, тўплар ҳужуми остида ана шу кучли сапёрлар группаси душмanning олд позициясини ишғол қилади. Келишиб олинган маълум вақт ўтгач, тўплардан яна ўт ёғдирамиз. Навбатдаги ҳужум давомида кўприк минадан тозаланади. Лекин бу оғир вазифа.

— Ҳа, оғир ва ҳавфли. Ҳатто сапёрларни ўлимга юбориш билан тенг.— Қўмондон ўйлашиб қолди.

Родителев гапга аралашди:

— Уртоқ генерал, капитан Матвеевнинг таклифини қувватлайман. Бундан бошқа илож йўқ.

— Кимларни тавсия этасиз!

— Сотим Нурметов группасини. Абжир йигитлар. Албатта удалашади. Мен яхши билман уларни.

— Группада кимлар бор!

— Тарасов, Иванов, Келдибоев, Самницкий, Григорьев, Николаев, Федорчук, Голованов, айтганимдек группа бошлиғи старший сержант Нурметов.

— Шошма-шошма, бу анави ўн олтита душман тўпини қўлга киритишда жасорат кўрсатган шоввоз эмасми!

— Худди шундай, ўртоқ генерал.

— Яхши! Унга ишонса бўлади бу топшириқни!— Қўмондоннинг чеҳраси очилиб кетди. Қўмондон ўша жангдан кейин унинг шахсий делосини кўрган эди.

... Сотим Нурметов. 1925 йил. Хевода туғилган. Миллати ўзбек, унвои старший сержант. Сапёрлар бўлиминининг командири. Севастополь, Ворошиловград, Минск, Донбасс шаҳарларини душмандан озод этишда алоҳида мардлик ва жасорат кўрсатган. Учинчи ва иккинчи даражали «Шуҳрат» орденлари кавалери...

— Мен розиман. Лекин операция пухта ўрганиб чиқилсин. Икир-чикиригача ҳисобга олинсин. Операция икки соатдан кейин бошланади.

— Хўп бўлади, ўртоқ генерал!

Сапёрлар узоқ маслаҳат қилишди. Дурбин орқали душман позициясининг ҳар бир қарич ери синчиклаб кузатилди. Ҳужум вақти, шартли сигналлар тўпчилар билан келишиб олинди. Бажарилажак топшириқнинг ҳар битта босқичи, операция учун ажратилган вақтнинг ҳар минута ҳисоблаб чиқилди. Ниҳоят Сотим Нурметовнинг бўлимида операция олдидан сафланди.

— Йигитлар, ҳозир менга жуда оғир, чунки сизларни ўлим билан юзла-юз бўлиш учун юборяпман. Лекин менга бир нарсга таскин беради. У ҳам бўлса ишонч туйғуси. Мен сизларга ишонман! Улимни ҳам доғда қолдириб, жанговар топшириқни бажаришингизга ишонман. Ёдингизда бўлсин. Сапёр хатога йўл қўйиши мумкин эмас. Акс ҳолда нотўғри қўйилган қадам, армияга ўзбилармонлик ўзингизни, қолаверса, аτροφдаги қуролдош дўстларингизни ҳалок этиши мумкин. Армиямиз ҳужумининг муваффақияти, минг-минглаб жангчиларнинг ҳаёти фақат сизга боғлиқ,— майор Родителев сафар олдидан ҳар бир солдат билан бир-бир кучоқлашиб хайрлашди. Сўнг старший сержант Сотим Нурметов ва саккиз нафар сапёр эмակлаб, тун қоронғусида кўздан ғойиб бўлдилар. Шу тариқа «Кёнигсберг» операциясини бажаришга киришилди.

Ун беш минутлар чамаси ўтар-ўтмас артиллерия жангчилари командага биноан ҳужум бошлашди. Тўплар наъра тортиб, душман устига ўт ёғдирди. Ярим тун. Кёнигсберг шаҳрининг у ер бу ери чақмоқ чаққандек ёришиб кетарди. Тутун ва аланга кўтарилар, тўпларнинг гүмбуридан ер титраб, қулоқлар қоматга келарди. Шу орада тўққиз нафар сапёр душмanning олд позициясига етиб келди.

— Командан билан душман хандақларига баравар граната иргитамиз,— пичирлади командир. Шундай бўлди ҳам. Кетмакет портлаган гранаталар душман позициясига жиддий зарар етказди. Қий-чув, тўс-тўпалон ичида душман устига ташланган сапёрлар автоматларидан ўқ ёғдиришди. Қўл жанги бошланди. Саросимага тушган немис солдатлари батамом қириб ташланди. Душман мудофасининг олд позицияси совет жангчилари қўлига ўтди. Тўплар ҳам келишилгандек жимиб қолди. Операциянинг биринчи босқичи бажарилди.

— Йигитлар, тайёрланинг. Энди жанговар топшириқнинг асосий қисмига ўтамиз. Ҳозир артиллерия яна ҳужум бошлайди. Ҳар иккала кўприкни қисқа вақт ичида ҳеч қандай

шовқинсиз миналардан тозалашимиз керак. Узингизни сездириб қўядиган бирорта ҳаракатдан тийишингизни сўрайман.— Командир каска тасмаларини яхшилаб боғлаб олишни, овоз чиқарадиган барча буюмларни окопда қолдиришни таъинларкан, шу пайт артиллерия яна ҳужум бошлади.

Командир «олга» деди-ю кўприк томон эмակлаб кетди.

— Иванов, эҳтиёт бўл, Федорчук, минаскателни келтир...

Жангларда тажриба орттирган уста минёрлар терлаб-пишиб, ерга сепилган ажалнинг уруғларини битталаб териб биринкетин зарарсизлантиришарди. Икки соатлик ҳаракатдан сўнг юзлаб миналар кўприкдан териб ташланди. Улар турли-туман, турли ҳажмда эди. Узоқ масофадан бошқариладиган, соат механизми билан ишлайдиган, тутатгичли миналар. Лекин биронтаси кўздан қочирилмади. Сапёрлар тун қоронғусида ўрналаб, яна ишғол этган позицияларга қайтдилар. «Кёнигсберг» операцияси муваффақиятли бажарилди. Совет Армиясининг навбатдаги ҳарбий-техник ҳужуми учун замин ҳозирланди. Қўмондонлик топширган вазифа аъло даражада адо этилди. Шартли ракета орқали шу ҳақда сигнал берилди. Сотим Нурметов тўрт соатлик тинимсиз ҳаракатдан кейин, ҳориб, холдан тойган сапёрларга дам беришга қарор қилди. Елкасидан яраланган Самницкийнинг ярасини боғлаб бўлган командир дурбинда аτροφни кузата бошлади. Бирдан юраги орқага тортиб, алланечук бўлиб кетди. У тушуниб етган оддий ҳақиқат даҳшатли эди...

Тонг ёриша бошлаган. Олд позициянинг қўлдан кетганини пайқаган душман юқоридаги асосий истеҳкомни уч-тўрт бавар кучайтирган, ҳарбий техника ҳам шунча кўпайтирилган эди. Бу позиция сапёрлар эгаллаган мудофаа линиясидан 30—40 метр юқорида бўлиб, душман сапёрларни кўрсатди. Лекин командир ҳаяжонга тушганича бор эди. Муҳим операцияни бажарган сапёрлар қамал ҳолатига тушиб қолишган эди. Чунки окопдан қиқиб, ўзимизникилар томонга юришса юқоридаги немислар битта қўймай қириб ташлайди. Орқага чекиниш — душманга таслим бўлиш билан баравар. Агар ана шу позицияда совет қўшинларини кўтиб туришса-чи! Унда ҳам бўлмайди. Чунки бир оз вақт ўтгач қўшинларимиз шаҳарга ҳужум бошлайдилар. Унда сапёрлар ўзимизникиларнинг тўп ўқларидан ҳалок бўлишади. Нима қилиш керак! Ана шу савол командирни қийнарди.

Учинчи лавҳа

Окопда ётган тўққиз жангчи чинакамига «ўлим ҳалқаси»га кириб қолишган эди. Командир Сотим Нурметов тўрт томонга алинлар, чора тополмай хуноб эди. Гўё ажал соат сайин уларга яқинлашар, қўтилишининг эса иложи йўқдай. Қовоғи тушиб кетган Голованов аччиқ-аччиқ сигарета тортади:

— Нима қилдик энди, командир!

— Шошма, ўйлаяпман!

Асаблари таранглашган Тарасов командирга яқинроқ келди:

— Сен командирсан, буни илгарироқ ўйлаб қўйишинг, чорасини топиб қўйган бўлишинг керак эди... Биргина операция учун эмас, бизнинг ҳаётимиз учун ҳам жавобгарсан!

Нариоқда қошларини чимириб ўтирган Келдибоев командирни ҳимоя қила кетди:

— Командир ҳам оддий одам. У ибн Хаттобидики, мўъжиза яратсаю сен ўзимизникилар олдига бир зумда етиб олсанг! Зарданг нимаси!!

— Йигитлар, шундай экан шартта ҳужумга кўтарилиб, жуда бўлмаса биттадан анави аблаҳлардан бирга олиб кетайлик у дунёга!— деди кимдир.

— Бас қилинлар! Чорасиз нарсга борми! — Сотим Нурметов дурбинда у ёқ, бу ёқни кузатаркан, 80—90 метрлар чамаси нарида, кўприкнинг ўнг томонида икки қаватли вайрона бир иморатга кўзи тушди. Тўсатдан хаёлига келган фикрдан ўзи қувониб кетди.

— Бемаъни таклифингни қўятур, Федорчук. Хўв, анави иморатни кўряпсанми!

— Нимайди!

— Йигитлар, гапимга қулоқ солинг, немисларнинг аксарият кўпчилиги уй қурганда ертўласи билан қуради. Юрагим сезиб турибди. Ана шу вайрона иморат остида ертўла бўлиши керак. Омон қолишининг бирдан-бир йўли ана шу иморат. Биз яшин тезлигида ўша уйга етиб олишимиз керак. Масофа анча олис. Командан билан тутун чиқарадиган гранаталарни душман

устига баравар улоқтирамиз. Сўнг оқопдан чиқиб, югурамиз. Ҳамма тайёрлансин. — Бир оздан, кейин унинг буйруғи эшитилди. — Олга, йигитлар!

Командирнинг буйруғида ишонч ва қатъият бор эди. Жангчилар таваккал қилишди. Гранаталар иргитилдию тўққиз солдат оқопдан бош кўтариб белгиланган жойга томон югура кетди. Қуюқ, аччиқ тутун сийраклаша бошлаганда улар бинога яқинлашиб қолишганди. Бир тўда душман солдати уларни қувиб келарди. Отишма бошланди:

— Тезроқ, тезроқ йигитлар! Иванов, Самницкийга ёрдамлаш...

Улар ертўлага яқинлашганда фашистлар жуда яқин келиб қолишган эди. Ҳар икки томон автоматлардан ўқ ёғдирди. Кимдир «вой» деб юборди. У Григорьев эди. Оқсоқлини бораркан, командир уни қўлтиқлаб олди...

Сотим Нурметов янглишмаган экан. Бинога кираверишда пастаккина эшик бўлиб, у ертўлага олиб борарди. Ҳаммалари ўша эшик томон отилишди. Командир «тезроқ-тезроқ» дея ичкари кириб олишлари билан ертўла эшигини портлатиб юборди. Шу аснода душманнинг йўли тўсиб қўйилди. Сапёрлар қайта тирилган одамлардек мамнун жилмайдилар. Ертўла қоронғу бўлгани учун улар фонарларини ёқиб олиб, эзнадан битта-битта пастга туша бошлашди. Ун-ўн икки эзнадан кейин улар чўчиб орқага тисарилишди. Улар тушган жой ертўла эмас, шаҳар марказига олиб борадиган коммуникацион ер ости йўли бўлиб чиқди. Немислар шаҳар аҳолисини ана шу ерга қамашган, совет қўшинлари ҳужум қилган тақдирда бу ер ости йўлини портлатиб юборишмоқчи экан. Минг-минглаб қариялар, аёллар ва болалар ўлимга маҳкум этилган экан. Минёрлар яна ишга тушишди. Бошқарув пултига олиб борувчи ингичка симни топиш анча қийин бўлди. Тизза баравар сув, бунинг устига ҳаво етмишмайди. Ниҳоят ер ости йўли ҳам зарарсизлангилди. Сапёрлар аҳоли зич, зах ер ости йўлидан шаҳар маркази томон боришарди. Мана, ниҳоят ер ости йўли тугаб, шаҳар марказига олиб чиқадиган бино кўринди. Зиналардан кўтарилишди. Тўрт томонда дарчаси бўлган бино. У жуда катта, лекин қоронғу. Ерга туташиб кетган дарчалардан аранг ғира-шира ёруғлик тушарди...

Тўртинчи лавҳа

Дарчалардан ташқари яққол кўриниб турарди. Сапёрлар оёқ учнда юриб ташқарига кўз ташлашди. Немис офицерлари, солдатлари у ёқ бу ёққа югуриб юришибди. Енгил машиналар, танклар, бир қанча техника. Афтидан бир гап бўлса қочиб қозирлик кўришаётди.

— Мудофаага ўтамак, — пичирлади командир.

— Ўртоқ командир, немисларнинг бир додини бериб қўймаймизми! — Федорчукнинг бу гапи бошқаларга ҳам маъқул бўлди.

— Ҳа-я, улар бизни сезиб қолиб, қириб ташламасидан ҳужум қилиш керак.

— Уларга бир кўрсатиб қўяйлик.

Шундай қилишди ҳам. Ҳар жойларда сочилиб ётган танкка қарши отиладиган фауст патронлар йиғиб келиниб, автоматларини ўқлашди. Командирнинг ишораси билан ҳужум бошланди. Душман техникаси бирин-кетин ишдан чиқарилди. Жангчилар душманни пулемётлардан ўққа тутдилар. Нима бўлаётганини фаҳмлаб улгурмаган немислар саросимадан ўзларини йўқотиб қўйишди. Душман солдатлари бақириб-қақириб, кимга қаршилик кўрсатишни билмай қочишарди. Сапёрлар ҳужумининг ниҳояси кутилмаганда муваффақиятли чиқди. «Совет қўшинлари шаҳарга кириб келибди» деган тахликада душман бирин-кетин қўл кўтариб таслим бўла бошлади.

— Отишма тўхтатилсин! Келдибоев, Самницкий асирларни катта кўчанинг ўнг томонига сафлангиларинг.

— Эшитаман, ўртоқ командир.

— Тарасов, қуролларни йиғиштириб олинг.

— Ҳўп бўлади, ўртоқ старший сержант.

Икки кўча нарида душманнинг ҳарбий госпитали жойлашган бўлиб, вазиятни кўрган ярадорлар ҳам оқ байроқ кўтариб, асирларга қўшилишди. Шу пайт қаердандир пулемётнинг овози кўтарилди. Визиллаб учиб ўтаётган ўқ ҳаммани ерга ётқизиб қўйди. Асирлардан бир нечаси яраланди. Командир вазиятни аниқлаш учун бош кўтарган эди, юзи аралаш қўлогини ўқ ялаб ўтди.

— Иванов, кўраяпсанми, иккинчи қавадда, чапдан иккинчи дераза. Уша ердан отаяпти, газанда.

— Кўраяпман, ўртоқ командир.

— Келдибоевни олгин-да, қандай бўлмасин пулемётнинг овозини ўчир.

— Эшитаман, — дея ҳар иккала жангчи бино томон эмаклаб кетди. Бир оздан кейин немис офицерини олдиларига солиб, чиқиб келишди.

— Мана, ўртоқ командир, асир олди. Катталарданга ўхшайди. Ер ости йўлининг бошқарув пулти ҳам ўша ерда экан. Миналари портламагач, аламига чидайолмай дуч келган одамни ўққа тутатган экан.

— Олиб боринг.

— Эшитаман...

Шундай қилиб, Сотим Нурметовнинг «Тўққиз кишилик армияси» душманнинг 200 дан ортиқ солдат ва офицерини асир олди. Кўплаб қурол ва душман техникаси қўлга киритилди. Шаҳар мудофаа чизигидаги душман ҳали бу ердаги воқеадан беҳабар эди. Агар нима гапигини билиб қолишса-чи! Сапёрлар шу ҳақда баҳслашар эдилар. Орадан бир соатлар чамаси вақт ўтгач шаҳарга совет разведкаси кириб келди:

— Сотим, дўстим, тирикмисан! — разведгруппа бошлиғи командирни кучиб бағрига босди. — Жин урсин сени, шаҳарга қандай кирдиларинг, тагин талафотсиз-а!

— Э, оғайни, гапирсам гап кўп. Кейин айтиб бераман. Яхшиси айт, ҳужум қачон!

— Икки-уч соатлардан кейин. Биласанми, сизларни аллақачон қирилиб кетган деган тахминда эдик.

— Йўғ-е!

— Ҳа, рост айтаман. Лекин қойилман сизларга. Сотим, йигитларингга айт, энди менга ҳам ёрдам бериб юборишсин. Ҳўп!.. Қўмондонликка «тил» керак. Ҳужум олдиан вазиятни аниқлаш, душман қўшинларининг жойлашувини аниқ билиш учун, билдингми! Увони каттароғини қўлга туширсак ана яхши бўларди.

Сотим Нурметов жилмайиб қўйди.

— Нечта тил керак сенга!

— Иккитаси етади. Агар офицер бўлса, яна яхши.

— Нариги кўчада 200 дан ортиқ асир бор. Офицерлари, ҳатто битта полковниги ҳам бор. Хоҳлаганингни олиб кетавер.

— Э, оғайни, ҳозир юракка ҳазил сиғадими!

— Ҳазилинг нимаси, ишонмасанг ўзинг бориб кўр.

Разведгруппа бошлиғи «тил»ни олдига солиб қайтиб келди.

— Қойил, бошлабсанлар-ку-а! — у командирни яна бир бор қучиб, бағрига босди, — ҳўп, дўстим, кўришгунча хайр. Ҳужум бошланганда эҳтиёт бўлингилар. Дайди ўқ ёмон бўлади.

Разведкачилар нотаниш кўчаларининг бирида кўздан ғойиб бўлдилар. Ниҳоят 1945 йилнинг 9 апрелида Совет қўшинлари душманнинг яна бир таияч нуқтасини ишғол қилди. Тўрт кечая тўрт кундуз бўлиб ўтган аёвсиз жанглار натижасида душманнинг 7 дивизияси тор-мор этилди.

Орадан уч кун ўтиб 3-Белоруссия ҳамда 1-Болтиқбўйи фронти жангчилари сапёрлар бўлинимасининг командирини, 19 ёшли ўзбек йигитини Сотим Нурметов Кёнигсберг шаҳрини озод этишдаги алоҳида жасорати учун Совет Иттифоқи Қаҳрамони увони билан мукофотланганини эшитдилар. У минглаб Ватан халоскорларидан бири эди, холос. Лекин Ғалаба ана шундай қаҳрамон совет солдатларининг жасорати билан юзгага келганини биз яхши биламиз.

Эдуард Арбенов

Саид Исломбек КИМ?

Хурматли редакция!

Шу кунларда фашистлар Германияси устидан қозонилган ғалабанинг 40 йиллиги Иттифоқимизда ва барча тараққийпарвар мамлакатларда оламшумул байрам сифатида нишонланмоқда.

Бу ғалабада жонларини гаровга тикиб, душман уясида яширин иш олиб борган матонатли разведкачиларимизнинг улушлари жуда катта. Совет разведкачиларининг қахрамонона кураши акс эттирилган асарлар адабиётимизда анчагина. Ана шундай асарлардан бири ёзувчи Эдуард Арбеновнинг «Мен-26», «Берлин ҳалқаси» романларидир. Мазкур романларда ўзбек разведкачиси Саид Исломбекнинг жасорати ҳикоя қилинган.

Мени «Эдуард Арбеновнинг бу асарлари ҳужжатли материаллар асосида яратилганми? Саид Исломбекнинг прототиби борми?» деган саволлар қизиқтиради. Бундай саволлар асарни ўқиган ёки «Йигирма олтинчиси отилмасин» фильмини кўрган ҳар бир кишида туғилган бўлса керак.

Журналингиз саҳифаларида юқоридаги саволларга жавоб беришингизни, аниқроғи, Эдуард Арбеновнинг ижод йўли, «Мен-26» ва «Берлин ҳалқаси» асарларининг яратилиш жараёни ҳақида мақола ўқишни истар эдим.

Салом билан,
Воҳиджон ЖАББОРОВ,
Наманган область, Задарё район, Й. Охунбобоев
номидаги 19-ўрта мактаб ўқитувчиси.

М

ен-26», «Берлин ҳалқаси» романларим чоп этилган ва улар асосида «Йигирма олтинчиси отилмасин» бадний фильми суратга олинди, экранга чиққандан буён китобхону кинотомошабинлардан келаётган мактубларнинг кети узилмайди. Хат эгаларини одатда Саид Исломбекнинг кейинги тақдири қизиқтиради. Мен наманганлик журналхон Воҳиджон Жабборовнинг илтимоси муносабати билан кўпчилик мухлисларнинг саволларига бақадри имкон жавоб қайтаришга ҳаракат қиламан.

Уларнинг номлари дилимизда сақланади... Очиқроғи, разведкачиларнинг ҳақиқий номлари ошқора айтилмайди: тоғи у курашаётган экан, токи у машаққатли йўлда экан, унинг асл исмини, ота-онаси қўйган исмини ҳеч ким билмаслиги керак. Бу исм гўё хотирадан кўтарилиб кетади; разведкачи юрагининг туб-тубида қолади, холос. Бу исми у ўз қапбида пинҳона асраши шарт. Акс ҳолда...

«Берлин ҳалқаси» нашр этилгач, қаҳрамоннинг ҳақиқий исмини ошкор қилишим мумкин, деб ўйлаган эдим. Чунки кўплар қатори, мен ҳам Саид Ислоббекни ҳалок бўлганлар «рўйхати»га киритиб қўйган эдим-да! Марҳумнинг асл исмини бемалол айтиш мумкин. Охири у барибир аслига қайтади. [Янглишмасам, машҳур молдаван ёзувчиси Ион Друцэ Лев Толстой ҳақидаги қиссасини «Аслига қайтиш» деб номлаган эди.]

Бундай хаёллар миямга қаёқдан келиб қолди? Мен ўшанда тахминан қуйидагича мушоҳада юритган эдим: бир инсон, зиммасига юклаган вазифани, ҳаётини гаровга тикиб бўлса-да, шараф билан адо этди. Ислоббекнинг тақдирини ҳал қиладиган оғир синовлар ортда қолди. Бу оғир синовлар ҳақида ўқувчиға батафсил кхоя қилинди. Мен, романнинг сўнгги бўлими — разведкачи «таржиман ҳоли»нинг ҳам охириги қисми бўлса керак, деб ҳисоблардим. Қачонки, бирор асарга сўнгги нуқтани қўяр экансан, унинг «давоми»ни тасаввур қилолмайсан. «Берлин ҳалқаси»да эса бунинг акси бўлди: мен сўнгги нуқта қўяётганимга унчалик ишонқирамадим; наҳотки, Саид Ислоббекнинг қаҳрамонона ҳаёти шу қадар жўнгина завол топса-я, деб ўйладим. Ушбу фикрларини тўғри тушунишларингиз учун романнинг сўнгги саҳифасини такоррлашим лозим шекилли. Шундай қилсам, Саид Ислоббекка худди тўғишган биродаримдек меҳрим тушиб қолганини билиб олурсиз, балки. Келинг, ўша саҳифаларни яна бир бор варақлаб кўрайлик:

«Гупиллаб қор ёғар эди. Қирчиллама совуқ. Қарағайлар оппоқ, ҳарир либосга бурканмоқда. Атроф оқаришиб, ҳув ўрмон ёқасида адл қоматли Саид кўзга яққол ташланиб қолди. Булдуриқ боғлаган қовжироқ майсалару этик изларини қор босди. Ҳаммаёқ оппоқ, бегубор. Гўё бу ерда отишма бўлмагандек, ҳеч ким қувончу қулфат ёшларидан бўғриқиб, жон-жаҳди билан олға интилмагандек, титраб-қақшаб, ажалга зўрға чап бермагандек, ҳаммаёқ осуда.

У ўлимга чап бериб кетди. Ўрмон гўристондек ҳувиллаб ётса-да, бу оппоқ қор узра тирик жонзот қадам босмаган бўлса-да, у ҳамма-ҳаммасини доғда қолдириб кетди...»

Охири:

«Энди биз ундан айриламиз. Лекин, биз уни сўнгги йўлга кузатиб қолаётганимиз йўқ. У билан изма-из юриб, ҳориб-толиб тушкунликка тушиб қолганимиз ҳам йўқ. Утган кунларга яна қайтамиз, албатта. Ҳозирча изни йўқотиб қўйдик, холос. Демакки, бу ҳали айрилиқ эмас. Шоир айтганидек, «муқаррар бу айрилиқнинг висоли бор олдинда ҳали». Биз Ислоббекни ўз бағрига олган ўрмоннинг нариги соҳилида қаҳрамонимизнинг изини тополмадик, холос. Полковник боғина разведкачи турган ўрмон ёқасига келганда унда зоғ ҳам учмасди. У ерда Саиднинг ном-нишони ҳам йўқ эди. Гупиллаб қор ёғар, чор атроф ҳувиллаб ётар эди.

Орадан кўп йиллар ўтади ва кунларнинг бирида полковник Орпов: «У то кўзғолон арафасигача — ўрмонга кириб кетгунига қадар менинг батальонимда хизмат қилган эди. Узини, гауптман Ольшернинг адыюбанти, деб таништирган эди», дейди қомил ишонч билан. Ислоббек ўзининг асл исмини айтган бўлса-да, лекин Орпов унинг ҳақиқий унвонини билмас эди.

Афсуски, тақдир тақозоси билан айрилиш чоғида ҳам унинг асл исмини айтишга андиша қилдик. Биз ҳатто Орповнинг ўзию гауптман Ольшер, Рут Хенкель хониму гестапо бўлимининг бошлиғи Курт Дитрихнинг ҳам ҳақиқий исмларини ошкор қилмаётимиз. Қолаверса, юқоридаги сўзларимиз Бергом, Рудольф Берг ва Нодира Амминова — Нодяга ҳам тааллуққидир. Яхши ният — ярим мол, дейдилар. Эҳтимолки, вақти-соати етиб, чувалашиб кетган калаванинг учини топиб олармиз. Бизнингча, комил ишонч билан изланишни ниҳонсига етказиш зарур. «Мен-26», «Берлин ҳалқаси» китобларининг қаҳрамонларини ўз кўзи билан кўрган, улар билан елкама-елка туриб курашган кишиларнинг ҳаммаси бу эзгу ишга жалб этилмаган ҳали. Демак, умид қилишга арзийдиган асосимиз мавжуд. Зотан, шу кунги ҳодисалар «калаваси»дан ҳам умид учқунлари ялт этиб кўзга ташланмоқда. Яқинда марказий матбуот саҳифаларида «чандиқли киши» — Боймирза Ҳайит ва Вали Қаюмхон (уларнинг исм-фамилияси ҳақиқий) ҳақида дастлабки хабарлар эълон қилинди.

Романнинг сўнгги бўлимида ўтмишни ҳозирги кунларимиз, қолаверса, келажақ билан боғлайдиган кичик парча бор:

«Биз тирик инсон билан, чекист билан хайрлашамиз.

Шундоққина ўрмон ёқасида қарағайга суянганча нафасини ростлаётган Саид Ислоббекни шу ерда холи қолдирамиз. Майли, у бир муддат дам олсин, халақит бермайлик... Уни олдинда оғир синовлар — қор бўронларию қалин чакалакзорлар кутмоқда.

Матонатли кишилар ҳар қандай қийинчиликни мардонавор энгиб ўтадилар...»

Яна бир жумлада эса шундай дейилган:

«...унинг ўлимини тасаввур қилолмайсан киши...»

Ҳа, номи номаълум қаҳрамонни топишга астойдил аҳд қилган бўлсанг, у китобинг саҳифаларида таназзулга юз тутмаслиги керак. Унинг узоқ умр кўришига, абадий яшашига имон келтирмоғинг даркор. Зотан, Ватан бахт-саодати йўлида кўрсатилган ҳар қандай жасорат мангуллика дахлдордир.

Ана шу ишонч туйғуси бизни янги сафарга чорлади. Лекин бу сафар романим нашр этилгач ва совет разведкачиси Саид Ислоббек ҳақидаги «Йигирма олтинчиси отилмасин» бадий фильми мамлакатимиздан ташқарида ҳам муваффақият билан намойиш қилина бошланган кунларда бирданга рўёбга чиқди, деёлмайман. Юқорида таъкидлаб ўтганимдек, кўпнинг сонли мухлислар мени тезроқ йўлга чиқишга ундади. Китобхонлар, айниқса, ёшлар учун Саид Ислоббек қаҳрамон совет кишисининг ёрқин тимсолига айланиб қолди. Бунда ажойиб истеъдод эгаси, марҳум Тўғон Режаматов талқинидаги Саид Ислоббек образи улкан аҳамият касб этди. Мухлислар разведкачининг тақдири қандай кечганини билишни истардилар... Ҳозир, ногаҳон китобхонлар билан ўтказилган бир учрашув ёдимга тушди. Ушанда бир пионер қиз менга шундай савол берган эди: «Нима учун сиз ҳақиқатни ёзмайсиз! У ахир ўлган-ку! Ислоббекнинг тирик қолиши ақлга сиғмайдиган ҳодиса. Ёки сиз умрингизда кексайиб-мункиллаб қолган разведкачини кўрганмисиз!...»

Кичикангиз гапларида жон бор эди, албатта. Кураш қурбонсиз бўлмайди. Бироқ, қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади, деган ҳикмат ҳам бежиз айтилмаган. Аждаҳо комидан омон қайтган кўлаб қаҳрамонлар ҳозир ҳам орамизда тинч-омон яшаб юришибди. Қисқаси, ўшанда бу талабчан ўқувчининг саволига қониқарсиз жавоб қайтардим. Тўғри, ҳозирча Ислоббекнинг дарағи чиқмаяпти. Аммо, бу — Ислоббек ном-нишонсиз йўқолди, деган гап эмас-да!

Бизга «Туркистон миллий комитети» президентининг қароргоҳида ўтказилган махсус операция жараёнида Ислоббекнинг душман томонидан кўлга олинганию ҳарбий трибунал уни ўлим жазосига ҳукм этгани маълум, холос. «Тугун» худди шу жойдан бошланади. «Ечим»ни ҳам худди шу жойдан қидириш керак. Шундагина барча саволларга қониқарли жавоб бериш мумкин...

Афсуски, изланишлар ҳар доим ҳам исталган натижа билан тугайвермайди. Баъзан эса ҳамма меҳнатинг шамолга соврилади: дастлаб, гўё биров атай «борона» қилгандек, разведкачининг излари бирдан ғойиб бўлар ёки минглаб бегона изларга аралашиб кетар эди. Тасодифан кўзга ташланиб қолган таниш излар эса негадир бутунлай бошқа йўналишга — ғарбга, ғарбий ярим шар томон етаклар эди... Воқеаларнинг бу тарздаги ривожини мутлақо қутилмаган бўлиб, бизни довдириб қўярди. Бироқ хавфли бурилиш» дан юз ўгиришга ҳаққимиз йўқ эди. Зотан, ҳақиқатдан кўз юмиш мумкин-у, лекин ундан қочиб, узоққа кетолмайсан — шарманда бўласан.

«Берлин ҳалқаси» романим узоқ изланишлар самараси сифатида дунёга келган. Биз ўша воқеаларнинг шоҳиди бўлган ўнлаб кишилар билан учрашганмиз. Уларнинг гувоҳлик бершича, Ислоббек урушининг сўнгги кунларигача жанговар сафни тарк этмаган. Унинг ҳаёти ҳам жангу жадаллар сурони остида кечади. Ахир, разведка — «кўринмас фронт», «махфий фронт», разведкачи эса «махфий фронт жангчиси», деб бежиз айтилмайди!

Табииники, «хомашё» тўплаш жараёнининг бутун мураккаблиларини романда акс эттириш амримаҳол. Баъзи эпизодларни асар «туғлаб ташлайди». Қолаверса, «кўрган-кечирганлар»ингни оқизмай-томизмай қоғозга тушириш ҳам шарт эмас. Чунки қайсидир воқеа аслида олдин ёки кейин содир бўлган; баъзан асарнинг композицион яхлитлигини таъминлаш мақсадида «тўқима» воқеаларни киритишга тўғри келади.

Маълумки, бадий асар яратиш учун ижодий изланишдан ташқари, ҳаётнинг маълум бир жиҳатини синчиклаб ўрганиш зарур. Урганиш чоғида баъзи бир «тахминий гап»ларга аниқлик киритилиши тайин, албатта. Масалан, фашистлар

Германиясида пухта ишлаб чиқилган жосуслик хизматининг иш усулини олиб кўрайлик. Биз учинчи Империя махфий хизматининг ажралмас қисми бўлмиш — СС Бош бошқармасининг Шарқий Туркистон бўлими — «Тюркостштелле» фаолияти билан яқиндан танишдик. Ушбу бўлим миллий комитетлар Берлиндан «паноҳ» топган эмигрант ҳукуматлари устидан назорат қилиб турар экан. Бу «тилсим»дан ҳанузгача қон ҳиди анқиди: комитет ходимларнинг сотқинлиги туфайли мўнглаб туркистонликларнинг ёстиги қуритилган, уларнинг кўпчилигини «Туркистон миллий комитети» ҳарбий бўлимининг бошлиғи Боймирза Ҳайит ўз қўли билан отиб ўлдирган. СС гауптштурмфюрери Б. Ҳайит Саид Исломбекни ҳам «йўлдан кўтариб ташлаш»га кўп марта уриниб кўрган. Чунки Исломбек уруш охирида махфий ҳужжатларни Америка разведкаси ихтиёрига топширш операциясининг амалга оширилишига жиддий футур етказган эди. «Берлин ҳалқаси»да бу ҳақда атрофлича ҳикоя қилинган. Лекин кейинги йилларда ўша операцияга алоқадор янги маълумотлар топилди: гитлерчиларнинг жосуслик хизмати ташкилотининг ўрнини АҚШ Марказий разведка бошқармаси эгаллаб олган экан. Фашистлар ўз «улуш»ларини жон-жон деб Америка разведкаси ихтиёрига топширган, албатта. Ҳатто ҳамтовоқларини «кадрлар» билан ҳам таъминлашган: уруш йилларидаги барча «миллий комитетлар», ҳозирда номларини сал-пал ўзгартириб («жамият», «ассоциация», «уюшма»), МРБнинг Европа бўлими составига киритилган. «Комитет» раҳбарларининг сотқинлиги ҳам равшан. Боймирза Ҳайит Америка махфий хизматининг актив агентларидан бирига айланиб қолди. Бироқ, буларнинг ҳаммаси яқинда маълум бўлди ҳолос. Кейинги йиллари «комитетлар» кўч-кўронини орқалаб АҚШга жўнадилар. Энди «Мен-26», «Берлин ҳалқаси» романларидаги персонажларнинг уруш сўнггида океан орти сари йўл олганининг сабаблари ўз-ўзидан тушунарли бўлса керак. Лекин, барча «прототип»ларнинг ҳаёт йўли бир хил кечмади, албатта. Мисол учун, «Йигирма олтинчи»нинг излари «боронанлангандек», кўринмай кетди. Унинг душманлари фарб сари юз тутдилар, у эса... Мантқан фикр юритилса, токи разведкачи жанговар сафда экан, у албатта «бўри уяси»да ёки «уя»га яқинроқ жойда яшаши шарт...

Шундай қилиб, «чандиқли кишилар» изидан тушдик. СДнинг қонхўр қорчалони Отто Скорцени изидан эмас, албатта. У ҳам «Чандиқли киши» лақаби билан аталишига қарамай [дарвоқе, Скорцени маълум вақт мобайнида ўз «тажриба»ларини океан ортидаги жосувачаларга ўргатиш билан шугулланган], биз Боймирза Ҳайит изидан кетдик. Унинг ҳам юзида чандиғи бор. Лекин собиқ СС гауптштурмфюрери океан ортидан бошлана тополмади. У Европада, аниқроғи, Кельнда яшайдиган «америкалик» бўлиб олди. Аслида эса, нариги қитъадаги МРБнинг «штатли» хизматчиси. Унга Марказий разведка бошқармаси маош тўлайди, дея очиқ-ойдин айтиш қийин. Чунки у моянани «Туркистон миллий комитети» ёки «Шарқий ўрганиш институтининг расмий қоғозига имзо чекиб олади. Одатда, жосуслик хизматига қарашли ҳар қандай расмий қоғоз сохта бўлади — худди уларнинг вивескари каби.

Зеро, Европада муайян ташкилотнинг асл номини англаувчи вивескани учратиш мушкул. Яъни, «АҚШ Марказий разведка бошқармаси» жойлашган иморат пештоқларига одатда «Институт», «Трест», «Ҳисоблаш машиналари сотиладиган агентлик» каби лавҳалар осилган бўлади... Буларнинг оддий ниқоб эканини тушунтириб ўтириш шарт эмас, албатта. Шунга қарамай, тинчликка жиддий ҳавф солаётган битта ташкилот — «Туркистон миллий комитети» ҳақида тўхталиб ўтмоқчимиз. Бу ташкилот «Сиёсий билимларни ўрганиш институтини», «Туркистон» нашриёти», «Озод Европа» ва «Озодлик» радиостанция-

лари билан бир қаторда МРБнинг махсус тармоғи ҳисобланади. Саид Исломбекнинг разведкачилик фаолияти ҳам айнан Берлинда жойлашган «Туркистон миллий комитетини»дан бошланган эди. У комитет орқали «Тюркостштелле» — Ольшер қавабига ўрнашиб олади. Кейин эсэсчиларнинг «юраги»га — фашистлар бошқармасининг жосуслар тайёрлайдиган мактаб-ларига ҳам ёриб ўтади. Урушдан кейин «Туркистон миллий комитетининг МРБ қаноти остидан паноҳ топганини ҳисобга олсак, Исломбекни ҳам МРБ «ўз қомига тортган» бўлиши мумкин, дея тахмин қила оламиз. Гестапо ва СС Бош бошқармаси томонидан тергов қилинган «Йигирма олтинчи» ўзини Англия разведкасига «сотилган»ини «исботлаган» эди. «Сохта» кўргазма» бизга маълум бўлгани туфайли Исломбекни комитет «қаноти остидан» излашга аҳд қилдик. Бирор асосли ҳулоса чиқариш учун кўп йиллар керак бўлди: Исломбекнинг излари дам комитетда, дам «Озодлик» радиостанциясида, дам «СССРни ўрганиш институтини»да учраб қолар эди. Ҳатто унинг излари Фарбий Берлинда ҳам, Франкфурт-Майнда ҳам, Мюнхенда ҳам кўзга ташланди. Кейин «уфққа сингиб кетди гўё. Бир қанча муддат ўтгач, у Урта денгиздаги оролда пайдо бўлди. МРБ собиқ ходимининг гувоҳлик беришича, бу оролга махфий радио тўлқинларини «овлайдиган» Америка радиостанцияси макон қурган эди. Собиқ жосу тасвирлаган кишининг ташқи қиёфаси айнан Исломбекни эслатарди. Уша киши айнан Саид Исломбекми!.. Бу ёғи қоронғи, албатта. Қўлимизда бошқа ҳеч қандай маълумот йўқлиги сабабли, Исломбекни фақат ана шу «борса-келмас»дан топиш мумкин, деган қарорга келдик.

Ҳозир кўпгина чигал масалаларга Вақтнинг ўзи аниқлик киритмоқда. Вақт-бешафқат, деб шуни айтсалар керак-да! Маълум муддат ўтгач, «Берлин ҳалқаси»нинг қаҳрамонларидан бири тиш-тирноғигача бўҳтон билан қуролланиб, «Йигирма олтинчи»нинг ўрнида пайдо бўлди. Ҳали-ҳали Ватанимиз душманлари тишларини қайраб ётишибди. Орадан қирқ йил ўтса ҳамки, дунё тубдан қайта қурилган бўлса ҳамки, душман қуролли қўлдан қўймаётир. Бегона ўтлар тарвақайлаб шумғияга айланади. Кўчүклар қопағон ит бўлди — улғайди. Энди улар эгалари оғзидан лақаби чиқишини пойлаб, шай бўлиб туришади ва дуч келган карвоннинг кетидан ҳуришга ҳозир унозир. Уларнинг аламзада кўзлари социалистик ватанимизга, социалистик ҳамдўстлик байроғи остида бирлашган мамлакатларга қадалган. Улар ғоявий бирлигимизга раҳна солиш пайида.

Махфий душманларимизга [энди улар ошқора душманларимиздир!] қарши кураш давом этмоқда. Бу курашни бир дақиқа ҳам сусайтирмаслик лозим. «Кўринмас фронт» солдатлари ҳамон жанговар сафда. Уларни қанчалик оғир синовлар кутаётган бўлмасин, бешафқат вақт сочларни қанчалик зўр бериб кумушранга бўямасин, барибир Ватан ўғлонлари шахдам одимлаб бораверадилар.

«Берлин ҳалқаси»нинг сўнги саҳифасида шундай жумла бор эди: «Биз Саид Исломбекдан айриламиз». Ҳақиқатан ҳам, биз ўн йиллар чамаси ундан айрилиб яшадик. Бу муддат ҳозир менга жуда узоқдек туюлади. Наҳора, айрилиқни ўз хоҳишим билан «узайтирганам» йўқ. Қолаверса, у пайтлари Саид Исломбекнинг ҳаёт эканига заррача ҳам ишонч қолмаган эди...

Бугун эса биз муқаррар айрилиқ ҳақида эмас, дийдор у висол ҳақида гапирипмиз. Биз Саид Исломбекнинг истиқболи сари бормоқдамиз, очикроғи, унинг истиқболига пешвоз чиқдик. У янги китобим саҳифаларида яна сизлар билан учрашади, ҳурматли ўқувчим! Узоғи билан шу йилнинг охирида навбатдаги китобим сизларнинг қўлингизга бориб тегади, деб умид қиламан. Жонажон дўстингнинг қайноқ нафасини яна ҳис қилиш қувончли, албатта. Демакки, у — ҳаёт! Ёзувчига бундан ортиқ не бахт даркор, ахир!

гар сиз чоп этилган китобларнинг сўнги саҳифасига назар ташласангиз, майда ҳарфлар билан терилган муҳаррирнинг исми-фамилиясига кўзингиз тушади; худди шунингдек, кўзни қувонтирувчи, ақлни лол қолдирувчи қадимий қўлёзмаларни варақласангиз, китоб охирида ниҳоятда камтарлик билан ўзларини фақиру ҳақиқ деб атаган хаттот-котиблар номини ўқийсиз.

Ана шу — номи кичик ҳарф билан терилган муҳаррирлар, ўзларини фақиру ҳақиқ санаган хаттотлар аслида кичкина, ҳақиқ одамлар эмас, балки улкан номдор шахслардир... Дарвоқе, қадимда хаттотлар фақат котиб, китоб кўчирувчигина эмас, шу билан баробар ҳозирги тушунчадаги муҳаррирлик вазифасини ҳам ўтаганлар; ўтмишда хаттот, котиб, муҳаррир сўзлари деярли бир маънода қўлланилган.

Бадий асарнинг, илмий-адабий тадқиқотнинг сайқал топишида, уни пишиқ-пухта, бехато, баркамол ҳолда китобхонга етказишда хаттот, муҳаррирнинг хизмати бениҳоят катта. Адабиёт тарихидан биламизки, улкан сўз усталари заргар хаттотлар, моҳир муҳаррирлар хизматига алоҳида ҳурмат, эътибор ҳамда юксак талабчанлик билан қараганлар, ўзларини ҳамisha уларнинг маслаҳат ва мададига муҳтож ҳис этганлар. Улуғ Алишер Навоий «Маҳбуб ул-қулуб»да муҳаррирни «сўз маҳзанининг хазонадори», яъни сўз хазинасини сақловчи, деб атайди ва муҳаррир меҳнати масъулияти устида тўхталиб, муҳаррир таҳрири тузук бўлса, мақбул бўлур; кўп хато қилувчи бўлса, қўли фалаж касалига учрасин, дейди. Буюк сўз санъаткори Л. Толстой фикрича, «тажрибали ва виждонан ишлайдиган редактор ўз мавқеига кўра ижодкорлар билан китобхонлар орасидаги доимий воситачидир». М. Горький эса муҳаррир меҳнати қадрини яна ҳам ошириб, «редактор маълум маънода ёзувчига ўргатадиган, уни тарбиялайдиган одам», деб ёзади.

Бундай юксак шарафни оқламоқ учун редакторда алоҳида иқтидор, адабий-танқидий тафаккур, гўзаллик туйғуси аъло даражада шаклланиб бўлиши лозим. Фақат бадиятнинг нозик ҳис этадиган, чуқур тушунадиган, бадий асарни атрофлича таҳлил қила оладиган, ютуқ ва камчиликларини бехато аниқлайдиган, интеллектуал жиҳатдан баркамол, ўта ҳушёр, синчков, нуқтадон одамгина А. Навоий, Л. Толстой ва М. Горький баҳосига муносиб муҳаррир, «сўз маҳзанининг хазонадори» даражасига кўтарила олади.

Совет ҳокимияти йилларида республикамизда янги типдаги ўзига хос муҳаррирлик мактаби шаклланди. Порсо Шамсиев, Миркарим Осим, Мирзиёд Мирзоидов, Мирзакалон Исмоилий, Ваҳоб Рўзиматов, Ҳайдарали Ниёзов сингари моҳир муҳаррирлар билан ишлаш Ойбек, Гафур Фулом, Абдулла Қаҳҳор сингари адиблар учун зўр қувонч бўлган.

Айни пайтда мазкур санъаткор ёзувчиларимизнинг ўзлари ҳам муҳаррирлик билан машғул бўлганлар ва бу ҳунарни ўзлари учун шарафли иш деб билганлар. Бугунги кунда ана шу устозлар тарбиясини олиб, улар аънанасини давом эттираётган бир қатор тажрибали муҳаррирлар бор. Ҳасан Тўрабеков, Тўлқин Алимов, Маҳмуд Саъдинов, Эркин Миросидов, Ортиқбой Абдуллаев, Сулаймон Раҳмон шулар жумласидан.

Билимдон, мулоҳазакор, мафкуравий етук, сўз ҳикматини теран англайдиган, синчков муҳаррирга дуч келиш — ёш ёзувчи-адабиётчи учун катта ижодий бахт. Самар Нуровнинг «Майсаларни аёз урмайди» романи «Шарқ юлдузи» журнали редакциясига топширилганида салкам 600 саҳифадан иборат, хийла хом, композицион жиҳатдан анча тарқоқ эди. Тажрибали муҳаррир Ҳайдарали Ниёзов муаллиф билан узоқ вақт жиддий иш олиб борди, асар деярли ярмига қисқарди, ортиқчаликлардан тозаланиб, услуб томонидан бирмунча сайқал топиб ўқувчига етиб борди. Муроджон Мансуровнинг «Мангу жанг» романи ҳам яхши таҳрирдан сўнг эълон этилди. «Галатепага қайтиш» асари «Ешлик» журнаliga тақдим этилганида анча хом эди, муҳаррирлар уч ой давомида автор билан ишлашди, ҳар бир жумла, сўзни биргаликда нигоҳдан ўтказишди, натижада асар кўпчилик эътиборини тортадиган ҳолда журналхонларга тақдим қилинди. Бундан журнал

Умарали Норматов

МУҲАРРИР МЕҲНАТИНИНГ МАСЪУЛИЯТИ

Бадий асарнинг, илмий-адабий тадқиқотнинг сайқал топишида, уни пишиқ-пухта, бехато, баркамол ҳолда китобхонга етказишда муҳаррирнинг хизмати бениҳоя катта. Таниқли танқидчи ва адабиётшунос Умарали Норматовнинг ушбу мақоласида редакторлик меҳнатининг заҳмати ва масъулияти ҳақида, бу борадаги долзарб муаммолар хусусида сўз юритилади.

коллективи ҳам, муаллиф Мурод Муҳаммад Дўст ҳам мамнун. Нодир Норматовнинг «Бисот», Незъат Аминовнинг «Суварак», Тоғай Муроднинг «От кишнаган оқшом», Эмин Усмоновнинг «Кўнгил кўзи» асарлари устида ҳам шу тарзда иш олиб борилди.

Гўзаллик тўғрисида маҳрум, ҳисси, ношуд-нотавон, масъулиятсиз муҳаррирча дучор бўлиш — ижодкор, бадий асар, қолаверса, бутун бир адабиёт учун заво! Бир неча йил бурун бир ёш қаламкашнинг романи Ёзувчилар союзи проза советида жиддий муҳокама қилинган, асар ўта хом, нашр учун яроқсиз деб топилган, ёш авторга уни тубдан қайта ишлаш маслаҳат берилган эди. Роман айрим ноширларнинг масъулиятсизлиги тўғрисида журналда ўша ҳолда, мутлақо таҳрирсиз чиқиб кетди, натижада журнал коллективи ҳам, ёш автор ҳам жамоатчилик олдида ноқулай аҳволга тушиб қолдилар... «Ёш гвардия» нашриётида 1984 йили чоп этилган, кескин ва адолатли танқидга учраган «Олтин беланчак» тўплами таҳрир бобидаги дидсизлик ва масъулиятсизликнинг хунук оқибатларидан бири бўлди.

«Шарқ юлдузи» журнали уюштирган бадий тил ҳақидаги давра гурунгида бир қатор танқиди ёзувчи ва танқидчилар бугунги адабий асарларимиз тилида, ифода йўсинида йўл қўйилаётган жиддий камчиликлар хусусида қаттиқ куюнчаклик билан гапирдилар. Бундай таъна-дашномлар фақат қалам соҳибларигагина эмас, тил, бадий ифода посбонлари бўлмиш муҳаррирларга ҳам дахлдордир. Агар муҳаррирлар ўз вазифаларига масъулият билан ёндошганларида давра қатнашчилари келтирган сўз қўллашдаги қатор жиддий чалкашликлар, жумла тузишдаги услубий ғализликларга йўл қўйилмаган бўларди. Бугина эмас, кўпгина эълон этилаётган бадий асар ва танқидий мақолаларда қўпол фактик хатолар, мантиққа хилоф тасвирлар бемалол ўтиб кетапти.

Баъзи далилларга мурожаат этайлик. Н. Бекмирзаев ва Б. Маҳмудовнинг Иброҳим Раҳимнинг «Генерал Равшанов» романига бағишланган «Ҳарбий-публицистик роман» сарлавҳали тақризиде: «Роман бошида душман Москвага яқинлашиб қолгани ҳақида гапирилса, охирида пойтахтдан 2500—3000 километр улоқтириб ташлангани тасвирланади», дейилади («Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1985 йил, 15 февраль). Маълумки, асарда Москва остоналаридаги 1941 йил кузи ва қишдаги жанг воқеалари қаламга олинган. Мақола авторларнинг гапига қараганда, ўша пайтдаёқ душман Берлиндан ҳам нарироққа улоқтириб ташланган экан-да, деган хулоса чиқади.

Олим Отахоновнинг «Тўхфа» ҳикоясини синчиқлаб ўқи-сангиз, ҳар қадамда оддий мантиққа зид ҳолатларга дуч келаверасиз. Ҳикояда Тўхфа исмли аёл, унинг руҳий кечинмалари ҳақида гап боради; Тўхфанинг эри Тўхтамурод оддий меҳнатқаш, меҳрибон одам, аммо у хотини дилига бепарво; Тўхфа радиода ишлаб юриб бир ёш йигит эттиборини қозонади, йигит шаҳар чеккасида турувчи бу аёлни ишдан кейин машинасида уйига элтиб юриб унинг кўнглига йўл топади... Энди ўша ҳикоядан кичик бир парчани кўздан кечирайлик. Унда Тўхфанинг охириги бор ишдан уйга қайтган пайтдаги ҳолат, кайфият, хатти-ҳаракатлари қаламга олинган:

«...Тўхфа соатига қараб, кейин кулимсираб қўйди. Эшиклари олдида етганда катта, қора қўлфни кўриб, сумкасини титкилай бошлади, аммо калитни топа олмади. Бир оз тарадудланиб турди-да, хаёл билан эшикни оҳиста итарган эди, очилмади. Ўзини жуда хотиржам, бир қадар хушнуд сезарди. Шунинг учун нега эшикни итариб кўрганлиги ҳақида бош қотирмай, яна оҳиста итарди. Ҳовлига кирган заҳоти кунгай, мухташам уч қаватли иморат ёнидан ўтиб, хужра олдида борди, ундан тўғри пастлик билан ўтлоққа тушди. Тўхфанинг кўнгли кувончдан гумуриб-гумуриб кетаётганди. У ям-яшил ўтлоқда тўфлисини ечди, оёқяланг анҳор ёқасига борди. Майсалар унинг болдирларини савалади, бармоқлари орасига илчиқана тупроқ кирди. Атрофда ажиб бир гўзаллик. Тўхфа бир кун келиб мана шу ернинг азиз хотирага айланиб қолиши ҳақида ўйлаб туриб, кулиб юборди. Анҳор суви лойқа эди. Ана шу лойқа сув сатҳида бир ёни кизил, бир ёни оқ олмадар оқиб келарди. Тўхфа қирғоқдаги катта ҳарсанг тош устига ўтириб, оёқларини узатди. Бирдан ҳаммаёқ шивир-шивирга тўлди. Тўхфа ёмғир-пўшини ечиб керишди.

Шу чоқ у сал нарида бир парча китоб муқовасидек келадиган фанерми, картон қоғозми ётганини сезиб қолди. Негадир навозш ва эринчоқлик билан борди-да, ўша нарсани қўлига олиб қаради. Унда: «Бугун келолмайман, танчага чўғ кўмиб

кетувдим, кўлни тортиб олсангиз, гуриллаб кетади. Мошкичири тоқчада, устига сочқ ташлаб қўйганман. Тўхтамурод», деб ёзиб қўйилган эди». («Шарқ юлдузи», 1984 йил, 12-сон, 49-бет.)

Шундай саволлар туғилади: Тўхфа хонадон олдида келганда эшик қўлфлоглик, сумкасида эса калит йўқ эди. Қандай қилиб у ҳовлига кириб қолди! Аввал хабар берилишича, Тўхфалар турадиган уй, ҳовли кўрimsиз, эски, хароба бир жой эди, шундай ҳовлида кунгай, мухташам уч қаватли иморат бирданга қаердан пайдо бўлиб қолди! Тўхфа маҳаллага келганда кеч тун, юлдузлар чарақлаб турган эди, сал ўтмай қўёш чиқади; парчада келтирилган қатор деталларга кўра воқеа юз бераётган пайт ёз фасли, пишиқчилик, ҳаво иссиқ; шундай дамда Тўхфа нега ёмғирлўш кийиб юрибди? Буни ҳам майли, шунақа иссиқ ёз пайтида танчага чўғ кўмилади! Танчадаги чўғнинг гуриллаши бу пайтда кимга керак!

Модомики, ҳикоя автори бепарволик билан тасвирда шу хилдаги сон-саносиз мантиқсизликларга йўл қўйган экан, муҳаррир буларни сезиши, кўриши, авторга айтиши лозим эмасмиди!!

Редактор асарни тил, ифода жиҳатидан мукамал, мантиқсизликлардан холи бўлиши учунгина эмас, сюжет, композицион томондан ҳам баркамол чиқиши учун қайғуриши, бу борадаги камчиликларни бартараф этишда муаллифга имкон борича кўмаклашиши даркор.

Истеъодли ёзувчи Нурали Қобулнинг «Узаб кетмаган болалик» ҳикояси шахсан менга анча хом, сюжет композицион жиҳатдан паришон бўлиб туюлди. Ҳикояда олис тоғ қишлоғидан шаҳарга келиб ўқиб эндиликда илмий даража олиш учун заҳмат чекаётган ёш илмий ходим, унинг ўз фаолияти, она юрти, узаб кетмаган болалик йиллари, дўстлари, ота-оналари ҳақидаги ўй-кечинмалари қаламга олинади. Айни шу хусусдаги гап-сўзлар ўқувчида муайян қизиқиш уйғотади, автордан бу борада оригинал, муҳим фикрлар, янгица бадий талқинлар кутади. Аммо ҳикояда асосий гаплар бу ёқда қолиб кетиб, муаллиф ота сўровига биноан қишлоққа отланган йигитнинг йўлдаги — Самарқанддаги саргузаштлари, хилма-хил кечинмалари, чуноччи, шаҳардаги ноинсоф, олғир такси ҳайдовчилар, қаллоб бозорчилар, безори-ўғриллар ҳақидаги чучмал мулоҳазалар ифодаси билан банд бўлади; йигитнинг хотини мағзиндан олиб берган янги кўён теллагини қандай қилиб безориларга олдириб қўйганини тафсилотлари билан беради; бугина эмас, ёзувчи ҳикоя ёзаётганини унутиб қўйиб, худди проблематик мақола автори каби қадимий Африқасиёб обидасининг қолган-қутган бўлаклари нақадар қаровсиз ётгани, Самарқандда жойлашган археология илмий тадқиқот институтининг олимлари бунга бепарқ қарагани; Бибиҳоним мадрасасининг юқори қисмини оғир темир-бетон қурилмалари воситасида таъмир қилишаётгани, бионинг асоси бундай оғир бетон бўлақларини кўтара олиш-олмаслиги; меъморлик қўриқхонаси ташкил этилиши керак бўлган Амир Темур ансамбли майдонида гугуртнинг қўтисидек меҳмонхона қурилгани; хуллас, Самарқанднинг бугунги архитектураси ўтмиш меъморчиллигига мутаносиби эмаслиги, Самарқанддек буюк шаҳарга ҳар бир тошни етти ўйлаб, етмиш ўлчаб қўйиш лозимлиги; кишилар дидини юксалтириш, тўғри яшай билишга ўргатиш учун улар қалбида, виждонида инқилоб қилмоқ кераклиги ва ҳоказолар тўғрисида публицистик мулоҳазалар юратади...

Шуниси қизиқки, ҳикоя текстининг қарийб учдан икки қисмини ана шундай бош масалага унчалик алоқаси йўқ саргузашт, чекинмиш, мулоҳазалар ташкил этади. Кўзга аён кўриниб турган бу ҳолатни муҳаррир авторга дадил туриб кескин тарзда айтиши, ёзувчини асар устидаги ишни давом эттиришга ундаши керак эди-ку!

Шуниси ҳам борки, муҳаррирнинг иши, вазифаси фақат асардаги кам-кўстларни, хатоларни аниқлаш, қўлёзма текстига бетиним тузатиш, таҳрир киритишдангина иборат эмас. Чинакам бадий асарни кашф этиш, ҳақиқий бадий топилмаларни теран тушуниб, нозик ҳис этиб, уларни қадрлаш, асраш-ардоқлаш ҳам муҳаррирнинг бурчидир. Афсуски, айрим нашриёт ва редакцияларда ғоят масъулиятли постлар чала-мулла, думбул муҳаррирлар қўлига топшириб қўйилган. Улар адабий асар ёки танқидий мақолага шунчаки «хом материал» деб қарайдилар, ақл-заковат, мулоҳазакорлик, нозик дид билан эмас, фақат «таҳрир учун»гина таҳрир қиладилар, қўлда қайчи билангина иш кўрадилар, қўлёзманинг ҳақиқатан ҳам таҳрирга муҳтож ўринлари бу ёқда қолиб, ўйлаб-нетиб

ўтирмай дуч келган жойига қайчи солаверадилар, кўпинча қош қўяман, деб кўз чиқарадилар, нозик топилмаларни хароб этадилар...

Едимда, бир пайтлар Абдулла Қаҳҳор «Бемор» ҳикоясига киритилган кичик бир ўринсиз таҳрир учун муҳаррирдан қаттиқ нолиган эди. Биласиз, ўша ҳикояда шундай жумла бор: «Ҳаммаёқ жим. Фақат пашша ғингиллайди, бемор инқиллайди...» Муҳаррир текстдаги «инқиллайди» сўзини қандайдир хаёлга бориб, «инграйди» деб «тузатибди». Ҳолбуки, ўша ҳолатда бемор сираам «инграмайди», балки фақат «инқиллайди». Ёки Саид Аҳмаднинг «Одам ва бўрон» ҳикоясига киритилган кичик бир таҳрирни эслайлук. Езувчи асарнинг асл нусхасида шўх, шаддо қахрамони Қокила ҳақида гапира туриб, жумладан, Қокила «Сочини, нақ тақимиға тушадиган қоп-қора узун сочларини елкасидан кестирмоқчи бўлганида вой акасидан еган калтаклари...» деб ёзади, муҳаррир жумла охирини «акасидан роса калтак еган эди», дея «тузатган», «тўғрилаган». Бундай «тузатиш», «тўғрилаш» тўфайли тасвирдаги ички бир жозоба, шўх оҳанг барбод бўлган. Мен Саид Аҳмад акага буни кўрсатганимда муҳаррир ўзбошимчалигидан роса хуноб бўлган эди.

Булар бир неча йил бурунги гаплар. Ҳозирги пайтда бунақа ўзбошимчаликлар одат тусига кириб қолаётир. Олди авторлик ҳуқуқи шундан иборатки, муҳаррир ўз таҳририга — тузатиш ва ўзгартишларига муаллифни тўла ишонтирсин, ишонтира олсин. Бизда эса муҳаррир гоҳо авторнинг розилигисиз хоҳлаганини қилаверадиган бўлиб борапти. Москва редакцияларининг ходимлари уч минг километрлик масофадан материалнинг корректурасини авторларга юборадилар, вақт бўлиб қолганда эса уни телефон орқали ўқиб бериб, автор розилигини оладилар. Бизнинг ноширлар эса уч километр нарида турган муаллифга кўпинча корректурани ўқитиб олшини лозим кўрмайдилар. Баъзан эса корректурани муҳаррирнинг ўзи ҳам ўқимайди. Натижада китоблар имло, пунктуацион ва услубий хатолар билан чиқади. «Адабиёт ва замон» тўпламининг ҳар икки китоби шу тарзда чиқиб кетди. Хатто тўпловчилардан бири сифатида менга ҳам корректур кўрсатилмади. Тўпламлар шунчалик кўп имло ва услубий хатолар билан чиққанки, уларни қўлга олишга, варақлашга уяласан киши. Худди шунингдек, кўпгина адабий журнал ва газеталаримизда имло ва пунктуацион хатоларнинг ўтиб кетиши «нормал ҳодиса» бўлиб бораётир.

Баъзан бошқачароқ хилдаги парадоксларга ҳам дуч келиш мумкин. Редакцияларга кирсангиз, ҳаммаша муҳаррирлар столи устида ётган қўлаёзмаларга кўзингиз тушади. Гоҳо муҳаррир таҳрир этган текстларни кўздан кечириб ҳайратдан ёқа ушлайсиз. Уларда қалам тегмаган бирорта ҳам соғ жумлани топа олмайсиз, текст деярли бошдан-оёқ қайта ёзиб чиқилган бўлади. Муҳаррир таҳририга асло эътироз билдирмайсиз, унинг виждонан қилган ижодий меҳнатига, маҳоратига тан берасиз. Аммо бундай йўлни ҳам бутунлай оқлаб бўлмайди. Редакторнинг вазифаси таҳрир машаққатларини батамом ўз зиммасига олишдан иборат эмас, у авторни ишлата билиши, муаллифни бу машаққатли меҳнатга торта олиши ҳам керак. Бир вақтлар шоир ва ношир Н. А. Некрасов: «Ҳаммадан бурун авторга ўз асарини баҳоли қудрат яхшилаш имконини бериш керак», деб кўрсатган маслаҳатни асло эсдан чиқармаслик лозим. Биламиз, баъзан автор билан ночор текст устида ишлаш, муаллифни ишлатиш редактор учун бевосита ўша текстин таҳрир қилишдан кўра қийинроқ кечади, кўп вақтни олади; шунга кўра айрим муҳаррирлар, шоир айтмоқчи, хом текстин қайта тиклашдан уни ўзлари қайта ёзиб қўя қолишни осон санайдилар.

Такрор айтаман: муҳаррирнинг вазифаси йўқни йўндириш эмас, балки амалда мавжуд бисотни, гўзалликни, чинакам талантни, талантли асарни юзага чиқаришдан иборат. Адабий жмаотчиликка яхши маълум, Учқун Назаровнинг «Одамлар» ҳикояси Абдулла Қаҳҳор таҳрири, тавсияси билан «Шарқ юлдузи»да эълон этилган ва шу асари билан муаллиф ёзувчи сифатида элга танилган эди; Т. Қайлбергеновнинг «Совуқ бир томчи» қиссаси таржимасининг жамоли худди ўша аллома адиб иштироки ва таҳририда ниҳоятда очилиб кетган эди. Мен Абдулла акадан бу асарларнинг таҳрир тартиби, даражаси ҳақида сўраганимда, у киши: «Уларга ёнимдан ҳеч нарса қўшган эмасман, фақат асарлар текстидаги улар чиройини бузиб турган айрим губорларни олиб ташладим, холос», дегани эсимда.

Классик адабиётимиз нашри ҳамон кўнгилдагидек эмас. Таниқли драматург, атоқли адабиётшунос олим Сарвар Азимов икки йил бурун бизга гоят чиройли қилиб чоп этилган бир китоб кўрсатди; улкан классик шоир қаламига мансуб бу мажмуа саҳифалари тузатишлардан бамисоли қизғалдоқзор бўлиб кетган эди. Сон-саноксиз имло ва текстологик хатолар билан чиққан бу китобнинг муҳаррири Тошкент Давлат университетида таълим олган экан. Роса ўсал бўлган эдик. Шу орада «Ўзбекистон адабиёти ва санъати»да матчилик ва матншуносликка оид қизгин мунозара бошланди, бу борада йиғилиб қолган бир талай муаммолар ўртага ташланди.

Буларнинг барчаси нашр ишига, муҳаррир кадрлар тайёрлаш, тарбиялаш масаласига жиддий эътибор бериш зарурлигини тақозо этади. Биз кейинги йилларга қадар ижодкор ва филолог-педагог кадрлар — носир, шоир, драматург, публицист, танқидчи-адабиётшунос, она тили ва адабиёт муаллимлари, фан кандидатлари ва докторлари тайёрлаш тўғрисида кўп қайғуримиз-у, яхши ношир, адабий муҳаррирлар етиштириш хусусида кам ўйлабмиз. Олий ўқув юрларининг журналистика ёки филология факультетларини битириб чиққан ижодга мойил ёшлар мақола, шеър, ҳикоя, қисса яратишга хийла чаптаст-у, ижоднинг «қора иши» — қўлёзма тексти устида ишлаш, адабий таҳрир иқтидорини ва маданиятига келганда анча нўноқдилар. Ҳолбуки, олий маълумот олиб наشريёт ва редакцияларга ишга келган журналист ёки филолог асар ёзмаслиги мумкин (агар ёзса, ёза олиш иқтидорига эга бўлса, нур устига аъло нур!) аммо таҳрир, айниқса, адабий таҳрир малакасига эга бўлиши шарт!

Кейинги йилларда Тошкент Давлат университети филологик факультетларида муҳаррирлик профилига қаратилган текстологлар, танқидчи ва таржимонлар гуруппалари ташкил этилди. Бироқ бундай гуруппалар ҳозирча тарқоқ ҳолда иш кўрмоқда. Бу гуруппаларни битирганларни иш билан таъминлаш муаммолигича қоляпти. Бунинг устига, университетнинг филологик факультетлари ҳозирги ўқув ва программалари доирасида бу хил кадрларни профессионал жиҳатдан ҳар тарафлама етук қилиб тайёрлаш, қўлёзма тексти устида ишлаш малакасини тўла шакллантириши мушкул. Чунки филологик факультетларнинг амалдаги ўқув ва программалари асосан педагог кадрлар тайёрлашга йўналтирилган. Журналистика факультетида адабий таҳрир курсини ўқитиш замон талаблари даражасида деб бўлмайди, бу курс учун ажратилган соатлар жуда оз; филологик факультетларда эса адабий таҳрир курси умуман ўқитилмайди, бунинг устига, мазкур курс бўйича ўзбек тили ва адабиёти материаллари асосида ёзилган ўқув қўлланмалари йўқ. Езувчилар союзи ва Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси бўйича республика давлат комитети бююртмаси асосида Тошкент Давлат университети ўзбек филологияси факультети қошида яхлит адабиёт гуруппаси ташкил этилса, бу гуруппага абитуриентлар Ёзувчилар союзи тавсияси билан ижодий конкурс асосида қабул қилинса, унда ўқув вақти, программалари Москвадаги Адабиёт институти тажрибаларига таянган ҳолда тузилса, машғулотлар ўша институтдаги тарзда олиб борилса, машғулотларга кўпроқ таниқли ва тажрибали муҳаррирлар жалб этилса, айни муддао бўлар эди.

Малакали филолог-муҳаррир кадрлар тайёрлашда адабиёт бўйича яратилган замонавий дарслик, қўлланмалар муҳим роль ўйнайди. Бизда ҳануз олий ўқув юрлари учун «Ўзбек совет адабиёти тарихи», «Ўзбек совет танқидчилиги тарихи» дарсликларининг йўқлиги кечириб бўлмас бир ҳолдир. Шунингдек, текстология ва адабий таҳрир бўйича ўзбек тилида ўзбек адабиёти материаллари асосида ёзилган дарслик-қўлланмалар яратиш пайти аллақачон келган. Лоақал таниқли муҳаррирларимиз ўз ижодий тажрибалари, атоқли адиблар билан асар қўлёзмаси устида олиб борган ишлари ҳақида сўхбатлар уюштириб мақолалар билан чиқсалар деймиз.

Иқтидорли муҳаррир меҳнатини кадрлаш ҳақида ҳам жиддий ўйлаш керак. Муҳаррирнинг номи кўпинча у таҳрир қилган асарда бирор қатоқлик чиққанда тилга олинади, яхши асар рағбатлантирилганда, эл озига тушганда муаллифининг ҳамкори бўлган муҳаррир номи умуман тилга ҳам олинмайди...

Хуллас, редакторлик иши, маҳорати, масъулияти, бу соҳада муносиб кадрлар тайёрлаш, тарбиялаш, муҳаррирлик меҳнатининг қадри билан боғлиқ бир талай муаммолар борки, улар ўз ечимини кутмоқда.

Сабиҳа Саломова

СЕҲРЛИ ҚАЛАМ ҚУДРАТИ

Михаил Шолоховнинг

80 йиллигига

инч Дон». «Очилган кўриқ». «Инсон тақдири».

Бу асарларни ўқиган китобхон тасавурида Григорий Мелехов, Аксинья, Семен Давидов, Макар Нагульнов, Андрей Разметнов, Андрей Соколов каби ҳаётий, мураккаб тақдирли характерлар

абадни нақшланиб қолади.

Михаил Шолохов яратган ҳаётий манзаралар — Татарское хуторидаги ўзаро муносабатлар, икки лагерга бўлинган Дон казакларининг граждандлар уруши давридаги ҳаёт-мамонт учун кураши, Гремячий Логдаги коллективлаштириш жараёнидаги тўқнашувлар, Улуғ Ватан урушининг инсон юрагини ларзага келтирувчи даҳшат ва жасоратлари ўқувчини ҳамиша ҳаяжонга солиб туради.

Фарзандлик меҳри билан сўғорилган, қалбдан отилиб чиққан кўшиқдай гўзал ва бепоён Дон даштларининг, бундаги фаслларнинг мафтункор тасвири — эндигина уйғониб келаётган ернинг азалий, ёқимли ҳидию тафти, сон-саноксиз ўт-ўланлару чечаклар таровати, ёзининг жазирама иссиғию олтиранг бошоқларнинг мавжланиб тебриниши, тўкин-сочин кузу қаҳратон қиш манзаралари ҳам хотирада ўчмас из қолдиради.

Буларнинг барчаси — Шолохов қаламининг сеҳрли қудрати туфайли, бемисл жозибаси туфайли содир бўлади.

Шолохов яратган асарлар бармоқ билан санарли. Ҳа, бор-йўғи бир нечтагина бадий асар! Лекин ана шу санокли асарлар совет халқи босиб ўтган тарихий йўлни бутун ҳаққонийлиги ва мураккаблиги билан акс эттиради.

Биз Григорийнинг тақдири воситасида Биринчи жаҳон уруши воқеалари, оқопларда солдатлар орасида етилиб келаётган инқилобий ғоялар, Октябрь революцияси, граждандлар урушининг бошланиши билан, ҳаёт-мамонт учун олиб борилган қонли кураш жабҳаларида фожияларга тўла ҳаёт билан, эрка, озодликка қарши ҳар қандай тузумнинг мағлубиятга маҳкум-лиги билан танишамиз.

Семен Давидов тақдири орқали эса, ватанимизда колхоз тузумининг ғалабаси, аммо ҳар қандай ғалаба сингари, унинг ҳам қурбонларсиз амалга ошмаганини кўраемиз.

Андрей Соколов тақдири, бу матонатли инсон тақдири — советлар мамлакатининг биринчи кундан бошлаб, то Улуғ Ватан урушидан кейинги йилларигача бўлган давр билан чамбарчас боғлиқ.

Муҳими шундаки, Шолохов ўз асарларида асримизнинг энг долзарб воқеаларини қаламга олар экан, улар замирига улкан умумбашарий ғояларни моҳирона сингдириб юборади. У инсон умрининг қисқалиғию ҳаётнинг абадийлигини, эзгулик билан ёвузликнинг ёнма-ён яшашини, курашларда қўлга киритиладиган бахтни, қадимий, бироқ доимо ҳаракатда бўлган ва янгиланиб турувчи она ер табиатини тасвирлар экан, кўз олдимизда давримизнинг нотинч, қувонч ва аламга, ҳавф ва ишончга тўла сержило, серқирра, яхлит ва қудратли образи гавдаланади.

Шолохов ўз асарларида мураккаб ҳаётий проблемаларни, қонли жангда, эскича муносабатларга қарши курашда туғилаётган янги давр, янги муносабатларни акс эттирар экан, унинг диққат марказида инсон тақдири туради.

Адиб талантининг сеҳри шундаки, у конкрет инсон тақдири орқали турли ижтимоий гуруҳларнинг тарихий йўлини — ўтмиши, бугуни ва келажакини умумлаштириб бериш, ҳар бир шахсни тип, ҳар бир типни жонли шахс сифатида гавдалантириш билан китобхонни ҳар бир образ тақдирининг куюнчак ҳамдардига, ҳамроҳига айлантиради. Бунга у образларнинг ички ва ташқи оламини энг нозик, характерли нуқталари билан кўзга кўринарли даражада аниқ, ёрқин тасвирлаш орқали эришади...

Мана, ҳушсиз ётган Григорийни уйига олиб келадилар. Уни жон-дилдан ортиқроқ севувчи, аммо на унинг уйига киришга, на бировдан бирон нарсани сўраб олишга ҳаққи бўлмаган Аксиньянинг аҳволи қандай юксак маҳорат билан тасвирланади:

«Аксиньянинг оппоқ юзида бир қатра қон қолмаган эди. У бўшашган кўлларини осилтириб, четанга суюганича қотиб қолган эди. Хиралашган қоп-қора кўзлари ёшланмаса ҳам шу қадар зўр изтироб ичида мўлт-мўлт этиб боқардики, Дуняша бир дам тўхтаб қолди-да, бехитиёр:

— Тирик, тирик! Тиф, холос,— деди.

Аёллар Аксиньянинг Мелеховлар эшигидан узоқлашганини, сўнгра бирданига қадамни тезлатиб, букчайган ҳолда юзини кўллари билан тўсиб олганини кўрдилар».

Шу кичкина парчада қанча маъно, қанча изтироб! Ҳам Дуняша, ҳам Аксиньянинг психологик ҳолати, кечинмаси, ҳис-туйғуси, қалби сўзсиз, фақат ҳаракатда, кўзда, қаҳрамоннинг ташқи кўринишида акс этган.

Ҳа, Шолохов характерлар, типлар яратиш устаси, конфликт ва сюжет драматизмининг кучайтириб бориш устаси, психологик тасвир устаси ва энг муҳими, ана шуларни реаллаштирувчи бадий тил устаси эди.

Шолоховнинг тилдан фойдаланишидаги беқиёс маҳорати туфайли унинг асарларида бир-бирдан ташқи кўриниш, ҳулқ-атвори, юриш-туриши, сўзлаш тарзи билан яққол фарқ қилиб турувчи юзлаб одамларнинг жонли, ҳаётий қиёфасини ёрқин кўраемиз, ҳисобсиз ўт-ўланларнинг рангини, шаклини, ҳидини аниқ тасаввур этаемиз, ҳис қилаемиз.

Унинг ҳар бир сифатлаши, ўхшатиши, метафораси бутун бир ҳолатни, ажойиб картинани вуҷудга келтиради:

«Гремячий Логда ҳаёт тўсиққа дуч келиб қолган асов отдай бесаранжом бўлиб қолди».

«Қизил тилладек товланиб турган, эланган, тўқ, сархил бўғдой».

«Ер ёмгир наmidан кўпчир, шамол булутларни тўзиганда эса чарақлаган офтобдан баҳра олар, ундан кўкиш буғ ўрлар эди. Эрталабларни анҳордан, сизотли, ботқоқ пастликлардан туман кўтариларди. Туман паға-паға бўлиб Гремьячий Логдан ошиб ўтарди-да, даштдаги тепаликлар томон еларди, у ерда манчи фируза қовур ичида йўқолиб, сингиб кетарди, дарахларнинг баргларида, уйлар ва омбулларнинг қамиш томларида, ҳамма ерда ўтли питрадек сочилиб ётган, кўрошиқидан вазмин, қалин шудринг ўт-ўланларни ерга эгганча тушга қадар ётарди.

Июннинг биринчи ярми охиригача об-ҳаво айнимади, осмонда булутдан асар кўримади, ёмгир ювган дашт қуёшда қўлф уриб яшанади! У ҳозир худди эмизикли ёш онага ўхшар, кўркам, соючи, бир оз ҳорғин, борлиги билан оналиқнинг гўзал, бахтиёр ва соф табассумидан яқраб-яшнаган эди».

Ҳаётда драматик, трагик, комик ҳолатлар ёнма-ён яшаганидек Шолохов асарларида ҳам воқелиқнинг ранг-баранг бўёқлари, хилма-хил қирралари диалектик бирликда акс этади, ёзувчи турли-туман қарама-қарши ҳолатларни ҳаётини кўринишлари билан реал тасвирлашнинг моҳир санъаткори сифатида намойиш бўлади.

«Очилган кўриқдаги Шукар бобо саргузаштларини ёки Нагульонининг шамоллаб қолиб, буни асабгау Тимофей тиртқиқа тақашини эслайлик. Ёки «Тинч Дон»даги ушбу картинани хотирлайлик.

Григорий урушдан бир неча кунга уйга келган. Уйда гафво: Дуняша Михаил Кошевойни севиб қолибди. Григорий ва Пантелей Прокофьевич бундан хабар топиб, уни исканжага олишади. Гап қайтарган қизига Пантелей Прокофьевич: «Ҳозир арғамчинин олиб савалайман сени!», деб пўлиса қилади. Дарья уйда биронта арғамчи қолмаган, дейди; чол айилни оламан, деса, Дарья у ҳам йўқлигини айтиб, кулимсираб туради; қизишиб кетган ота Дарьяга ҳам бақириб, ҳозир таёқни олиб келаман, деса, уз хаёли билан банд бўлган Ильинична: «Қўрада таёқ тугул қоққани қоziқ ҳам қолгани йўқ, — деб хўрсинади. — Қўрани бошдан-оёқ айланиб чиқсанг, лоақал тутантириққа арзийдиган биронта чўп тополмайсан. Емон кунга қолдик, шўримиз курсин!»

Бироқ Пантелей Прокофьевич бу оддий гапни ҳам тескари тушуниди. Кўзларини чаққатириб, хотинига бир қарадио худди жинин булган одамда, югурганча ундан чиқиб кетди.

Григорий қўлидаги қошиқни ташлаб, юзини сочиқ билан тўзганча ўзини тўхтатолмай, қотиб-қотиб кулди. У энди жаҳлдан тушиб шу қадар қулардики, яқин-орада унинг бунчални кулганини ҳеч ким кўрмаган эди. Дуняшадан бошқа ҳамма қуларди. Бироқ эниапордан Пантелей Прокофьевичнинг оёқ товуши эшитилиши билан ҳаммаси бирданига жиддийлашиб қолди. Чол узун бир таёқни судраганича қуюндай бостириб уйга кирди.

— Мана! Ҳамманга шу таёқ кифоя, тили бурро лаънатилар! Сочи узун авастилар!.. Таёқ йўқми! Манами нима! Сеням соф қўймасман, жодугар кампир! Ҳамманга кўрсатиб қўяман ҳали!..

Таёқ узунлик қилиб, емакхонага сиғмади, қозонга тегиб кетиб, уни ағдариб юборди, чол таёқни даҳлизга улоқтирди-да, зитика-зитика, стол ёнига келиб ўтирди...»

Михаил Шолоховнинг ҳар бир асари ана шундай ҳаётини жонба билан йўғрилган. У том маънодаги миллий ёзувчи, дунёқараши, услуби, тафаккур йўсини билан ҳам ажралиб турадиган санъаткор эди. У рус халқининг бутун урф-одатларини икки-чикиригача тенгсиз маҳорат билан тасвирлай олган.

Ана шу энг миллий рус ёзувчиси кўплаб бошқа халқларнинг ҳам сеvimли адабига айланиб қолган. Дарҳақиқат, шундай бўлиши табиқдир. Уз халқининг қалбини, тақдирини, тарихини

ҳаққоний акс эттира олувчи, халқ ҳаётини кескин буртилиш нуқталарини, мураккаб синов даврларини кўрсатиб, ундан катта фалсафий хулосалар чиқара оладиган, гуманист ёзувчи ижодигина оламшумул аҳамият касб этади.

Ана шундай сержилва фазилатлари билан Шолохов ижоди ёш адиблар учун битмас-туганмас маҳорат мактабидир.

Атоқли адиб, халқаро Ленин мукофоти лауреати Артур Лундквист шундай деган эди:

«Мен адабиёт майдонига икки марта кириб келдим: Шолохов асарларини ўқиганимдан кейин, илгари ёзган ҳамма нарсаларимни ўчириб ташладим-да, ижодимни янгидан бошладим.

«Тинч Дон»ни ўқиганимда сюжет, конфликт, персонаж, адабий компонентлар бари ёдимдан кўтарилиб, кўз ўнгимда ҳаёт, фақат ҳаётнинг ўзи гавдаланиб қолди. Мен энди ёзувчи эмас, фақат китобхон эдим. Назаримда, бу эпопеяни бир киши эмас, бутун мамлакат ёзгандай эди. Михаил Александрович бу асарни йигитлик чоғида ёзган. Шу ёшда бундай етуклик, бирдан классик бўлиб халқлар онгига кириб ўрнашиб қолиш мисли кўрилмаган ҳодисадир».

Михаил Шолоховга табиат томонидан ато қилинган ноёб истеъдод қанчалик қудратли бўлмасин, фақат машаққатли меҳнат қийноқларига бардош бериш натижасидагина у катта ижодий муваффақият бахтига мушарраф бўла олди.

Михаил Шолохов ёшлик чоғлариданоқ ўз ижодига бениҳоя қаттиқ талабчанлик билан ёндашарди. Ахир, тайёр китобни нашр қилишга бермай, асар устида қайтадан иш бошлаш учун қанчалик ирода, матонат керак! Бир асар устида ўн беш-йигирма йиллаб иш олиб борганлигининг ўзи («Тинч Дон» ўн беш йил давомда ёзилган, «Очилган кўриқ»нинг иккинчи китоби икки марта ёзилган) ҳайратланарли заҳматкашлик намунасидир.

Лекин, афсуски, бир асар устида ўн беш-йигирма йил эмас, беш-олти йил ишлаётган ёзувчилар ҳам тобора камайиб бормоқда. Жуда ажойиб бошланган ва катта умид туғдирган асарларнинг пала-партиш яқунланиб, ўқувчини қаноатлантирмай қолиши ҳам шунинг оқибати эмасмикан!

Михаил Шолохов ёш ёзувчилар билан учрашувда шундай деган эди:

«Ёзувчининг халқ олдидаги масъулияти жуда каттадир, ҳа бениҳоя катта! Биз ҳаммамиз биргаликда ва ҳар қайсимиз шахсан халқимизнинг виждони бўлмоғимиз керак.

Мен сизга шунини айтмоқчиманки, қадрли ёшлар, сизларга осон эмас, очигини айтиш керакки, ёш авторларнинг иши баъзан жуда қийин кўчади. Лекин, бундан қатъи назар, қалбда пишиб етилмаган гапни китобхонга етказишга асло шояшилманг. Шундай асарга йўлланма бериш керакки, унинг умри боқий бўлсин».

Ёзувчининг ўзи ана шу ҳикматга амал қилгани учун ҳам у яратган дурдона асарлар миллионлаб ўқувчилар қалбини ром этиб, эзгу ҳислар уйғотиб келмоқда.

Унинг ажойиб асарлари ўзбек китобхонларининг ҳам маънавий мулкига айланган. Ёзувчининг она тилимизда нашр этилган саккиз томлик асарлар тўплами китобхонларимиз томонидан ардоқлаб ўқилмоқда. Шолоховни ўзбек ўқувчиларига танитишда катта хизмат кўрсатган Одил Шаропов, Миркарим Осим, Мирзакалон Исмоилий, Мирзиёд Мирзондов, Ваҳоб Рўзиматов сингари заҳматкаш таржимонларимизнинг меҳнат ва маҳоратлари туфайли у ўз адабимизга айланиб қолди.

Шолохов каби ёзувчиларнинг ўз давридаги ва ўздан кейинги адабий ҳаётга таъсири табиқий ва қонунийдир.

Самарқанд

Набижон Солиев

«Ишонгил, жисмимда ўқ бор менинг ҳам...»

Уилдан йил ўтиб, қирғинбарот кечган дамлар биздан олислашган сари бир ҳақиқат ойдинлашмоқда: жаҳон уруши халқларимиз қалбида ўчмас из қолдирган. Уруш лавҳаларини акс эттирувчи янги-янги киноленталар, роман ва қиссалар, шеър ва достонлар яратилаётгани ҳамда уларнинг кўпчилигини жамоатчилик илиқ кўтиб олаётгани ҳам, чамаси, шу билан изоҳланади. Муҳими шундаки, бу асарларда совет кишиларининг янги характер қирралари кашф қилинмоқда, оғир дамларда одамларнинг жасорат ва матонат намуналарини кўрсатганликлари асосан ишонарли акс эттирилмоқда.

Улуғ Ватан уруши мавзуи ёшлар шеърларида қандай тасвирланмоқда? Кейинги йилларда чоп этилган шеърини тўпламларни варақласак, уруш ҳақида битилган жуда кўп манзумаларга дуч келамиз. Турли савия ва оҳангда ёзилган мазкур асарлар, ҳозирги ёшлар Ватан учун бўлган буюк жанглардан анча кейин улғайиб, вояга етган бўлсалар-да, ўша йиллар тафсилотларидан яхши хабардор эканликларини кўрсатади. Шу боис, бу мавзуга аталган аксари асарлар хотира-шеърлардир.

Утасан аэропорт назоратидан
Магнит жаранглайди. Тугар саботинг!
Менинг ҳам бу оғриқ асоратидан
Жаранглаб ўтади бутун ҳаётим!

Мирза Кенжабоевнинг «Ўқ» номли шеърдан олинган бу банд ўғилнинг отага оддий муурожаатининггина билдирмайди. Ота — кекса жангчи кўксидagi ўқ парчаси ўғилни ҳам безовта, бедор яшашга мажбур этади. Безовта яшаш эса шарт. Чунки ҳали, «пул, алдов, хоинлик» учун юзтубан кетадиганлар бор, деб таъкидлайди шоир. Шуниси характерлики, бу ўринда «ўқ» поэтик образ даражасида тушунилади ҳамда ҳозирги ёш авлоднинг фаол граждaнлик сўзи бўлиб жаранглайди («Сенинг вужудингда отилган ўқ бор, Менинг вужудимда — отилажак ўқ!»). Шоирнинг «Уруш ҳақида изтиробли ёки тиичлик ҳақида тантанали шеър» ҳамда «Норқул тоғага ва Улуғ Ватан урушининг барча қатнашчиларига» каби асарларида муҳим бир хусусият кўзга ташланади: бу шеърларда воқеалар параллел тарзда, бир-бирига чамбарчас алоқадорликда тасвирланади, давримизнинг долзарб масалалари ўткир мунозаралар фонидa тилга олинади.

Бизнинг жамиятимизда уруш ветеранлари — шу куннинг заҳматкаш бунёдкорлари, ишлаб чиқариш илғорлари, нуроний пенсионерларга ҳамма имтиёзлар берилган. Улар эндиликда осойишта яшашга, ҳаётимизнинг барча қулайликларидан фойдаланишга ҳақлидирлар. Бироқ уларнинг қалби «Урушнинг ваҳмидан қутулиб кетолмайди», деб ёзади Хуршид Даврон. «Фронтвик ҳақида баллада»да кекса жангчининг ана шундай тугёнли лаҳзалари ишонарли чизилади: «Тун уйқусирайди. Тун бақиради: «Батальон, орқамдан!» Инграйди аста». Шоир кичик деталлар воситасида асабий қиёфага руҳий чизгилар беради: «Қўлда папироснинг рангин қўтиси, Ғижимланган сўнги обойма каби». Шеърни ўқир эканмиз, жангу жадаллар ваҳшатини ҳамон қалбидан ситиб чиқариб юбора олмайётган, зилдай хотира юклари остида яшаётган шахс гавдаланади. Турсуной Содикқованинг «Урушдан қайтмаганларга мактуб»ига шахид ва бедарак кетганлар билан ғойибона суҳбат асос қилиб олинган. Мактубда кутиш онларининг изтироблари, оналар ғуссаси ва ниҳоят шодумон кунларнинг бошлангани халқона оҳангларда акс эттирилган.

Икром Отамуродовнинг «Армонли умидлар» шеъри юқоридаги шеърга ҳамоҳангдир. «Урушдан қайтмаганларга мактуб» хотимасида қирқинчи йилларнинг жароҳатлари ҳали тузалмай туриб, янги хавф-хатарлар пайдо бўлаётгани таъкидланса, «Армонли умидлар»да бу фикр қурбон бўлган қаҳрамон тилидан очикроқ баён қилинади:

Мен дунёда яшамадим кўп...
Армонларнинг юртидан туриб,
Қайта-қайта уқтираман хўб,
Меҳр юртин одамларига,
Юрак юртин одамларига:
Ҳаёт китобининг варақларидан
ўчиригинг,

ўчиригинг
«уруш» сўзини!

Ёшлар яратаётган шу руҳдаги шеърларнинг муҳим хусусияти нималарда кўринади! Бу саволга: «Энг аввало — изчил муносабатда ҳамда унинг фалсафий-бадий талқинида», деб жавоб берилса, хато бўлмас. Бугунги шеърят оддий қақирриқлар ва даъватлар билангина чекланиб қололмайди. Бугунги шеър учун ўйчан нигоҳ, теран мушоҳадалар зарур. Бошқача айтганда, ёшлар уруш ва ҳозирги кун муаммоларини бир нуқтада кўрсатишга, улар ўртасидаги узвий ришталарни аниқроқ чизишга уринмоқдалар ва бунга эришмоқдалар ҳам.

Қадам Сандмуродовнинг «Ғалаба» шеъри шундай бошланади: «... Катта эди, ҳаммага етди, Ҳар гўдакка, ҳар бир кишига. Камлик қилар орденлар энди Қирқ учинчи йилнинг қишига». Шеър — мажозлар, символлар билан тирик. Шу сабабли, узоқ кутилган ғалабадан туғилган чексиз қувончлар, унинг хушхабарри тезда оламга ёйилгани фавқулодда деталларда ифодаланади: «Катта эди, ҳаммага етди». Агар шеърга шу банд сўнгидa нуқта қўйилганда, кутилган мақсад ҳосил бўлмасди, албатта. У шундай яқунланади:

Дарахтлару фасллар, уйлар,
Тўй, азалар, қўшиқлар, куйлар —

Ҳаммаси бир тан, бир жон бўлиб
Олгандилар урушни бўлиб...

Қ. Саидмуродов мазкур саккизликда улғу Ватанимизнинг ҳар бир гиеҳ-чўпи душманга қарши найзага айлангани, совет халқи тотувлик билангина ғанимларни даф этганини муваффақиятли сувратлантирган. Исмоил Тўлақнинг Совет Иттифоқи Қаҳрамони Неъмат Ҳақимовга бағишланган «Сўнгги мактуб» шеърида ҳам самимий-содда мисралар жасур қалб эътиқодини поэтик тасвирлашга хизмат қилади. Жасорат — ҳаёт ва ўлим оралиғидаги сўнгги қатъий ҳаракат. [Сирасини айтганда, жасорат туғилишини тасвирламоқ учун тағин бир жасорат керак.] Шеърда қаҳрамон тилидан жаранглаган сўзларда ана шу мураккаб руҳий жараён ҳақида ишонарли кўзатишлар мавжуд. Чунончи: «Отажон! Ҳеч ким йиғирма ёшида висол манзилининг сўқмоқларида оёқ қабартирмай туриб, ўлмоқни истамайди. Ҳеч ким истамайди ўлмоқни! Лекин ўлим ҳаёт каби айланганда заруратга, ундан бош тортмоқлик — қотиллик!» Ешлар ана шундай «зарурат»ларнинг нечоғли қимматли эканини теран тушунадилар, ўзларининг бахтли тақдирлари шахидларнинг завол топган ҳаёти давоми эканини яхши ҳис қиладилар:

Биз туғилдик... Йўлларда гуллар,
Бошимизда музаффар сурур...
Биз туғилдик... Улар-чи, улар
Умримизга қўшдилар умр.

Абдулхай Носировнинг «Пискарёв зиёратгоҳи» шеърида ана шундай шукроналик ва ватанпарварлик туйғулари илиқ мисраларда ифода этилган.

Илк тўпламларни кўздан кечирганда, уруш ҳақидаги бошқа тоифа шеърларни ҳам учратамиз. Улар ҳар жиҳатдан тўқис ва раван битилгандай туюлса ҳам, бироқ жанг манзаралари шунчаки тасвирланади, кишини ишонтирмайди. Масалан, Эркин Неъматовнинг «Сукунат бағрида кулранг соч аёл» шеъри фронтдан қайтмаган ўғлини зориқиб кутаётган онага бағишланган. Характерли вазият: аёл йиллар синовига бардош бериб, ўғлининг йўлини пойлайди. Шеър якуни шундай:

Жангда ўлган бўлса, она қалби тинч,
Агар хоин чиқса, оқ қилар уни.

Бундай хотима, ҳар қанча ҳаққоний туюлмасин, бадий мантиқдан холидир. Чунки кута-кута «кўзлари киртайган, юзлари сўлгин» она ўғлининг ўлими ҳақидаги хабарни ҳеч қачон хотиржам қабул қилолмайди. Шунингдек, ўғлининг жангда ўлгани унинг хоин бўлгани ёки бўлмаганини белгиловчи мезон ҳам эмас. Муҳаммаджон Ҳайдаровнинг «Номаълум солдат», «Йиқилиш» шеърларида ҳам бадий мантиқ талабларининг бузилгани сезилади. «Номаълум солдат»да тунда «ўқлардан бошини пана қилганча» ҳамшаҳрини кўмаётган жангчи тасвирланган. Қоп-қора тунда, бетиним отишмалар остида қабр кавлаш ва марҳумни дафн этиш, унинг ёди билан ғам чекиб ўтириш учун ноўрни пайт танланмаганмикин! «Йиқилиш» шеърида қўлтиқтаёқли собиқ жангчининг йўл ўртасида ногаҳон «таёғи синиб» орқага йиқилгани ҳикоя қилинади. Жангчи хаёлга берилади:

Жанг пайти олдинга ташлаганда у,
Танидан оёғи кетганди учиб,
Лоақал асрай деб бир қарич ерни,
Олга йиқилганди оёғин қучиб...

Бир оёғи учиб кетган одам шундай ўйлайдими! Оёғини қучиб олға йиқилганини қандай тушуниш керак! Сунъий вазият шу тариқа сунъий хулосаларни ҳосил қилади. Қўчқор Бекмуродов «Ғалаба монументи»да бу мавзунинг янги талқинини топгандай туюлади: «Ҳануз тинмас Хатин фарёди, Миллион қалблар уни тинглар жим. Фашистларнинг ўлим заводин Айтинг, ахир, унутолган ким!» Бироқ шеър давомида кутиган натижани топмаймиз. Фақатгина, бир шаҳарга ўрнатилган ёдгорлик ҳақида ахборот берилиб, уни таъриф-тавсиф қилинади ва ўртага шундай шнор ташланади: «Жангда қурбон бўлганлар ҳақи Хушёр туринг, азиз одамлар — Қайлардадир Ҳануз Бежо қадамлар!» Бу каби суханбозлик Бахтиёр Ризонинг «Мангу олов» шеърида ҳам учрайди.

Улғу Ватан уруши ҳақидаги шеърларда жанг тафсилотлари, қуруқ факт ва рақамларинигина қайд қилиш билан ҳеч нарсага эришиб бўлмайди. Бу мавзуда қалам тебратмоқ учун шоир ўзида улкан масъулият ҳиссини туймоғи, поэтик ўйларини жиддий мақсадлар сари тўғри йўналтирмоғи керак. Зотан шундагина оталаримиз жасорати ўзининг ҳақиқий бадий ифодасини топади.

Ж. Мирзоҳидов,
қишлоқ хўжалик фанлари
кандидати

Бебаҳо хазина

«Боғ шундай масканки...»

«ЕШЛИК» КА ТЕЛЕГРАММА

НАВРЎЗДА ТУҒИЛГАН БОҒ

Қадрли «Ешлик!» Сенинг «Хар қишлоқда бир боғистонимиз бўлсин!», «Студентларнинг «Ешлик» боғларини ташкил этайлик» дея қилган мурожаатингга Тошкент Давлат университетининг комсомоллари ва барча студентлари лаббай дея жавоб берадилар.

Дарҳақиқат, бугун бир туп кўчат экеа, учинчи йили нишона берадиган бир ўлкада қанчадан-қанча ерларнинг умри беҳуда ўтиб ётиши ҳеч инсофдан эмас. Хар қишлоқда, хар бир муассаса ва ўқув даргоҳи ёнида бир боғ бунёд этса бўладиган ер ҳам, имкон ҳам бор.

Студентларимиз мурожаатдан руҳланиб, университет Маданият саройи атрофида алоҳида «Ешлик» боғи бунёд этишга жазм этиб, шу йил Наврўз кунинда янги боғга асос солдилар. Шу кун Шредер номли боғдорчилик институтидан 500 туп мева кўчатлари келтирилиб, «Ешлик» боғига экилди. Энг сара навли гилос, олма, шафтоли, ўрик кўчатларидан ташкил топган янги боғни парвариш қилиш ҳуқуқи — энг аълочи ва жамоатчи студентларга топширилди.

Студентлар бу хайрли ишни давом эттириб, келгусида университет атрофини шовуллаган мевазор боғларга айлантиришга азму қарор этдилар. Шу билан бирга Тошкент Давлат университетининг комсомол ва студентлари республиканинг барча олий ўқув юртлари талабаларини ўзлари таълим олаётган даргоҳларда «Ешлик» боғлари бунёд этишга чақирадилар.

С. СИРОЖИДИНОВ,
Тошкент Давлат университети ректори,

Ш. РУСТАМОВ,
ТошДУ комсомол
комитетининг
секретари

ен «Ешлик» журналининг мурожаатини ўқиб туриб, республикамизда майиз тайёрлашни кўпайтириш билан алоқадор бўлган айрим муаммоларни ўйлаб кетдим. Билсангиз, майиздек тўйимли, сертаъм неъмат кам бўлади. Уни бекорга қувватдори демайдилар. Калорияси жиҳатдан у гўштдан ҳам устун туради. Майизнинг таркибида инсон организми учун жуда зарур бўлган витаминлар, фойдали кислоталар шундай кўпки... Аммо шунга қарамай яхши майиз йилдан-йилга камайиб, бозорда нархи ҳам ошиб борапти. Ваҳоланки республикамиз майиз етиштиришни кўпайтиришнинг жуда катта резервларига эга.

Тўғри, сўнги йилларда республикамизда ўзумчиликка ихтисослаштирилган бир қатор совхозлар ташкил этилди, уларнинг моддий базаси мустаҳкамланди. Лекин майиз атрофида ҳам истаганча топилади. Ана шундай ёнбағирларда лалми тоқзорлар барпо этилса, кўплаб сершира майиз етиштириш имкони юзага келган бўлмасмиди!

Майиз етиштиришни кўпайтиришнинг яна бир резерви бор. У ҳам бўлса тоғ ёнбағирларидир. Республикамизда бундай ерлар бир неча минг гектарни ташкил этади. Бундай ёнбағирлар Зарафшон ва Сурхонда ҳам, Фарғона ва Тошкент атрофида ҳам истаганча топилади. Ана шундай ёнбағирларда лалми тоқзорлар барпо этилса, кўплаб сершира майиз етиштириш имкони юзага келган бўлмасмиди!

Бундан бир неча йиллар бурун Ургут тоғлари ёнбағирида тажриба ўтказатриб кўплаб ток кундаларига дуч келгандик. Шунинг ўзи ҳам ота-боболаримиз қадим замонлардаёқ ёнбағирларда лалми тоқзорлар барпо этганликларидан далолат бермайдими! Сўнг Бахмал районининг денгиз сатҳидан 1.300 метр баландлигида ана шундай тажрибалар ўтказдик. Биз қиялиқда барпо этган тоқзорлар мана бир неча йилдирки, яхши ҳосил бермоқда.

Мавриди келганда яна бир гапни айтай. Ўзумчиликка ихтисослаштирилган кўпгина совхозлар асосан винобоп навлар етиштиришга зўр бераётганликлари тўғримики! Тўғри, винобоп ўзум етиштиришнинг ташвиши кам: ўзум узиланди заводга топширилаверади. Унинг иқтисодий самарадорлиги ҳам ёмон эмас. Демак, республика Мева-сабзавотчилик хўжаликларини министрлиги бундай кайфиятнинг олдини олиши лозим. Майиз планини вино ҳисобига бажаришни ғирромликдан бошқа нима дейиш мумкин! Тан олиш керак, майиз тайёрлаш учун хўжаликлар етарли тажриба ва ускуналарга эга эмас, бу борада такомиллашган технология ҳам йўқ. Лекин шахсий хўжаликлар тажрибасини ўрганиш ва уни дадил жорий этиш учун нима халақит бермоқда! Мен ўзим Хатирчининг машҳур учқора майизи етиштириладиган қишлоқларда кўп марта бўлганман. Бу ерларда ўзумни узмиш, қуритиш муддатларига қатъий риоя қилинади. Ҳатто агротехниканинг анчагина ўзига хос томонлари бор. Назаримда бу тажрибаларни кенг ўрганса ва жорий этса арзийди. Майизни обжўши, офтоби, сояки қилиб қуритиш технологияси бўйича қўлланмалар ва тавсиялар ишлаб чиқиладиган пайт ҳам келди.

Шу билан бирга тайёрлов идоралари етиштирилган майизни харидорбоп қилиб реализация қилиш йўлларини ўйлаб кўришса бўлар эди. Масалан, нега майизни целлофан халталарда совғабоп қилиб чиқариш мумкин эмас! Аҳоли ундан керагича харид қилиш имконига эга бўлсин-да, ахир.

МУНДАРИЖА

БУЮҚ ҒАЛАБАНИНГ 40 ЙИЛЛИГИ

Генерал шундай инсон эди	5
Абдурашид ИСРОИЛОВ. Халоскорлар	66

НАСР

Тоҳир МАЛИК. Фантастик ҳикоялар	35
Евгений НОСОВ. Ғалабанинг гулгун шароби. Ҳикоя	47
Абдуғани АБДУВАЛИЕВ. Бизнинг йўлимиз. Қиссанинг давоми	56

НАЗМ

Хуршид ДАВРОН	3
Муҳаммад ЮСУФ	3
Умарали ҚУРБОНОВ	7
Тўра МИРЗО	33
Жаҳонгир ИСМОИЛОВ	42

УЙҒУННИНГ 80 ЙИЛЛИГИ

УЙҒУН. Шеърлар	27
Носир ФОЗИЛОВ. Шоирнинг бахти	28
Йўлдош АБДУЛЛАЕВ. «Ким сенга бир ҳарф ўқитмиш...»	30

«ЕШЛИК» САХНАСИ

Алексей ДУДАРЕВ. Оддий аскарлар. Драма	10
--	----

ЁДГОРЛИК САҲИФАСИ

Умаржон УСМОНОВ. Шеърлар	8
------------------------------------	---

БОЙЧЕЧАК

Тўлқин ИЛҲОМОВ. Болалигим осмони. Достон	43
--	----

ҚАЛДИРҒОЧ

Ғайрат АСРАНОВ. Шеърлар	25
Тўроб НИЁЗОВ. Шеър	25

АДАБИЙ ТАНҚИД

Умарали НОРМАТОВ. Муҳаррир меҳнатининг масъулияти	72
Набижон СОЛИЕВ. «Ишонгил, жисмимда ўқ бор менинг ҳам...»	77

ГУЛЧАМБАР

Сабиҳа САЛОМОВА. Сехрли қалам қудрати	75
---	----

АДИБЛАР, АСАРЛАР, ТИМСОЛЛАР

Эдуард АРБЕНОВ. Саид Ислоббек ким?	69
--	----

«ЕШЛИК» ПОЧТАСИ

«Боғ шундай масканки...»	79
------------------------------------	----

«Ешлик [«Молодость»] —
ежемесячный литературно-художественный,
общественно-политический журнал

на узбекском языке

Орган ЦК ЛКСМ Узбекистана и Союза
писателей Узбекской ССР

Рассом: Ҳ. СОЛИҲОВ
Техник редактор: В. УРУСОВА
Корректор: М. НАБИЕВА

Адресимиз: 700000, Тошкент—П,
Ленин кўчаси, 41,

Телефонлар:
Бош редактор — 32-26-01
Бош редактор ўринбосари — 32-26-06
Масъул секретарь — 32-56-27
Поэзия бўлими — 32-56-41

Редакция ҳажми 12 босма листдан
ортиқ роман, 8 босма листдан зиёд
киссалар қўлёзмасини қабул қилмайди.
Бир босма листгача бўлган асарлар
авторларига қайтарилмайди. Редакция
ўз тавсиясига кўра амалга оширилган
таржима асарлар қўлёзмаларинигина
қабул қилади.

Журналдан кўчириб босилганда «Еш-
лик»дан олинди», деб изоҳланиши
шарт.

Босмахонага 1.04.85 й. да туширилди.
Босишга 29.04.85 й. да рухсат берилди.
P-13733. Қоғоз формати 84×108^{1/16}.
Қоғоз ҳажми 5,25 лист. Шартли босма
листи 8,82. Нашриёт ҳисоб листи 12,6.
Тиражи 201133. Буюртма № 394. Баҳоси
50 тийин.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Еш гвардия» нашриёти.
Ўзбекистон Компартияси Марказий Ко-
митети нашриётининг Меҳнат Қизил
Байроқ ордени босмахонаси. Тошкент,
700029, «Правда Востока» кўчаси, 26.

© «Ешлик», № 5, 1985.
«Еш гвардия» нашриёти.

Муқованинг биринчи ва тўртинчи саҳи-
фаларини рассом О. БОБОЖОНОВ
ишлаган.